

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 1982–1983

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1982–1983

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 1983

EDITOR
GUNNAR BROBERG
UPPSALA

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1983

INNEHÅLL

ALWYNE WHEELER Daniel Solander—zoologist	7
OLOF MUSTELIN Pehr Kalm om våra inhemska växters nytta	31
<i>Summary:</i> Pehr Kalm on the use of native plants	56
SVEN G. SJÖBERG Jacob Wallenberg i Sydafrika – ett sanningsvittne?	51
<i>Summary:</i> Jacob Wallenberg in South Africa—a reliable witness?	75
BO LUNDMARK Linnés samiska trumma	77
<i>Summary:</i> Linnaeus' sami drum	91
<i>Smärre meddelanden</i>	
LENNART HÅKANSSON Nemesis Divina violata	93
ESKIL TENNEMAR Hur dog drabanten Strutz?	98
BIRGER STRANDELL En ätte-längd av Linnéintresse	103
DAVID TERMÉN Linnés mor Christina Broderzonja	104
HANS KROOK Linné far och son	105
GUNNAR BROBERG Nyheter och boknotiser	106
ALLAN ELLENIUS Linnémuseet	107
GUNNAR BROBERG Bokrecensioner	108
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	
ROLAND MOBERG Sällskapets verksamhet 1982–83	115
MAGNUS FRIES Två vårdare av Linnéträdgården ur tiden	115
<i>Svenska Linnésällskapets medlemmar</i>	119

ALWYNE WHEELER

Daniel Solander—zoologist

Introduction

Daniel Carlsson Solander was born in Piteå on 19 February 1733 and died in London on 13 May 1782. It is thus appropriate to honour him with an appreciation of a previously largely neglected aspect of his work in the present decade which sees both the two hundredth anniversary of his death and the sesquibicentenary of his birth. A pupil of Linnaeus at Uppsala, Solander worked with him in the preparation of several publications notably the *Museum Adolphi Friderici* (1754, 1764), the *Museum Ludovicae Ulricae* (1764) and the *Museum Tassinianum* (1753) (Rauschenberg, 1968), and, well-schooled in the Linnaean method, was instrumental in securing its wide acceptance in the mid-eighteenth century in England.

Solander left Sweden in May 1760—for what had been intended to be a visit of a year or two years in England, but never returned to his native land. On his arrival in London he was quickly engaged in the small group of gardeners, botanists, naturalists, and merchants who provided an introduction to English scientific circles and who were also men of considerable social standing. In March 1763 Solander was engaged to catalogue the natural history specimens in the British Museum, which had opened to the public only four years earlier, on 15 January 1759. He was formally appointed to the staff of the Museum, as Assistant Keeper, in the summer of 1765, becoming Keeper of the Natural History Department in 1773. Solander's establishment in the British Museum, a post which made him virtually the only professional naturalist in Britain, within so few years of his arrival in the country can only be regarded as testimony of his ability and personality, aided to some extent by his influential sponsors. Moreover, in 1768 he was granted leave of absence to join Joseph Banks and James Cook in the first of that famous explorer's voyages around the world. The *Endeavour* voyage *via* southern America, the Society Islands, New Zealand, Australia, and Indonesia, although not the first such exploration, for Philibert Commerson had accompanied Bougainville on his circumnavigation a few years earlier, was most

productive and yielded a mass of natural history material, collections of specimens of all kinds, detailed accounts in manuscript of plants and animals, and several hundred drawings of great accuracy (Carter *et al.*, 1981).

The *Endeavour* voyage lasted from 26 August 1768 to 12 July 1771. At the end of the voyage Solander was granted a further two years leave of absence to work with Banks on the material collected. The possibility of joining Cook on his second voyage, in the *Resolution*, arose during this period but the plan was eventually abandoned, and instead Solander accompanied Banks and his specialist team to Iceland. Solander apparently returned to his duties in the British Museum in March 1773 (the first entry in his official diary after his return was for the two weeks prior to 2 April 1773). The details of his work in London from 1773 until 1782 have been well presented by Rauschenberg (1968) and little can be added here beyond pointing out that in the twenty-two years Solander lived in England he spent nearly five years on the *Endeavour* voyage, in Iceland, or working on the materials from the voyage, and nearly two years establishing himself in London. His working career was thus limited to fifteen years. His death of a cerebral haemorrhage in May 1782 at the age of forty-nine brought to an end the work of this distinguished Swedish scholar, destroyed the prospect of the publication of the natural history results of the *Endeavour* voyage, and had serious repercussions on the development of the British Museum. His death was a loss to science as a whole, but particularly to zoology for Solander had not then begun to bring together the mass of animal material or drawings from the *Endeavour* voyage. Had he lived, the development of our knowledge of the animals of the Pacific Ocean, Australia and New Zealand, could well have been advanced by half a century, and the zoology of the region would not have suffered from such a hesitant start.

Early zoology

Although, according to Rauschenberg (1968), Solander is said to have assisted Linnaeus with his works connected with the museum of King Adolf Fredrik (*Museum Adolphi Friderici*) and other general collections, there is little trace of his work. As the collections of the king must have been studied in 1754, or earlier (the second volume of *Museum Adolphi Friderici* was ready for the printer then, although delayed for financial reasons until 1764) it can only be noted that Solander was no more than twenty-one years of age at this time. It might therefore be suggested that his contribution was likely to have

been a relatively minor one, perhaps confined to taking notes at Linnaeus's dictation, or acting as assistant. There appears to be nothing in the published work which associates Solander with it. Solander's earliest contribution in zoology is thus indistinct.

However, while recovering from an illness and waiting for passage on a boat to England he stayed in Skåne, the southernmost province of Sweden and occupied some of his time collecting and studying invertebrates. These specimens were sent in a box to Linnaeus from Helsingör on 24 May 1760 accompanied by a manuscript describing them which is currently preserved in the Linnaean Archives in the Linnean Society of London (Linn. Pat. Other Authors—Solander—2). The title is descriptive, although not in Solander's hand "Insecta Scania. Descriptions of 43 insects, mostly found in the province of Skåne, especially by Ramlösa, near Helsingborg. With some corrections by Linnaeus" (title in the hand of Dr A. H. Uggla).

Of the forty-three animals recorded, most are Coleoptera, others are Diptera and Lepidoptera. One isopod crustacean, *Oniscus obtusus*, presumed to be a synonym of the sea slater (= *Ligia oceanica*)*, and a snail, *Helix pygmaea*, are described. A random check on several of these shows that some of these names are not included in the tenth edition of the *Systema Naturae*; clearly Solander considered them to be undescribed species. Six of them bear changes to the names in Linnaeus's hand; in several cases altering Solander's name to an already published Linnaean binominal, e.g. *Carabus 3-punctatus* of Solander is changed to *C. cupressa* Linnaeus, 1758, and *Chrysomela vernalis* to *C. Hyascyami*. One species name *Tenebrio fossor*, used by Solander was an established Linnaean species.

The habitats occupied by the animals Solander collected are in most cases recorded if only tersely. Thus, many of the specimens were collected "sub lapidibus" (beneath stones) or "infra lapides" (on the underside of stones); *Dermestes aneus* was living "sub lapidibus in terra arenosa" (. . . on sandy soil), while of *Tenebrio clavicornis* the habitat was recorded as "sub lignis putridis et in terra putrida infra lapides" (beneath rotten wood and in rotten earth on the underside of stones), presumably the damp earth under stones where anaerobic decomposition had resulted in the blackening of the soil and a smell of decay. The isopod *Oniscus obtusus* was collected "in littoribus marini prope Malmorgiam, sub lapidibus" thus showing that Solander had also collected on the shore at Malmö.

* Scientific names are those used by Solander, many of them unpublished and thus invalid, where valid modern names are given for a taxon they are set in parentheses, preceded by an equals sign.

This manuscript represents his earliest clearly authenticated zoological work to survive and demonstrates Solander's grasp both of the Linnaean method and existing nomenclature. While it is true, as noted above, that Linnaeus recognized six of the new taxa proposed as species that had already been described, there were nevertheless thirty-six other species, mostly insects, which he allowed to stand. Moreover, in his descriptions Solander made a number of comparisons with recognized Linnaean species, for example his *Carabus 3-punctatus* (which Linnaeus redesignated as *C. cupressa*) is compared by Solander as "Magnitudine Carabi 6-punctati". Another example concerning the isopod *Oniscus obtusus*, already discussed above, shows Solander having made comparison of it with *Oniscus Armadillo* and *O. Asellus*, two terrestrial woodlice species.

This manuscript also, perhaps fortuitously as it is the only one to survive, casts an interesting light on Solander who has at various times been categorized as an ornithologist or conchologist. In fact, as these and other notes show he was an able, experienced, and assiduous entomologist. Indeed, a case can be made for the study of insects being his major interest in his earlier years.

Zoological work at the British Museum

When Solander was appointed to the British Museum in March 1763 it was specifically to catalogue the natural history collection for an annual fee. He continued with these catalogues after his formal appointment as Assistant Keeper two years later. His official "Diary of Occurrences" for September 1764 (reproduced by Marshall, 1978) reported "Dr Solander . . . has made a Systematical Catalogue of the greatest part of the Animals, viz. the Insects that are deposited on the Tables in the two rooms called the Insect-room & the Spirit-room, and them that were preserved in some Books; the Quadrupeds & some of the Birds and Amphibia . . .". On 22 February 1765 he reported, "The Catalogue of the Animals in the Sloanian Collection is so far advanced, that Descriptions are taken of the Insects on the Tables, in Books & in Spirit to the number of very near three thousand, and fair copies wrote out of the greatest part of them; A part of the Quadrupeds, Amphibia and Birds are likewise described." This report also proposes that he would now procede to "describe" (presumably catalogue in this context) the plant collections.

These catalogues of animals in the British Museum still exist in what is

known as the Solander Slip Catalogue in the British Museum (Natural History) (see Wheeler, 1983; Diment & Wheeler, in press). Originally filed as loose slips mostly 10×16 cm in size (and manufactured by folding a fooscap sheet twice each fold at right angles), they were kept in boxes devised by Solander—whose name is still used to describe a Solander box, with a hinged lid and side. The slips are now bound on guards and form 27 volumes for zoology, comprising a total of 4842 numbered sheets (there are 24 similar volumes of plant notes).

These Solander slips served several purposes, the most important being a complete collection of Solander's notes on animals. Each species was entered according to its binomen under a genus entry, with a reference to its description in Linnaeus's *Systema Naturae*, and, depending on available literature, other references. The species was then described and locality notes given. Many taxa included in the slips were undescribed in which case the description was more detailed, a new trivial name was usually proposed, and its position in the Linnaean system indicated by reference to the numbering system in the *Systema* ... (thus, *Musca domestica* was numbered 54, while the undescribed species *Musca fuliginosa* was numbered 54–55). (See Fig. 1.)

Such a loose-leaf system could be expanded indefinitely, and of course, re-ordered according to the needs of the time. However, it also was subject to the possibility that slips could be removed, mislaid, or even lost. There are, for example, thirteen slips in Solander's hand referring to the molluscan genus *Tellina* in the collection of the Linnean Society of London (Linn. Pat. Other Authors—Solander—4) which clearly belong to the Slip Catalogue.

By inserting onto the slips abbreviated details of the collection containing the specimen Solander made them serve as a catalogue of the collection or collections. Thus, most of the slips in some groups have M B indicating that the specimen described was in the British Museum; others have J B indicating that the collection was that of Joseph Banks. A third collection found in Mollusca, is indicated by M C P, and stands for the Museum Cavendish Portland (the collection of the second Duchess of Portland), a collection with which Solander's name has for long been associated. Other collections were indicated in other ways, Coleoptera from Lady Anne Monson, and a bird of paradise in Lady Bute's collection.

It would be too simple a view therefore to regard these slips as the catalogue of the British Museum collection as does Gunther (1980:17), rather they are Solander's collected notes made during his working lifetime. On the other hand they can be used to compile a catalogue of the British Museum holdings at that time. Although it is difficult to be certain of

anily # 20
argentea

MUSCA antennis filatis, abdomine acuminato foveis
argenteo venis alarum foveis anastomosantibus
Habitat Scania ad Ramlösa
Magnitudo M. plebeja. Oculi brunnei. Antennae
filatae, cinerea, basi pilosa. Thorax cinereus, villo-
sus. Abdomen conicum, 8-articulatum, viliis nigris
11-joncibus arte imbricatis argenteum. Femora
griseo-fusca. Pedes palidissimi. Ala longitudine ab-
dominis, pellucida, ad marginem exteriorem et
apicem subsessentibus, venis fuscis anastomosantibus.

15-16.
angustatus. *ELATER* thorace nigro subglabro elytris linearibus
punctato-striatis fuscis.
Habitat ad Burbridge indurum Marylandia. Leprosi
Deor. Mediocri, vade angustus ex fere linearis. Caput
& Thorax atra tenuissime punctulata, subglabra. Antennae
(nigricantes). Elytra glabrata obscura ferruginea, punctulata
striata. Abdomen subtus ex fusco rufum, glabrum. Beetes
& Beetes nigricantes.

3-4
Spiricornis. VESPA. Thorace nigro antice flavo
fulato, abdominis incisuris 2.3.4. extrorsum
flavis, immaculatis.

Habitat in Nova Hollandia Stingray Bay

Solander's working method, largely on account of the hiatus that followed his death and subsequently the neglect of his papers and work, it appears that his cataloguing of the collection consisted of identifying the animal, and as frequently finding it was undescribed in which case he wrote a detailed description onto a slip. These slips were later filed into his boxes in systematic order. There is evidence that copies were made of the British Museum sheets to form the "official" catalogue, for a note on folio 41 of the volume labelled Hemiptera under the genus name *Cicada* reads "In the Copies of the Catalogue (in the Br. Museum) instead of *Elytra* read *Alae Superiores*". It is known that Solander employed two amanuenses to make copies of his work (Solander—"Report of Progress in the Natural History Departments 1764–1768", EM Add. MS 45874 folio 8 for 22 February 1766) by which date one had been employed for some time, the other was due to take up the appointment "immediately after next Easter". In his official diary of 22 February 1765 he reported he had catalogued nearly three thousand insects in the collection and fair copies had been made "of the greatest part of them". Marshall (1978) has identified the first of these amanuenses as Herman Diedrich Spöring. If the zoological slips were copied to form an "official" catalogue of the British Museum holdings at that time, it has subsequently been lost to sight.

There is, however, some reason for suspecting that the catalogues of the Museum collection were not so extensive or complete as Solander had indicated in his official reports to the Trustees. In the absence of the fair copy catalogues the only evidence we have are the Solander slips themselves. Of the insect volumes the two of Lepidoptera are detailed catalogues with the British Museum cited in nearly every entry; they total 350 sheets. The three

Fig. 1. Three entries in the Solander slips.

Top. *Diptera folio 11*. *Musca anilis*, an early entry recording a specimen collected at Ramlösa, Skåne (probably early 1760). Note the change in trivial name from *argentea* and the number from 11 to 20 an alteration made post-1767 to agree with the twelfth edition of the *Systema Naturae*.

Centre. *Coleoptera Vol. 3, folio 28 (trimmed)*. *Elatér angustatus*. Described from a specimen collected at Busbridge, Surrey, England (1761–63), (with the later addition of Maryland–Petiver). One or both specimens were in the British Museum (MB under the trivial name). The numerals 15–16 show that the species was undescribed and was to be inserted between species 15 and 16 in the *Systema Naturae*.

Bottom. *Hymenoptera folio 200*. *Vespa spiricornis* from Stingrays Bay (later Botany Bay), Australia (May 1770) during Cook's voyage. The description continued on later folios.

volumes of Coleoptera are comparable to these and total 535 sheets, of which perhaps 450 cite Museum specimens. Many of the sheets for Neuroptera and Hymenoptera, and Hemiptera cite Museum specimens but there are proportionally fewer than in the larger groups. On this evidence it appears that his catalogue of the Museum collection was reasonably complete for these groups, and the slips provide a valuable insight into the extent of the early collection, and the earliest donors of material additional to the foundation collection from Sir Hans Sloane. The Hemiptera volume, however, appears to fade away with a series of sheets marked for genera which are not followed by species entries, and it seems that this may have marked the limit of the catalogue of the collection (although, of course, it is possible that the slips have been lost, or there were no specimens in the collection of these taxa).

Most of the catalogue entries clearly were written out between Solander's appointment in March 1763 and 1767, for the numbering system used to indicate the placement of the species in the *Systema Naturae* originally followed the tenth edition of that work (1758), although on the publication of the twelfth edition and the second part of the *Regnum Animale* (1767) the numbering was reworked to update it. There are, however, slips bearing Solander's notes on insects made in Sweden and others on the *Endeavour* voyage, but these are not part of the Museum Catalogue.

The fourteen volumes of Mollusca slips include notes on a wide range of invertebrate animals other than insects for the Linnaean concept of Mollusca was followed. Some, like the "Vermes Intestina" (Mollusca 1) refer to specimens collected on the *Endeavour* voyage and one from Banks and Solander's Icelandic exploration, dated 9 September 1772. Others, like the references to the bryozoans *Flustra foliacea* and *F. papyracea* (Mollusca 14) are partly in Swedish, and the latter carries a reference to John Ellis's account in *An essay towards a natural history of the Corallines* . . . (1755), both suggesting that these may have been written before, or very soon after, Solander came to England. His notes on the presumed serpulid polychaete worm, *Serpula calyptrata*, "Habitat in Oceano Anglicana prope Brighthelmston Sussexia" must also have dated from his early years in England (he visited Brighton, Sussex, in July 1761 with John Ellis).

Most of the Mollusca slips bear the initial MCP (Museum Cavendish Portland) referring to the collection of Lady Margaret Cavendish Bentinck, the second Duchess of Portland, which was clearly the primary collection studied by Solander. Several of the slips have the initials JB or MB added (sometimes both), showing that shells thought to be identical with the Portland specimen were in the collections of Sir Joseph Banks or the British

Museum. These though were not the primary source of the molluscan slips but were mostly later additions. It seems therefore that Solander had made only a cursory attempt to catalogue the British Museum shell collections, a collection which contained Sloane's material of which some 400 specimens were still recognized in the mid-twentieth century (Wilkins, 1953).

There is little evidence from the Slip Catalogue that he made any real progress in cataloguing the vertebrates, despite his claim in his report of 22 February 1765 that "A part of the Quadrupeds, Amphibia & Birds are likewise described". In the Mammalia volume there are no entries for British Museum specimens; in the Aves volume there appear to be only seven entries, and in Amphibia one only for *Lacerta monitor* from Gaboon, donated by David Ogilvie, a collector who was active in the mid-1760s (Brock, 1977). Although it is possible that some of the catalogue sheets have been lost, it seems likely that very few of the Museum's specimens were catalogued. Some of the mammal sheets were written before 1766, as were the birds from the Museum collection. Most, however, were written during or after the *Endeavour* voyage 1768–1771 (many birds from the voyage are described in the slips, in addition to the other expedition manuscripts), while there are a number of species included on the authority of the letters of J. R. Forster on the *Resolution* (Cook's second voyage, 1772–1775).

Few fishes were catalogued on the present slips. Of those with MB in the margin, most came from the Jamaican collection of Mr Skakespear, while two of four from Aleppo, Syria, received from Alexander Russell in 1758 were also included, but not the only specimen still to survive from Hans Sloane's collection (= *Chauliodus sloanei*) at that time unnamed.

The surviving Solander slips reveal that he energetically set about cataloguing the collection of insects in the British Museum and made remarkable progress in view of the knowledge of the day. Solander's catalogue was not just a listing of items, forms of animal already known to science, but involved describing all the species not already in Linnaeus. The immensity of the task is demonstrated in the genus *Papilio* in Lepidoptera 1, where twenty-eight Linnaean species were recognized in the collection and no fewer than sixty-eight previously unrecognized species were listed and described.

Judging from the surviving slips in the catalogue Solander's early interest was principally in insects, and the study of "Mollusca" for which he has been credited as an authority was a late, and perhaps peripheral interest. Before sailing on the *Endeavour* voyage, however, he had begun to catalogue the plants in the British Museum herbaria and these absorbed most of his interest from 1765 until the voyage. After the voyage, perhaps largely due to

the influence of Banks, his main work continued to lie in botany and only in exceptional circumstances did he return to zoological topics.

The Slip Catalogue, although it is in part largely a catalogue of the British Museum collection compiled during the five years before the *Endeavour* voyage, casts considerable and valuable light on Solander as a field collector. The “Insecta Scania” manuscript, discussed earlier (p. 9), revealed Solander collecting invertebrates under stones, under rotten logs, and in other microhabitats. His collecting in England was similarly meticulous and his notes on the slips reveal the true naturalist’s care in recording the type of habitat in which the animal was taken. Thus, in Coleoptera (1, folio 143, 144) *Dermestes glabratus* and *D. minutus* were both found in dung at Hornsey, 5 miles from London, and at Busbridge in Surrey; *Silpha fimetaria* (f. 173) was collected in horse dung at Busbridge; and *S. glauca* (f. 183) came from stagnant water between Islington and Highgate. Occasionally, his botanical knowledge was of value, thus (Coleoptera 2. f. 43) *Chrysomela mercurialis* was collected at Busbridge on “Mercuriali perenni” (= *Mercurialis perennis* L., Dog’s Mercury), and for *Curculio nasutus* (f. 68) on “Malvis prope Vauxhall frequens” (= *Malva* sp., Mallow). This entry bears a curious deletion, “Vauxhall” is substituted for “in Lover’s Lane”—perhaps on the grounds of propriety. Vauxhall Gardens was a popular, and at times notorious pleasure garden.

Although ecological details of this kind are not often cited, the locality for most of the specimens collected by Solander is carefully specified. Many of them lie within the now built over area of London are intriguing reports for present-day naturalists. There is evidence of Solander collecting insects in Charleton, South Lambeth, Rotherhithe, Hornsey, Islington, Highgate, West Ham and Bromley-by-Bow, all now within the metropolitan area of London, but in the 1760s much of it still rural. More distant forays for insects were made to Epping Forest, and Busbridge, near Godalming, Surrey, where John Ellis spent a large part of the period 1760–1763 supervising the garden and constructing the conservatory of Philip Carteret Webb. The traces of Solander’s collecting before the *Endeavour* voyage suggests an active interest in insects with the opportunity taken during every journey on the fringes of London and in southeast England to capture fresh material for study. Moreover, there was an interesting positive bias in his collecting. Coleoptera, Neuroptera, Hemiptera, Diptera, and the Linnaean group Insecta Aptera which included millepedes, woodlice, and other crustaceans, all attracted his attention. By contrast, there is little evidence that Solander collected butterflies or moths, or at least he made no notes on them.

Zoology of Cook's voyage

Solander sailed with Joseph Banks and James Cook in the *Endeavour* from Plymouth on 26 August 1768. Cook's circumnavigation was to take them on the well-known cross Atlantic route to Madeira and Rio de Janeiro (November–December), thence into increasingly less known waters, south to Tierra del Fuego (January 1769), then across the South Pacific to the Society Islands (April–July), New Zealand (October–March 1770), Australia (April to August), Djakarta, Indonesia (October–December), thence to the Cape of Good Hope (March 1771–April), St Helena (May), and to reach England on 12 July 1771. The voyage took the naturalists from a fauna which was recognizably European at Madeira, and tolerably well known in Brazil, into regions in which virtually no animal was known to science before their arrival. Such an event poses considerable problems to a naturalist for whom points of reference to the known suddenly cease to exist.

Assessing Solander's zoological work on the voyage is complicated by the failure to publish the results in a coherent volume, so that one is forced to make judgements from the surviving manuscripts and artistic remains. The manuscripts have been discussed by Wheeler (1983), and catalogued by Diment and Wheeler (in press) so only the briefest details are given here. The surviving manuscripts concerned with the zoology of the voyage are:

“Original descriptions of fishes and other animals obtained on Cook's First voyage” (Sol. Z. 1) in four relevant parts, of which a fair copy exists (Sol. Z. 2).

“Copies of Solander's Descriptions of Animals, made during Captⁿ Cook's First Voyage” (Sol. Z. 4).

Many sheets in the Slip Catalogue refer to first voyage animals especially in Mammalia, Aves, Amphibia, Pisces, Mollusca (vol. 1 only) and Neuroptera and Hymenoptera.

In addition there are the three volumes of drawings of animals mostly made by Sydney Parkinson, with some work by Alexander Buchan and Herman Diedrich Sporing.

In view of Solander's early interest in Coleoptera it is remarkable that he appears to have made no manuscript notes on the beetles collected on the voyage particularly when it is known that there are specimens of at least 131 species present in the Banks collection from localities in Australia and New Zealand visited by the *Endeavour* (Radford, 1980) and there were further

specimens in the Hunterian Museum, University of Glasgow (Brock, pers. comm.). The fact that there are so few drawings of insects may be explained by the way insects when mounted dry retain their form and colour (as opposed to plants and animals such as fishes), but the almost total lack of manuscript notes on insects (except for five hymenopterans and one cockroach (*Blatta*)) is a mystery. It might be explained by the suggestion I put forward elsewhere (Wheeler, 1983) that Solander's notes on insects were given to Johann Christian Fabricius—who studied the *Endeavour* insects. They may equally well have been lost.

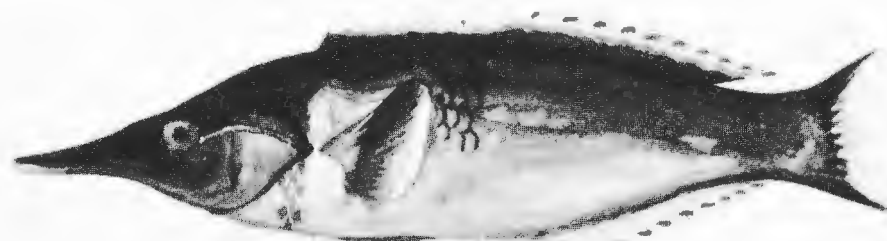
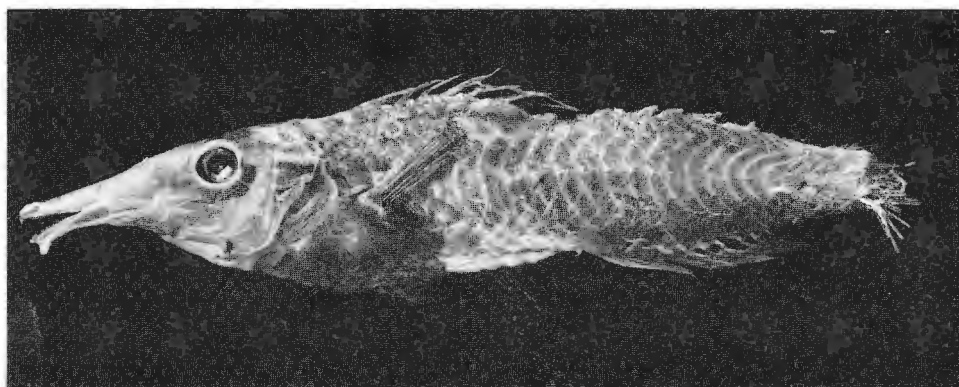
The most significant of the surviving manuscripts concerning the *Endeavour* animals is the four-part volume "Original descriptions of fishes and other animals . . ." (Sol. Z. 1). This is mainly concerned with fishes, as the titles of the parts indicate, Part 1 "Pisces Australiae", Part 2 "Pisces etc. Novae Hollandiae", Part 3 "Pisces & Anim. caetera Oceano Pacifici", and Part 4 "Animalium Javanensia & Capensia". It is significant because, as the pagination of each part is contemporary and continuous they can be shown to be complete, and it is exactly copied in the fair copy (Sol. Z. 2).

Solander's descriptions of the fishes are detailed and are as good, if not better, than most contemporary descriptions of fishes. The total number of species described amounted to 222 from the Pacific Ocean (155 at Tahiti, 5 at Raiatea, 39 at New Zealand, and 13 at Australia). A further 35 Atlantic species were described, most of which were from Madeira (18). His descriptions generally followed a standard pattern and after scientific and vernacular names and a reference to the drawing, if any, he systematically described the shape and colour of the head and body, the form of the teeth, lateral line and all the fins, ending with meristic details and often with measurements of the fish.

In addition, he compiled lists of species at the end of the parts concerned with the Pacific Ocean (Part 3) and New Zealand (Part 1) which acted both as indexes to the manuscript and as a catalogue for his specimens in their containers, for the list also gives serial numbers for each specimen, the number of specimens, and details of which "cagg" or small barrel they were stored. Fishes from the Pacific Ocean were distinguished by the prefix A, from New Zealand by prefix B, and this letter and the serial number were used as a code to identify the species in the manuscript description, often on the drawings, and presumably also on tags fastened to the specimen. Although numerous specimens have survived to the present day in the British Museum (Natural History), and some have a cord attached, none still bear the Solander coded label. (See Fig. 2.)

The record of the birds collected on *Endeavour* is ambivalent and there is no one source which contains the great majority of them. To derive anything like a list of the birds collected one has to combine four sources, the Parkinson drawings, the Solander manuscripts "Original descriptions of fishes and other animals" (Sol. Z. 1), "Copies of Solander's descriptions of animals" (Sol. Z. 4), and the Slip Catalogue. There are 35 drawings (the species of which 25 are mentioned in Sol. Z. 4); 13 in the Slip Catalogue; and 1 in Sol. Z. 1), in addition there are 29 other birds described in Sol. Z. 4 (12 of which are mentioned in the Slip Catalogue), and 21 additional species mentioned in Sol. Z. 1. Added together this gives a total of 83 species, although this total probably includes birds seen in captivity in Java and at the Cape of Good Hope which were not collected. Species like the hornbills, *Buceras Rhinoceros* and *B. inermis* at Princes Island, the latter noted as "a live", and the secretary bird, *Vultur Protheus* (noted as "Secretary-vogel. Belgis c.b. Spei"), were probably in this category.

An interesting point may be made concerning the bird notes from the Cape of Good Hope. Solander's notes on several (e.g. *Rallus cristatus* folio 307, *Anas leucops* f. 309) contain the abbreviation Fig.Pict. written in such a way that it must have been contemporary with the main manuscript; several other species of birds and mammals, have Fig.Pict. inserted, although in Solander's hand and the same ink. This abbreviation is elsewhere used to indicate that a drawing had been made by the expedition's artists, but all were dead by the time the *Endeavour* reached the Cape. This suggests therefore that either another artist was engaged at the Cape, or that existing drawings were purchased there by Banks. Averil Lysaght (1959) in her scholarly account of Banks's collection of bird drawings noted several species which bore annotations referring to names attributed to Banks (viz. her number 52 "*Rallus cristatus*", 53 "*Scolopax leucocephala*", 55 "*Anas leucops*") in a collection of drawings in the Print Room of the British Museum (Vol. 199 B4, ff. 35–57) which were attributed to Colonel Robert Gordon. However, because of the coincidence of the names appearing both in Solander's manuscript and on the drawings, and because Solander annotated his description with Fig.Pict. exactly as he did in cases where Banks had had a drawing made, it seems more likely that these drawings were made before or during the *Endeavour*'s visit to the Cape (March–April 1771). Thus, they cannot be Gordon's, who came to the Cape in 1773, but are more likely to be the work of the Brants, or the unknown artist employed by them. Lysaght commented on the similarity between the drawings attributed to Mrs Brant and those of Colonel Gordon, without apparently considering the possibility

Thalassoma

purpuraceum

v. p. 3.

A. 9A. (W. 4)

1,

B. cauda rubra; vitta nigra in u.

træque loto.

Macula nigerrima parva ad caput *B. pector.*

Ini rufo-arg. *Cap.* nigra

Ben. dors. & purp. fusca, unimaculata

B. pect. dilute confusos subpellucida

B. ventr. ————— f. pallidius

B. anis obscure purp. macula lutea in

medio inter pinnalium radum; ipse

B. cauda & purp. fusca, postice

& rubicundo alba.

fig. pict.

that the attributions to the latter might not all be correct. According to Lysaght Christoffel Brant entertained Cook and Banks during their visit to the Cape.

Most of the birds described by Solander were sea birds, as indeed were most of the birds drawn by Parkinson. Of the 83 species listed from all sources 52 could be regarded as sea birds. Excluding the South African and Indonesian birds, of which there is doubt that they were actually collected by the naturalists, there were three land birds from Brazil, three from Tierra del Fuego, eight from the Pacific islands (mostly Tahiti), and three from Australia. This summary excludes the "Egg Bird" (=white tern) and the frigate bird both labelled Tahiti, a shag (*Pelecanus antarcticus*) and the Patagonian gull (*Larus gregarius*) from Tierra del Fuego, which, although they may have been collected while the *Endeavour* was at anchor at these places, are nevertheless sea birds. The total does not include a yellow wagtail (*Motacilla avida*) and a wheatear (*Motacilla velificans*) both of which flew on board as autumn migrants while the ship was on passage to Madeira in September 1768.

The relative sparsity of land birds collected, described, or drawn during the expedition seems remarkable, and is paralleled by the sparsity of observations on mammals and reptiles. In Tahiti the only land birds were a "Green parroquet" (= *Cyanoramphus zealandicus*)—a subspecies which was extinct within a century of its discovery—a "Blue Perroquet", two doves, and *Cuculus otaheitisensis* and *Hirundo fuliginosa* of which only the first three were drawn. In Australia the list of land birds was even more sparse, the "Black Cocatoa" (= *Calyptorhynchus magnificus magnificus*) was drawn, and described in the Slip Catalogue (Aves, folio 23), while the bustard, *Otis pileata*, which gave the name to Bustard Bay, Queensland, was described fully by Solander in Sol. Z. 4 (f. 105), and the Slip Catalogue (Aves, f. 240), but not illustrated.

The sea birds, however, were studied regularly and in detail. Numerous petrels (twenty-seven species of *Procellaria* were described by Solander in all), shearwaters, albatrosses, gulls, cormorants, frigate birds, and terns were

Fig. 2. Bird wrasse *Gomphosus varius* from Tahiti.

Top. One of two surviving specimens of this species from Cook's first voyage (alcohol preserved) in the British Museum (Natural History).

Centre. Parkinson's unfinished drawing of this specimen (Vol. 2, folio 115).

Bottom. Solander's description of the specimen under the name he proposed *Nasutus purpurascens* (the text continued on the next page) in *Pisces & Anim. caetera Oceano Pacifici* (Sol. Z. 1c) folio 48. The species was also described at p. 3 in the manuscript. The "code" beneath the species name shows that this was specimen labelled "A.94" in Cagg (Barrel) "4", and that there was one specimen.

described. Most of the descriptions are in Sol. Z. 4, the fair copy of Solander's descriptions of animals studied at sea (the original of which has not survived). These descriptions are very detailed beginning with the scientific name, and short diagnosis, continuing with references to the literature (if the species was already known) and then giving details of morphology and colour of the body, head, wings, tail, eyes, beak, feet, and ending with the measurements of the bird and its weight. Although the description was presumably made from a single specimen, observations were included of other birds of the same species. Thus, *Procellaria velox*, the gadfly petrel (= *Pterodroma longirostris*) was captured on ten occasions between 15 February 1769 (48°27' S, 93° W) and 11 April 1770 (39°17' S, 204°6' W) and the sooty shearwater, *Nectris fuliginosa* (= *Puffinus griseus*) on four occasions between 15 February 1769 and 11 April 1770, at the same positions. Joseph Banks shot many of these birds from his small rowing boat when it could be launched, and no doubt most were eaten by the naturalists and officers, and possibly the crew, of the *Endeavour*. Some were preserved, however, including the tern (*Sterna nigripes*) captured on 28 July 1769 which was preserved in alcohol (presumably rum)—labelled A20. As number A20 is missing (as are others) from the enumeration of the fishes from the Pacific islands (Sol. Z. 1, folios 285–292) it may be presumed that there was a similar enumeration of other animals preserved in alcohol, and birds would have been strongly represented in it. It is a tragedy that this list has apparently not survived.

Notes on other vertebrates from the *Endeavour* voyage are sparse. Mammals were scarcely noted, and the observations on the *Kanguru* (Slip Catalogue. Mammalia folios 90–95) in two versions represented the most significant discovery in this group. Unfortunately, as explained elsewhere (Wheeler, 1983) the details of the kangaroos became appallingly obscured because the three specimens shot or run down by Banks's dog represented two (perhaps three) species and Solander, not recognizing this, produced a composite description, Parkinson's drawings were sketchy and certainly inaccurate to some extent, and such material as was brought back to England was lost or given away, and in one case destroyed by bombing. It was unfortunate that the one animal from the voyage that captures the imagination of zoologists and the general public was so poorly handled by Solander and Parkinson. Solander even apparently failed to recognize it as a marsupial (although the group was known to science from the American opossum) and, misled by its external appearance with short forelegs, long and strong hindlegs, and long tail, associated it with the rodents in the order Mammalia Glires, thereby introducing further confusion.

Beside the kangaroo the other mammals were hardly noteworthy. The Parkinson drawings include a *Viverra* from Australia (f. 2), *Lemur tardigradus*, and a deer's head from Princes Island (f. 6), while Solander's manuscripts contain accounts of a deer, as *Cervus axis*, possibly the same one but from Java, notes of an orangutan seen by Banks at Batavia and descriptions of animals from the Cape of Good Hope. Paradoxically, there are more notes on the mammals from Java and South Africa than there are from anywhere else from the voyage; presumably these were mostly captive animals.

The reptiles encountered on the voyage again show the bias in favour of marine, even oceanic species. Two turtles, *Testudo Mydas* and *T. Caretta* were drawn by Parkinson (1, folios 39–40, 41–43) and were described by Solander (Z. 4, f. 125, 127); another *T. Mydas* was mentioned from Princes Island (Z. 1, f. 303). A sea snake *Anguis marina* was described between Australia and New Guinea (Z. 4, f. 131) and probably another from Tahiti as *Anguis platura* (Z. 1, f. 221), and *Lacerta soleata* was described from Tahiti (Z. 1, f. 239)—both the latter having apparently been preserved.

Solander's manuscripts, especially the fair copy of his "Descriptions of animals ..." (Z. 4) and the drawings by Parkinson show the same bias towards oceanic over terrestrial invertebrates as that seen in birds. The fair copy of his description (Sol. Z. 4) contains descriptions of at least 70 marine invertebrates observed on the voyage. Many were planktonic animals such as the numerous *Medusa* species, *Holothuria* (= *Physalia physalis*), and *Phyllodoce Velella* (= *Velella velella*)—the by-the-wind-sailor. There are drawings of many of these. Solander's descriptions are detailed and mostly give locality and date of collection, as well as cross-references to the illustrations. Some of them are based on observations made on numerous occasions, for example *Phyllodoce Velella* was noted on six occasions in the Atlantic on 7 October 1768 to near New Holland on 23 April 1770.

His descriptions of the small crustaceans are equally detailed and must have entailed considerable study with the microscope. One example can be cited, his account of *Cancer amplexans* (a megalopal stage of a pagurid crab) from off Brazil, occupies one and a third pages of foolscap paper (Sol. Z. 4, f. 309) of meticulous description, and the specimen was beautifully drawn by Parkinson (Vol. 3, f. 10) but this specimen was only 14 mm in length. Solander claimed of it (as he did of several planktonic crustaceans) "Noctul fulget", but it is doubtful whether this species would have luminous powers. His account of *Cancer gregarius* (Z. 4, f. 321) off the Patagonian coast is even more detailed, and also appears in the Slip Catalogue (Diptera & Aptera, f. 153–155) (it was also drawn by Parkinson Vol. 3, f. 9). This squat

lobster (= *Munida gregaria*) is well-known for forming huge schools at the surface during certain stages of its post-larval development and the water appears blood red at these times. Solander was the first naturalist to see one of these swarms, and to describe it, and his notes, the drawing, and the specimens were used by J. C. Fabricius to formally name the species in 1775.

Several species of hyperid amphipod were described including *Onidium quadricorne* (= *Hyperia medusarum*) (Sol. Z. 4, f. 363) and drawn by Parkinson (Vol. 3, f. 18 c), although some other of Solander's species probably belong to this species (= *H. medusarum*). These amphipods live in a parasitic association with salps and medusae, and Solander records their capture "inter Dagysas" on several occasions.

This demonstrates the care shown by the naturalist to examine larger animals for parasites and commensals. Solander's notes (Slip Catalogue, Diptera & Apter, f. 93–96; and Z. 4, f. 281–287) detail three species of bird lice (*Pediculus*) he had collected from petrels, albatrosses, and tropic birds. These Mallophaga are small, and considerable care and patience must have been expended to discover and describe them while at sea. Possibly smaller were the mites discovered on the red-tailed tropic bird and described by Solander as *Acarus? Phaetontis* (Z. 4, f. 291; Slip Catalogue Diptera & Apter, f. 101); they were said to be "copiose" on one specimen examined. Solander's descriptions and Parkinson's drawing (Vol. 3, f. 3), and perhaps the preserved specimens, were used by Fabricius to formally name the species (= *Laminalloptes phaetontis*) in 1775. Other bird mites were taken from the young yellow wagtail which flew on board the *Endeavour* off the North African coast on 19 September 1768. Solander described this in some detail as *Acarus Motacillae* (Z. 4, f. 289; Slip Catalogue Diptera & Apter, f. 100). Internal parasites of fishes were also searched for, examined and described.

With all this care for the description of minute animals, Solander's "Insecta Apter", found whilst the *Endeavour* was at sea, the sparsity of descriptions of land arthropods makes a stark contrast. Very few terrestrial arthropods are represented in the paintings (namely, a cockroach, two spiders, mud-dauber wasps (twice), and a termite) all from Madeira or Brazil. Probably the cockroach painted by Buchan from Madeira was the one (or more?) described by Solander as *Blatta domestica* "Habitat in Madeira culinis", the specimen was in the Banks collection when seen by Fabricius (= *Leucophaea maderae*). Only in Hymenoptera are there any notes on insects from the *Endeavour* voyage (Slip Catalogue, Neuroptera & Hymenoptera, f. 206, 208–215, 233–234). Here *Vespa humilis* and *Apis concinna* are described

from Stingrays Bay, *Vespa rudis* from Labyrinth Bay, and *Formica medullaris* and *F. viridis* from Bustard Bay and Labyrinth Bay.

In view of Solander's later fame as a conchologist (Iredale, 1916; Wilkins, 1955; Dance, 1962) his notes on molluscs are few and disappointing. There are drawings by Buchan (Vol. 3, f. 71–72) of *Helix violacea* and *Helix Janthina* (= *Janthina janthina* and *J. ? globosa*) and descriptions by Solander (Z. 4, f. 415–417) of these pelagic oceanic molluscs, two drawings by Parkinson (Vol. 3, f. 69–70) of a file shell from Brazil labelled *Ostrea Limanda*, one of a shield shell (f. 73) from New Zealand (= *Scutus breviculus*), and a beautiful drawing of an opisthobranch from Endeavours River (f. 25). There are a number of Solander descriptions in the Slip Catalogue of *Endeavour* molluscs, but they are sparse when compared with detailed descriptions of birds, fishes, and pelagic marine invertebrates. Most of them appear to have been added to the slips written out for the Portland catalogue, when the shells were in Banks's collection.

Solander's zoological work on the *Endeavour* was unique. No such competent naturalist had sailed around the world or spent so long in the faunistically rich tropical Pacific. It is obvious when comparing the manuscript results for botany and zoology (see Diment & Wheeler, in press) that the main thrust of the naturalists' work was towards botany when the ship was anchored and it was possible to get ashore. As a result the zoology of the land areas was not well studied. There can be no other explanation for the failure to illustrate the bustard of Bustard Bay or adequately represent the kangaroo of the Endeavour River. The sparsity of notes on terrestrial insects or shallow water molluscs may also be a result of this concentration on botany, although as noted above it is possible that Solander's notes on insects have not survived. However, while the *Endeavour* was at sea and birds could be shot, fishes captured, and the plankton net used to catch pelagic animals, Solander studied them and wrote his meticulous descriptions. There is no doubt that he worked hard and enthusiastically on these animals, particularly on the small planktonic crustaceans, and in the cramped and unsteady conditions of the *Endeavour's* cabin this cannot have been easy. It was a tragedy for Solander and a serious blow for Pacific zoology that so few of his discoveries entered the body of knowledge within a reasonable time of his return from the voyage.

Later zoology

The same concentration on botany, especially the long-continued, but fruitless, attempt to publish the botanical results of the voyage, meant that Solander had little time for zoological studies. His cataloguing of the shell collection of the Duchess of Portland was undertaken between January 1778 and June 1779 (Gunther, 1980) and in 1779 he was made curator of this museum (Rauschenberg, 1968). Solander's catalogue was made on slips and is now amalgamated into the Slip Catalogue (Mollusca volumes 1–14) and, as noted, it is obvious from the attribution MCP that this was the major source of information on shells. Where references to the British Museum collection (MB), or Joseph Banks's collection (JB) are made, most are later additions. His descriptions in the Slip Catalogue were really only a short diagnosis, with new scientific name, locality, and position in the Linnaean system indicated (several are reproduced by Wilkins (1955)). His diagnoses were never published, but many of the names Solander proposed were used by the anonymous compiler of *A Catalogue of the Portland Museum, lately the property of the Duchess Dowager of Portland, Deceased . . .* (1786), after Solander's death. Considerable discussion as to the identity of the compiler of this sale catalogue has continued in conchological literature, various authors promoting the claims of George Humphrey, and others of the Rev. John Lightfoot, the late Duchess's Chaplain (see Iredale, 1916; Wilkins, 1955; and Dance, 1962). Whoever is credited with the authorship of this sale catalogue, there is no doubt that the names in it which were Solander's, and are usually so acknowledged by an S (referring to Solander as stated in the Preface) must be attributed to Solander in Lightfoot, or Solander in Humphrey, as was the intention of the compiler.

It is not known when Solander examined the fishes collected by Alexander Russell from the River Kowick (=Quweiq) at Aleppo in Syria, but it was probably after the *Endeavour* voyage. The specimens, "four different lots of Fish in spirits" were received at the British Museum shortly before 7 July 1758 (when they were reported to the Trustees), they were therefore in the Museum before Solander was engaged to work on the collections. In the second edition of *The Natural History of Aleppo . . .* by Alexander Russell (1794), the editor, his brother Patrick Russell, referred to these fishes giving descriptions by Solander in the case of *Silurus Pelusius*, *Silurus Cous*, and *Silurus anguillaris*, and by Banks and Solander for *Ophidium Mastacembelus*. The

probability is that Solander examined and named these specimens sometime between 1773 and 1782, i.e. after his return to the Museum from the Iceland journey, as they are described in the Slip Catalogue (Pisces 1, f. 40; 2, f. 150–152) and most of these fish volumes appear to have been written after the *Endeavour* voyage. These competent descriptions were amongst the earliest observations of fishes from the Levant, and *Ophidium Mastacembelus* (= *Mastacembelus mastacembelus*) is the valid name for this spiny eel, the first member of the family to be described (Wheeler, 1956).

John Ellis (1710–1776) was one of Solander's early friends and supporters in England, and on 25 August 1768 the latter, while waiting for the *Endeavour* to sail from Plymouth, wrote "to you ... I chiefly owe my favourable reception in this country. It was you that first introduced me to such as your friends as have afterwards made England so agreeable to me ...". Ellis was an early worker with those groups of animals that later were divided into corals, hydroids, sponges, and polyzoa, most of which were classed by Linnaeus (1758) in the orders Vermes Lithophyta or Vermes Zoophyta. In 1755 Ellis published *An essay towards a natural history of the Corallines* ... Several years before Solander came to England Ellis presented to the British Museum "Four pictures of Corallines, and nine specimens of Corals and Keratophyta" (reported to the Trustees on 7 September 1758). His interest in these zoophytes continued and during their visit to the Sussex coast in 1761 he and Solander were involved in the study of this group of animals (Rauschenberg, 1968). Their collaboration continued after the *Endeavour* voyage as the letters between the two published by Smith (1821) show. Through 1774 and 1775 Solander was working on the corals, when other duties allowed, although his slow progress was clearly a source of concern to Ellis. On 22 July 1774 Solander wrote that he had returned John Fothergill's corals to him; on 27 October "Be assured I shall not omit to arrange and write the proper names on the corals at your chambers. You shall soon find it done" and on 7 November "This week I certainly will settle and mark your Corals", while on 29 June 1775 Solander wrote "I am in hopes of being able ... to give you a full account, both of your paper on the Gorgonias, and also of your Corals ...".

Ellis died on 15 October 1776, and the publication of the results of the collaboration between him and Solander was delayed by a decade, eventually appearing after Solander's death as *The natural history of many curious and uncommon Zoophytes collected from various parts of the globe*. By the late John Ellis ... *Systematically arranged and described by the late Daniel Solander*, London, 1786. In its published form the work was seen through the press by Ellis's

daughter, Martha Watt and dedicated to Sir Joseph Banks. In the Preface (p. vi) Solander's work is acknowledged, "For the arrangement of the descriptions we are indebted to Dr Solander; whose premature death prevented this and other valuable works from appearing in so complete a manner as they would otherwise have done." Ellis's work, despite this incompleteness, is nevertheless the foundation of much of modern taxonomy of the hydroids and these other groups of zoophytes. Some of the credit for this must lie with Solander who from their correspondence and from the text of the book clearly made a significant contribution to the work.

Conclusion

Solander's death from cerebral haemorrhage at the age of 49 had profound consequences. With his death the British Museum lost the only able scientist it had between its foundation and the appointments of Charles König in 1813 and Robert Brown in 1827, leaving a gap of nearly fifty years during which its reputation as a scientific establishment was at its nadir. Indeed, in zoology its poor reputation continued until John Edward Gray was appointed to the Keepership of the Department of Zoology in 1840, notwithstanding the brilliant but short career of W. E. Leach from 1813–1822. Solander's death also deprived Sir Joseph Banks of his scientific advisor and was in part responsible for the failure of his ambitious plans to publish on the botany of the *Endeavour* voyage. Had this been published it is possible that Solander would have turned to the publication of the zoological results of the voyage. In the end these were in part published by J. C. Fabricius for entomology, and fragments published by P. M. A. Broussonet for a few fishes, and other workers, until the middle years of the nineteenth century when they were more frequently referred to. By this time much of the material was physically dispersed and its identity lost, and Solander's manuscripts had become an incomplete puzzle which has only recently been resolved. The failure to publish the *Endeavour* voyage natural history results set back scientific knowledge of the Pacific fauna by at least half a century, and because of its piecemeal publication produced problems in taxonomy which are still being uncovered.

Added to this, Solander's reputation was undoubtedly tarnished by disparaging assessments of his character and work. The only evidence of Solander's "indolence", which was the main defect complained of, is the negative one that he "published nothing independently" (Boulger, 1898) except for a

paper on “Gardenia in the ‘Philosophical Transactions’” (Solander, 1762). Although this statement might be true it has to be tempered with allowances for Solander’s death aged 49 years, leaving some twenty-five manuscripts describing plants and animals of the *Endeavour* voyage alone which were in an advanced state of preparation for printing if not actually ready.

J. E. Smith (1821) appears to have been especially censorious of Solander, alledging his work suffered from “the interruption caused by other avocations, the dissipation of London society . . . , and the indolence induced by a sedentary and luxurious life”, much of which criticism has been repeated by other biographers (see for example, Boulger, 1898), or in summary as Linnaeus’s “most promising but most disappointing pupil” (see Gunther, 1980). These critics cannot have known the full range of Solander’s work, and either did not know, or could not appreciate, the depth and breadth of his knowledge across the disciplines of zoology and botany. Even by comparison with Linnaeus Solander’s work was impressive, and in zoology his expertise much more profound than that of his mentor. Further, none of his critics make allowance for Solander’s early death. Had Linnaeus died at 49 (he was born in 1707) natural history would have been deprived of the tenth edition of the *Systema Naturae* (1758) in which, for the first time he used binominal nomenclature across the whole field of zoology. As de Beer (1956) wrote, “Without it, progress in zoology would have been impossible and by establishing this practice Linnaeus performed a service of inestimable value.” Solander’s early death deprived the naturalists of the world of benefit from the results of nearly thirty years of unsurpassed experience in zoology and botany. That his unpublished work largely passed from view was due to the absence of a capable successor in the British Museum or in Banks’s household. Undoubtedly, this neglect can partly be attributed to disparaging commentaries on his achievements by others, but this belittling was more a commentary on the pettiness of these authors than a true assessment of his worth.

References

- de Beer, G. R. 1956, [Introduction to facsimile of] C. Linnaeus. *Systema Naturae* (tenth edition). London. Pp. iii–v.
- Boulger, G. S. 1898, Solander, Daniel Charles. *Dictionary of National Biography* 53, pp. 212–213.
- Brock, C. H. 1977, Dru Drury’s *Illustrations of natural History* and the type specimen of *Goliathus goliatus* Drury. *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History* 8: 259–263.

- Carter, H. B., Diment, J. A., Humphries, C. J. and Wheeler, A. 1981, The Banksian natural history collections of the *Endeavour* voyage and their relevance to modern taxonomy. In Wheeler, A. and Price, J. E. (eds) *History in the Service of Systematics*. Society for the Bibliography of Natural History Spec. Publ. 1. Pp. 61–70.
- Dance, S. P. 1962, The authorship of the *Portland Catalogue* (1786). *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History* 4: 30–34.
- Diment, J. A. and Wheeler, A. (in press), Catalogue of the natural history manuscripts by Daniel Carlsson Solander (1733–1782), or attributed to him, held in the British Museum (Natural History).
- Ellis, J. 1755, *An essay towards a natural history of the Corallines, and other marine productions of the like kind* . . . London.
- Ellis, J. 1786, *The natural history of many curious and uncommon Zoophytes, collected from various parts of the globe* . . . London.
- Gunther, A. E. 1980, *The founders of science at the British Museum 1753–1900*. London.
- Iredale, T. 1916, Solander as a conchologist. *Proceedings of the Malacological Society* 12: 85–93.
- Linnaeus, C. 1758, *Systema Naturae* . . . Tom. 1. Editio Decima, Reformata. Holmiae.
- Lysaght, A. 1959, Some eighteenth century bird paintings in the library of Sir Joseph Banks (1743–1820). *Bulletin of the British Museum (Natural History) (Historical Series)* 1: 251–371.
- Marshall, J. B. 1978, The handwriting of Joseph Banks, his scientific staff and amanuenses. *Bulletin of the British Museum (Natural History) (Botany Series)* 6: 1–85.
- Radford, W. P. K. 1980, The Fabrician types of the Australian and New Zealand Coleoptera in the Banks collection at the British Museum (Natural History). *Records of the South Australian Museum* 18: 155–197.
- Rauschenberg, R. A. 1968, Daniel Carl Solander naturalist on the “Endeavour”. *Transactions of the American Philosophical Society* (new series) 58 (8): 1–66.
- Smith, J. E. 1821, *A selection of the correspondence of Linnaeus and other naturalists, from the original manuscripts*, 2 volumes. London.
- Solander, D. 1762, An Account of the Gardenia: in a Letter to Philip Carteret Webb, Esq.; F.R.S. *Philosophical Transactions of the Royal Society* (1761) 52 (1): 654–661, tab. xx.
- Wheeler, A. 1956, The type species of *Mastacembelus* and the second edition of Russell’s “Natural History of Aleppo”. *Bulletin of the Raffles Museum, Singapore* 27: 91–92.
- Wheeler, A. 1983, Solander och zoologin under Cooks resa. In Gisselquist, C. and Tingbrand, P. (eds) *Daniel Solander 1733–1782 Naturvetenskapsman och världsomseglare*. Piteå.
- Wilkins, G. L. 1953, A catalogue and historical account of the Sloane shell collection. *Bulletin of the British Museum (Natural History) (Historical Series)* 1: 1–48.
- Wilkins, G. L. 1955, A catalogue and historical account of the Banks shell collection. *Bulletin of the British Museum (Natural History) (Historical Series)* 1: 69–119.

Författarens adress: Alwyne Wheeler

Department of Zoology, British Museum (Natural History), London SW7 5BD

OLOF MUSTELIN

Pehr Kalm om våra inhemska växters nytta

Till innehavare av den nyupprättade professuren i ekonomi vid Åbo Akademi utnämndes Pehr Kalm i augusti 1747. Föreläsa började han emellertid först långt senare. Anledningen till dröjsmålet låg framför allt i hans flera år omfattande resa till England och Amerika. Den gav upphov till hans *En Resa til Norra America*, det arbete som mer än något annat bevarat hans namn i eftervärldens minne.

Kalms första akademiska föreläsningar, behandlande botanikens nytta, *usus herbarum*, hölls vårterminen 1753. De hade delvis en allmän karaktär. Med tiden inriktade han sig alltmer på de inhemska växterna. Hans syn på bl. a. dem har berörts av Otto E. A. Hjelt, Arvid Hultin, Martti Kerkkonen, T. J. Hintikka, Carl Skottsberg o. a.¹ Orsaken till att jag dristar mig att ånyo ta upp ämnet ligger i att tidigare outnyttjat material kan ge det ny belysning, också i att jag vill försöka angripa det från delvis nya utgångspunkter.

Efter naturvetenskapliga studier i Åbo och i Uppsala, där Linné var hans lärare framom andra, och efter en tids arbetsfylld vistelse hos sin välgörare, den naturvetenskapligt välorienterade hovrättsvicepresidenten Sten Carl Bielke på Löfsta gård utanför Uppsala, blev Kalm i tillfälle att 1742 på Bielkes bekostnad företa en forskningsresa till Västergötland och Bohuslän.

Föredrag hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde i Åbo den 20 september 1982.

¹ Otto E. A. Hjelt, *Naturhistoriens studium i Finland under sjuttonde och adertonde seklet. II: Tiden efter Linné, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*, 12 (1868), s. 127–154; Otto E. A. Hjelt, *Naturalhistoriens studium vid Åbo universitet* (Åbo universitets lärdomshistoria, 6; 1896), s. 138–253; Arvid Hultin, *Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria* (1910), s. 15–71; Martti Kerkkonen, *Pietari Kalm talousopin professorina* (1935); T. J. Hintikka, P. Kalmin osuus Suomen kasviston selvitystyössä hänen 'Plantae fennicae'-käsikirjoituksensa

(1754) ja kirjeenvaihtojen valossa, *Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon kasvitieteellisiä julkaisuja*, 17:2 (1943); Carl Skottsberg, Pehr Kalm. Minnesteckning, *K. Svenska Vetenskapsakademiens årsbok* 1950, s. 279–365; Carl Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning* (1951); Anto Leikola, *Oppineisuudem hirmu. Luonnontieteistä ja luonnon tutkijaista* (1980), s. 164–177, 269–274, och i dessa arbeten anf. källor. Jfr även art. Kalm i SBL och, för den allmänna bakgrunden, Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800* (1969) och Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818*, I: 1–2 (1967).

Huruvida de under resan gjorda observationerna skulle resultera i en publikation var länge ovisst. De offentliggjordes slutligen 1746 under en titel, *Pehr Kalms Wästgötha och Bahusländska resa förrättad år 1742. Med Anmärkningar uti Historia Naturali, Physique, Medicine, Oeconomie, Antiquiteter etc.*, som omedelbart för tankarna till Linnés föregående år utgivna *Öländska och Gothländska resa . . . förrättad åhr 1741. Med Anmärkningar uti Oeconomien, Natural-Historien, Antiquiteter etc.* . . . Också vad disposition, behandlade teman m.m. beträffar, fanns mycket i de två skrifterna som påminde om varandra. Likheter sträckte sig ända till böckernas redigering. Vad som hos Linné kallades »Innehald» var egentligen ett utförligt register, upptagande geografiska namn, växtnamn m.m., förtecknade enligt olika indelningsgrunder.² Ett motsvarande register återfinns hos Kalm. Det upptar

- I. Register på de *Historiska* och *Geographiska* saker,
- II. Register på *Mineralier*, *Bergarter* etc.,
- III. Register på alla de växter, som i detta verk äro nämnde . . . Namnen äro tagne utur Herr Profess. LINNÆI *Flora Svecica* . . .,
- IV. Svenskt Örta-Register på de växter, som för någon sin nytta eller synnerliga egenskap i denna Bok nämnes,
- V. Register på djur, foglar, fiskar, kräk, etc.,
- VI. Register på *Physiska* etc. ting,
- VII. Register på *Medicinska* saker,
- VIII. Register på hvarjehanda i *Oeconomien* och *Landthushollningen*,
- IX. Örter *Oeconomiska* nytta.

Kalms reseberättelse hörde till de tidigaste i sitt slag i Sverige.³ Registret gav ett exempel på den systematiseringsiver, som höll på att vinna insteg inom vissa, snart dominerande vetenskaper i Sverige. Det erbjöd en förträfflig nyckel till bokens innehåll. Det bekräftade på ett överskådligt sätt vad Kalm hade yttrat i sitt förord, nämligen »at Läsaren skal finna på desse kårta blad et och annat, i synnerhet hvad en hop *Naturaliers* nytta angår, som man fåfångt skal leta efter i andra härtils utkomna Skrifter; åtminstone så mycket mig vitterligt är». Registret visade tydligt vilka områden Kalm redan nu omfattade med sitt särskilda intresse. Det kunde – i förbigående sagt – tjäna mången senare tids författare och förläggare som förebild. Av de 200 arter, som enligt Linnés system först hade nämnts i hans *Flora svecica* 1745,⁴ anförde

² Kännetecknande också för många andra av Linnés större arbeten är deras utförliga och för tidens förhållanden goda register.

³ Jfr Samuel E. Bring, *Itineraria Suecana. Bibliografisk förteckning över resor i Sverige fram till 1950* (1954), s. 1 ff.

⁴ Att de 200 första arterna i Linnés *Flora svecica* nämns här motiveras av att just dessa aktualiseras längre fram i denna studie.

Kalm i sitt register över en fjärdedel, vidare nämnde han över hundra nyttiga växter, ett tjugotal medicinska »saker»; registret över örternas ekonomiska nytta upptog omkr. 120 hänvisningar.

Linnés *Öländska resa* hade inletts sålunda: »1741 Maji 15. Stockholm reste wi ifrån i den behageligaste wårtiden, kl. 11 förmiddagen.» Kalms första anslag var likartat: »D. 6 Julii. Efter middagen afreste jag från Upsala.» Omedelbart härpå följde den första iakttagelsen: »Strax utan för Tullporten blef jag varse, huru en ko stod och åt upp det ena ståndet efter det andra af *Hyoscyamus* (Linn. *Flor. Suec.* 184) eller *Bolmörten*: En ört, som gör människor-na, hvilka deraf råka äta, lika som rasande och tokuta, ätes likväl begärligt och utan fara af Boskapen.» Liknande observationer följde sedan slag i slag. Redan under resans andra dag antecknade Kalm att en häst till föda gärna utvalde *Anthoxanthum*, vårbrodd; med inte mindre begärlighet åt den av *Festuca*, fårsvingel. Ofta uppsökte den *Avena*, ängshavre, alla tre växter som frodades på de »skarpaste backar och magraste mark, der andra för torka ei kunna trifvas». Ytterligare ett exempel. I september observerade Kalm här och där *Verbascum nigrum* vid vägar och backar. Med förvåning konstaterade han, att bönderna var totalt okunniga om denna örts »härliga nytta emot Fulslaget», en sorts smärtsam och häftig ledvärk framför allt i fingrarna. Detta gav honom anledning att noggrant beskriva hur *Verbascum nigrum* kunde användas för att bota åkomman, dock utan angivande av källor för sin kunskap härom; han avslöjade endast att fänrik Gideon Bille hade hulptit mången med detta »ringa läkebot». ⁵

Martti Kerkkonen har i sin avhandling *Pietari Kalm talousopin professorina* (1935) citerat ett brev av 1745 från Kalm till Bielke, vari Kalm redogjorde för de intresseområden han framför allt ville ägna sig åt. Patetiskt deklarerade han här, att vad han framom allt annat ville ge sina krafter var botanikens tillämpningar inom ekonomin, inom hushållningen, frågan om vilka inhemska växter som kunde nyttjas till mat, dryck, kläder, färger etc. I andra hand kom hos honom intresset för meteorologiska spörsmål, i tredje de ornitologiska. ⁶ Från resebeskrivningen av 1746 och från detta yttrande, fällt i relativt unga år, då Kalm visserligen redan hunnit förskaffa sig såväl teoretiska insikter som erfarenheter på fältet, men inte ännu erövrat en självständig position, går genom hela hans liv entusiasmen för att bidra med nya rön rörande växternas, främst de inhemska växternas nytta. Härtill kom snart andra ambitioner på botanikens område. Allt detta har förvisso framhållits

⁵ *Pehr Kalms Wästgötha och Bahusländska resa* (1746), s. 224. – Om denna reseskildring i allmänhet jfr bl. a. Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning*, s. 56 ff.

⁶ Kalm–Bielke 22.10.1745, Kerkkonen, a. a. s. 133.

tidigare, men – synes det mig – kanske inte i tillräckligt hög grad med exempel hämtade från hans verksamhet som författare och föreläsare jämförd med hans verksamhet som iakttagare på fältet och som handledare av disputer. Den inte oviktiga kronologiska dimensionen har kanske inte heller alltid beaktats i tillräckligt hög grad.

Det citerade brevet till Bielke ger oss en inblick i Kalms subjektiva syn på sin framtida verksamhet. Den popularitet de ekonomiska vetenskaperna under den närmast föregående tiden hade vunnit och den undervisning Kalm hade åtnjutit av bl. a. Linné spelade här sin betydelsefulla roll i bakgrunden. Då upprättandet av en professur i ekonomi vid Åbo Akademi hade aktualiserats, uttalade sig kansler, greve Carl Gustaf Tessin om angelägenheten av att föreläsningar i ämnet blev hållna i Åbo.⁷ Och då Kalm hos denne anmälde sitt intresse för professuren underströk han, att han ägde »en ansenlig samling af allehanda naturalier, som bärgarter, örter, djur etc., så att jag alltid är i stånd att visa och lära den studerande ungdomen igenkänna detta allt, samt beskrifva för dem sättet huru människosläktet brukar eller kan använda desamma sig till nytta och båtnad uti commerce och œconomie, vare sig till mat, dricka, kläder, färg, boskapsföda eller annat». Han uppgav sin avsikt vara att »upparbeta Finlands historia naturalis så, att de skatter af allehanda naturalier, som naturens Herre där nederlagt, blifva genom skrifter till sina arter, egenskaper och nytta så bekante gjorde, som på någon annan ort i Europa». Han hoppades genom trägna och mot ändamålet svarande föreläsningar kunna undervisa studenterna så att landet snart »därutaf skall spörja en ansenlig och märkelig nytta i sin hushållning».⁸ I den tjänsteinstruktion, som kom att gälla för Kalm, föreskrevs att professorn i ekonomi ägde att handleda ungdomen »uti de Vetenskaper, hvarpå Oeconomien i Riket egentligen sig bör grunda», bl. a. i botaniken eller »kunskapen om alla, i synnerhet de nyttigaste och på orten växande eller som ifrån andra orter stå at bekommas, vegetabilier, till deras kiänningar, ans och bruk».⁹

Mot bakgrunden av de exempel som här anförts på Kalms egna intentioner på 1740-talet och på de opinioner som var förhärskande inom de akademiska myndigheternas krets vid tiden för ekonomiprofessurens inrättande i Åbo, är det inte förvånande att Kalm som ämne för sin föreläsningsserie 1753 valde det som jag nyss nämnde, botanikens nytta. Sammanfatt-

⁷ Hjelt, *Naturalhistoriens studium vid Åbo universitet*, s. 144. ⁹ Hjelt, a. a. s. 153.

⁸ Hjelt, a. a. s. 145. Jfr Skottsberg, Pehr Kalm. Minnesteckning, s. 292.

ningsvis kan om den, sådan den är oss bekant, sägas att den inte i så hög grad som man kanske hade väntat utgör en Kalms programförklaring.¹⁰ Större uppmärksamhet tilldrar sig en dissertation, utgiven i december samma år som den första föreläsningsserien hölls. Den bär titeln *Korta frågor angående nyttan af våra inländska växter*. Den har tillskrivits respondenten, Carl Fridric Leopold.¹¹ Det må vara, att han kanske har skrivit den. Men dess ledande tankar bär i så hög grad preses Kalms stämpel, att ingen osäkerhet torde råda om att själva idéinnehållet härstammar från honom. Till Kalms föreläsningar om våra inhemska växters nytta i ekonomin hänvisades som den främsta källan för disputationen;¹² härtill kom litteraturstudier (troligen bedrivna på inrådan av Kalm). Att denne i all huvudsak svarat för disputationens innehåll synes mig också styrkas av att läsarna uppmanades att inrapportera gjorda rön angående de inhemska växternas nytta antingen till Svenska Vetenskapsakademien eller till Kalm.¹³

Innehållet i denna avhandling har tidigare i huvuddrag redovisats av bl. a. Kerkkonen.¹⁴ Från en något annan utgångspunkt är det emellertid motiverat att också här i korthet redogöra för det.

Av örteriket »hafwa wi wår mästa och bästa föda», heter det inledningsvis i avhandlingen, »våra bästa läkedomar, en del af våra kläder, Huus, färgörter, redskap, boskaps foder, och margfalligt annat i hushållningen outhärlig-

¹⁰ Sin installationsföreläsning höll Kalm den 27.11.1752. Enligt vad han några dagar senare berättade för Linné var »materien» därav »Animadversiones seu et Meletemata nonnulla ex itin[ar]io meo Americano, emendationem Oeconomiae Finlandiae, ejusque necessitatem illustrantia». Tydligt gick han inte här in på frågor med anknytning till de inhemska växternas nytta. Föreläsningen trycktes inte och har vederligen inte heller bevarats i handskrift. Kalm-Linné 3.12.1752, J. M. Hulth (utg.), *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, I: VIII (1922), s. 90; jfr Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning*, s. 189; Pehr Kalm-Sven Gowinius, *Enfaldiga tankar om nyttan som England kan hafva af sina nybyggen i norra America* (1763), s. 17; Martti Kerkkonen, *Peter Kalm's North American Journey* (1959), s. 224 ff.

Sin första offentliga föreläsningsserie inledde Kalm den 11.2.1753. Anteckningar förda på basen av den har bevarats i olika utskrifter; se härom främst Kerkkonen, *Pietari Kalm talousopin professorina*, s. 147 ff., 178, 181, 292; Skottsberg, senast anf. arbete, s. 189, 250 ff., 266; Hintikka, a. a. s. 12 f. och passim; T. J. Hintikka, Muistiinpanokoelma P. Kalmin kasvitieteellisistä luennoista 1753–1754,

Societas pro Fauna et Flora Fennica, Memoranda 18: 1941–1942 (1943), s. 105–108.

De i UUB förvarade anteckningarna enligt Kalms föreläsningar 1753 inleds med följande ord: »Först gjorde H^r Professoren sitt inträdes tal: emedan denna är den första lection, som vår vittre H^r Prof. hållit.» Klart framgår inte om inträdestalet är identiskt med den inledande allmänna översikt över botanikens nytta som sedan följer eller om inledningstalet utelämnats ur anteckningarna.

Om Kalms föreläsningar jfr *Catalogus lectionum publicarum ... (Index prælectionis ...)* för de olika åren.

¹¹ Se t. ex. J. Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat 1642–1828. Die Dissertationen der alten Universität Turku ...*, I: 2 (1963), s. 254 jämförd med II (1967–1969), s. 93 f.

¹² Härmed avsågs tydligen Kalms ovan i texten och i not 10 nämnda föreläsningar 1753, ehuru de till sitt innehåll omfattade mer än våra inhemska växters nytta i ekonomin.

¹³ Kalm–Carl Fridric Leopold, *Korta frågor angående nyttan af våra inländska växter* (1753), s. 4 f.

¹⁴ Kerkkonen, senast anf. arbete, s. 209 ff.

geligit; hwartil kommer, at en stor del af vår in- och utländska handel och rörelse, vår handtering, ja vårt tiltagande uti rikedom och magt, grundar sig mycket på Örtewetenskapen, tiltager wid des tiltagande, och twärt om». Merkantilistiska tankegångar skymtade fram i avhandlingen, liksom i så många andra ungefär samtida dissertationer också bland dem som utgavs under Kalms presidium.

Talrika exempel kunde nämnas på hur man i främmande länder tillgodo-gjort sig det som de där inhemska växterna haft att bjuda; i Sverige däremot, där hushållningen legat i lägervall, hade man helt försummat att bruka de nyttigheter örterna erbjöd, endast det utländska hade varit gott nog. Nu äntligen hade en förändring inträffat, till stor del tack vare Linnés insatser. »Våra Botanici här i Swerige hafwa nu innom 20 a 30 år, genom flit och möda ei allenast upptäckt Oeconomiske och Medicinske nyttor af nästan flere örter, än alt hwad förut af slike nyttor war bekant, utan ock intryckt i en stor del af ungdomen en eld och åhoga för Naturkunnigheten, så at man nu börjat liksom af medfödd drift beflita sig så wäl om örternas nogare kännning, som om deras lämpning til hushållningen.»¹⁵ Tidigare hann det till med att man kände örternas namn, nu hade man funnit att blotta kännandet utan insikt om nyttan var till föga gagn. Detta till trots stod arbetet ännu bara i sin början. Många av landets produkter var förmodligen ännu helt okända, många nyttor av redan bekanta ämnen var sannolikt ännu förborgade. Man kunde se fram emot att både medicinen och hushållningen skulle få gagn av talrika inhemska örter, som endast enstaka personer kände till, personer som »af en händelse råkat finna derpå, eller ärft den kundskapen af sina förfäder». Nu gällde det att försöka, också i Finland, insamla uppgifter om allt detta. Nu gällde det att göra den enskildes insikter allmänna. Nu var tiden kommen, då man kunde slippa att importera sådant som fanns att tillgå i hemlandet, då man med hopp om goda resultat kunde förbättra det egna landets produkter. Mot bakgrunden av detta efterlystes i avhandlingen uppgifter om den inhemska floran och den nytta den kunde erbjuda. Framdeles kunde dessa uppgifter kanske samlas i en särskild bok. För att skapa reda i insamlandet framställdes i avhandlingen 64 frågor rörande växternas utbredning i Finland och det gagn man kunde ha av dem. Jag skall inte här räkna upp frågorna.¹⁶ Men sammanfattningsvis kan konstateras att här var fråga om en noggrann inventering i linneansk anda, samtidigt om ett forsk-

¹⁵ Kalm–Leopold, s. 3.

¹⁶ Frågorna återges nedan i en bilaga till denna studie.

ningsprogram av en typ, som låg nära till för professorn i ekonomi, för Kalm själv så som han redan tidigare hade skisserat sin framtida verksamhet.¹⁷

De 64 frågorna leder tankarna till Kalms *Wästgötha och Bahusländska resa*: en inte obetydlig del av uppslagsorden i dess register återfinns i form av frågor i 1753 års disputation. En synpunkt förtjänar att ytterligare beaktas. 1746 hade Kalms iakttagelser i första hand hänfört sig till det västliga Sverige. Föreläsningsserien 1753 om botanikens nytta innehöll en inledning av allmän natur; när Kalm övergick till att behandla enskilda växter gjorde han detta utgående från Linnés *Flora svecica*, utan några som helst geografiska begränsningar. I titeln på disputationen 1753 ingick orden »inländska växter», och det synes mig odiskutabelt, bl. a. på grund av formuleringar i den inledande texten, att »inländska» här syftade på i Finland företrädesvis vilt växande örter, inte på hela rikets flora.¹⁸

De frågeställningar som här antytts förblev genom åren levande för Kalm. Härom vittnar bl. a. en mängd av de avhandlingar som under hans presidium utgavs sedan början av 1750-talet. Allt talar för att ämnena för avhandlingarna i regeln valdes av honom; hans andel i deras utformning förefaller också att så gott som undantagslöst ha varit stor, oberoende av vem som angetts som författare.¹⁹ Utom i disputationsbibliografier har de uppmärksamats också i arbeten om Kalm.²⁰ Jag kan därför inskränka mig till att beröra endast ett fåtal av dem.

En i vårt sammanhang viktig dissertation var *Nytan och nödvändigheten af våra inhemska växters kännande* (1760, resp. Henric Enckell). Den var disponerad efter de huvudområden, vilka kunde gagnas av en ingående växtkännedom. Först av dem nämndes medicinen. Med kanske större eftertryck än tidigare i Finland underströks här de vilda växternas betydelse²¹ vid botandet av sjukdomar sådana som farsoter, pest, hosta, flussfebrar, Halsbölder, skörbjugg m. m. I själva verket förhöll det sig så, sades det, att det knappast

¹⁷ Också Kerkkonen talar, a. a. s. 212, om ett forskningsprogram: »Nämä kysymykset sisälisivät ohjelman Kalmin johdolla tapahtuneeseen Suomen kasviston taloudellisen hyödyn tutkimiseen ja selostamiseen.»

¹⁸ Se Kalm–Leopold, a. a., särskilt s. 5.

¹⁹ Hithörande frågor har diskuterats av bl. a. Kerkkonen, a. a. s. 191 ff.

²⁰ Jfr not 1 ovan och bl. a. J. H. Lidén, *Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sveciæ, atque etiam, a Svecis, extra patriam habitantibus* . . . III (1779), s. 94–105; J. Vallinkoski, a. a. I, s. 253–272; Otto E. A. Hjelt i *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*, 12, s. 145–154; Otto E. A. Hjelt, *Naturalhisto-*

riens studium . . ., s. 219–253, jfr s. 413 ff.; M. Kerkkonen, a. a. s. 299 ff.; Th. Sælan, *Finlands botaniska litteratur till och med år 1900* (1916); P. M. Hebbe, *Den svenska lantbrukslitteraturen I* (1939); Gösta Grotenfelt, *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden* (1899), s. 68 ff. och passim.

²¹ En viktig definition, som av Kalm tillämpades också i andra sammanhang, finns hos Kalm–Enckell, *Nytan och nödvändigheten af våra inhemska växters kännande* (1760), s. 4: »Med våra inländska växter förstår jag alla de Ört-rikes inwånare, som uti vårt eget Land och Rike sjelfmant och af sig sjelfwa, utan någon mennisklig omwårdnad villt wäxa.»

fanns några vanligare sjukdomar som inte kunde botas med hjälp av dessa växter. Detta hade nyligen visats av Johan Haartman i hans arbete *Tydelig underrättelse, om de mäst gångbara sjukdomars kännande och motande* ..., enligt avhandlingen ett »mestarstycke i sit slag, och den bästa af alla dem, som härtills i det ämnet utkommit». Kände man de inrikes, således snarast i Finland, vilt växande medicinalörterna, kunde man själv i rätt tid samla dem till ett apotek och därigenom få friska och kraftiga exemplar för framtida bruk. För det andra var våra vilda växter tjänliga till bröd och annan föda, särskilt i dyr tid. Av dem tillverkades viner och andra drycker. Kännedomen om dem utgjorde grunden för ängsskötseln, som i sin tur på ett avgörande sätt inverkade på den så ytterst viktiga boskapsskötseln. Det var då angeläget att känna till, varför »den örten et slags Boskap äter med mycken begärlighet, gås förbi såsom skadelig eller ock ej öfwerens stämmande med dess natur, af et annat».²² Också andra omständigheter var att iaktta, då odlingarna planerades för de rätta arterna av foder m.m. Ytterligare var de inhemska växterna till nytta vid färgning, i fabriker och i hushållen. Det fanns också skäl att lära känna de växter som var skadliga, t. ex. för kreaturen.

Ungefär samtidigt som Kalm arbetade med sin första föreläsningsserie och med sina första disputationer aktualiserades ett annat projekt. Första upplagan av Linnés *Flora svecica* (1745) hade visat sig svår att få tag på – bl. a. i Åbo²³ – och därför, men också med tanke på nödvändiga kompletteringar, framstod klart behovet av en ny, bearbetad utgåva. Planerna på en sådan berördes 1753 i korrespondensen mellan Kalm och Linné. Kalms brev finns återgivna i tryck, och de har utförligt diskuterats av Hintikka, i någon utsträckning också av Skottsberg.²⁴ Det viktigaste, ur vår synpunkt sett, som Kalm framhöll var, att den nya upplagan borde förse med anteckningar om olika arters förekomst i Finland; härigenom skulle den kunna bli en flora också för Finland. Detta var så mycket angelägnare som ingen boktryckare kunde tänkas åta sig att lägga upp en särskild *Flora fennica*. Kalm förklarade sig beredd att förse Linné med för detta ändamål behöfliga uppgifter. Han uttalade också andra önskemål, bl. a. om att något borde nämnas om de olika örternas nytta i ekonomiskt och medicinskt hänseende, om att det borde noteras »hvilcka ätas eller ej ätas af hvart creatur», vidare om att uppgifter

²² Kalm–Enckell, a. a. s. 11.

²³ Se t. ex. Kalm–Linné 17.8.1753, 28.12.1753, J. M. Hulth (utg.), a. a. s. 101, 103.

²⁴ J. M. Hulth (utg.), a. a.; T. J. Hintikka, P.

Kalmin osuus Suomen kasviston selvitystyössä ..., s. 15 ff.; Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning*, s. 196 ff.

borde införas om olika arters blomningstid, om blommornas färg, om i trädgårdar kultiverade växter, utförligare än i första upplagan uppgifter om växternas svenska namn. Kalm var för sin del villig att sända in en förteckning över finska växtnamn. Senare kompletterade han ytterligare sina önskemål samtidigt som han, därtill tydliggen uppmuntrad av Linné, sände denne sin finländska växtförteckning, »Plantae fennicae», innehållande namn, men också vissa andra kortfattade uppgifter. Han efterlyste nu bl. a. särskilda anteckningar i floran om ogräs, om växters doft, om giftiga växter m. m.²⁵

Ett nära samband med de förslag Kalm framförde i sin korrespondens med Linné hade innehållet i dissertationen *Adumbratio Floræ* (1754, resp. Gustaf Orræus). Detta har understrukits framför allt av Hintikka. I avhandlingen redogöres utförligt för de fordringar som det fanns anledning att ställa på ett lands »Flora». För innehållet i den har redogjorts relativt noggrant av Hjelt, som därom skriver bl. a.:

»Växternas folk- och farmaceutiska namn böra upptagas, äfvensom alla i landet förekommande officinella örter antecknas. Ytterligare bör floran upptaga växtstället, jordmånens beskaffenhet, om växten är allmän eller sällsynt, om den är införd och redan acklimatiserad, om den antyder en viss polhöjd, om den är en-, två- eller flerårig, om den är örtartad, buske eller träd och i det senare fallet huru länge den plägar fortleva. Likaså borde anges växtens groningstid, löfsprickning, blomningstid, fruktsättning och bladfällning. Särskildt bör växtens ekonomiska och medicinska nytta anföras. 'Ty därest vi icke kunna använda växtkännedomen till statens fördel och nytta, är vår härliga vetenskap alldeles onyttig och jämförlig med metafysiskt lappri (tricæ metaphysicæ).' Med afseende å växtens användning i jordbruk, ängs- och boskapsskötsel är det dock tillräckligt att hänvisa till andra skrifter.»²⁶

Hintikka förmodar, troligen med rätta, att Linné blev i tillfälle att ta del av innehållet i *Adumbratio Floræ* innan manuskriptet till andra upplagan av *Flora svecica* blev fullbordat.²⁷

I vilken utsträckning Linné i denna grundligt omarbetade andra upplaga av *Flora svecica* (1755) tog Kalms önskemål ad notam – eller spontant införde uppgifter av det slag Kalm hade önskat – har undersökts av Hintikka.²⁸ Konstateras kan, att Linné på många punkter negligerade de desiderata som Kalm hade framställt; i andra fall beaktade han dem endast partiellt. Till stora delar kan Kalms arbete med »Plantae fennicae» härigenom sägas ha blivit i detta skede resultatlöst. Om hur han reagerade när andra upplagan av *Flora svecica* kom ut finns veterligen inte några samtida uppgifter. Men det

²⁵ J. M. Hulth (utg.), s. 103 ff.; Hintikka, senast anf. ställe.

²⁷ Hintikka, a. a. s. 20.

²⁸ Hintikka, a. a. s. 24 ff.

²⁶ Hjelt, *Naturalhistoriens studium* ..., s. 220 f.

vore inte förvånande om han hade känt sig besviken. Han fortsatte dock sina strävanden för en inhemsk flora och för utredandet av enskilda arters nytta – i vilken mån han i det förra fallet var beroende av förarbeten, utförda av Elias Tillandz, Johan Browallius, Carl Fredrik Mennander, Johan Leche, Pehr Adrian Gadd o. a. spelar i vårt sammanhang en sekundär roll; de hithörande frågorna har, också de, behandlats av Hintikka.²⁹ Ett av bevisen för Kalms fortsatta intresse för saken är den under hans presidium 1765 utgivna dissertationen *Flora fennica* I (resp. Wilhelm Granlund) – här uppräknas endast namnen på 577 fanerogamer –, ett annat, enligt min uppfattning minst lika viktigt, hans föreläsningsserie 1770 »Om våra inhemska växters nytta».

Som i så många andra sammanhang koncentrerade sig Kalm också nu på de rent praktiska aspekterna. Att vägleda sina studenter, många av dem blivande präster på landsbygden,³⁰ i praktisk kännedom om de växter, som kunde tas i nyttigt bruk, var en huvudsak för honom. Men detta betyder självfallet inte, att föreläsningarna skulle sakna lärdomshistoriskt intresse. De visar vilka äldre auktorer han gav sitt stöd, men också vilka han intog en kritisk ståndpunkt till. De visar hur han följde med de vinningar, som nåtts vid rikets centrala naturvetenskapliga forskningshärddar, framför allt Uppsala universitet och Svenska Vetenskapsakademien. De visar hur han fotade slutsatser på erfarenheter som han själv och hans medhjälpare hade vunnit på fältet. De visar inte minst att han fäste betydande avseende vid de rön, som gjorts av dem på landsbygden som i sin dagliga verksamhet hade haft att ta ställning till frågor med anknytning till de inhemska växternas nytta.

Sin föreläsningsserie 1770 – jag följer här huvudsakligen de veterligen fullständiga bevarade anteckningarna, förvarade i Åbo Akademis bibliotek, tidigare inte nyttjade³¹ – inledde Kalm med att betona att kännedomen

²⁹ Hintikka, a. a. s. 4 ff., 63 ff., före honom av andra, bl. a. av Hjelt i olika sammanhang, se t. ex. *Naturalhistoriens studium* . . . , s. 223. Jfr även Kalm – Andreas Collin, *Specimen academicum sistens, fata botanices in Finlandia* (1758).

³⁰ Jfr Kalm–Abraham Indrenius, *Enfaldiga tankar, wisande hvad en präst kan bidraga til oeconomiens uphjelpe* (1757).

³¹ »Doctor Kalms prælectioner 1770. Höst termin. Om våra inhemska växters nytta», af Schulténska samlingen, ÅAB. Häftet, i vilket dessa anteckningar är införda, har en möjligen senare tillfogad påskrift »Praelectiones Doctoris Petri Kalm. De Floris Svecicis et Fennicis Anno 1770, 1771». – Anteckningarna är gjorda av olika personer. En av

dem säges uttryckligen vara en Melart, troligen Christ. Melarth (jfr Vilh. Lagus, *Åbo Akademis studentmatrikel* . . . II, 1895, s. 186). En annan kan möjligen vara Nathanael Gerhard (af) Schultén, som enligt sina självbiografiska anteckningar åhörde Kalms föreläsningar (jfr N. G. af Schultén, *Levnadsteckning*, utg. av Olof Mustelin, 1964, s. 27).

Anteckningarna i ÅAB har jämförts med i HUB förvarade anteckningar »Doctor Kalms prælectioner 1770 Höst termin. Om våra inhemska växters nytta» (jfr Kerkkonen, a. a. s. 178 ff.). De i ÅAB förvarade anteckningarna är mera omfattande, de hänför sig m. a. o. till ett större antal föreläsningar. Anmärkningsvärt är, att anteckningarna i ÅAB och HUB, där de grundar sig på

om växters bruk och nytta var en inte mindre svår än nyttig vetenskap; svår var den framför allt därför att ingen auktor ännu hade gett någon tillförlitlig översikt av den, allraminst med beaktande av de ekonomiska och medicinska nyttoaspekterna. Endast hos John Ray eller Rajus, berömd för sitt stora arbete *Historia plantarum* (1686–1704), och Linné kunde man finna vissa notiser härom. En översikt av ämnet måste hämta sitt material ur talrika arbeten, skrivna under olika tider på många olika språk. Och dock borde det ha stått klart för envar, sade han, att växterna utgjorde nästan det enda ämnet till hälsans bevarande och återställande, att de »in oeconomicis» hade en betydelse som knappast kunde överskattas.

Då Kalm hänvisade till Linné som den ende i Norden som offentliggjort något arbete avsett att tjäna studiet av de vilda växternas nytta, tänkte han sannolikt på flera temat närstående skrifter av Linné. Med förbigående av vissa specialundersökningar nämner jag här, utom *Flora svecica* (1755), varpå Kalms föreläsningar primärt byggde, endast *Flora oeconomica, eller hushållsnyttan af de i Sverige, vildt växande örter, Materia medica* och *Pan suecicus* (alla tre av år 1749) samt *Plantæ officinales* (1753). I förordet till *Flora oeconomica*³² hade respondens, Elias Aspelin, skrivit: »Då jag första gången hörde den stora nytta, som växterna gifwa i allmänna lefwernet, beklagade jag för mig sjelf, at ingen bok wore, som gofwo förteckning på sådana rön. Jag såg hwad nytta en sådan torde tilbringa omtänkte hushållare, mina k. Landsmän och mit k. Fädernesland.»³³ Arbetet var disponerat strikt efter *Flora svecica* 1745: under nummer efter nummer uppräknades de växter, som i ett eller annat avseende kunde vara till gagn, med omnämmande av vilken nytta de var och en medförde, detta i ytterst lakonisk form, ibland med hänvisningar till litteratur (bl. a. Rajus), där denna nytta tidigare nämnts. På ungefär samma sätt hade Kalm disponerat den efter arter uppställda delen av sina föreläsningar 1753, på samma sätt disponerade han också nu sina föreläsningar 1770. Också vad innehållet beträffar tillgodogjorde han sig nu skriften av 1749,

samma föreläsningar, är nära nog identiska. Detta tillåter en förmodan att de möjligen kan vara nedskrivna efter diktamen. Att det ena exemplaret är en avskrift av det andra är å andra sidan inte heller osannolikt, de ortografiska skiljaktigheterna till trots. För detta antagande talar bl. a. att anteckningen om Melart som skribent återfinns i de båda exemplaren.

De under 1700-talet (och senare) gjorda akademiska föreläsningssanteckningarnas pålitlighet (och värde som källor) har i förbigående diskuterats i olika sammanhang, för Kalms vidkommande av

Kerkkonen, a. a. s. 148. Mitt intryck av att de i ÅAB (och HUB) bevarade anteckningarna efter Kalms föreläsningar 1770 i det stora hela riktigt återger Kalms föreläsningar baserar sig bl. a. på att texten, där den i efterhand kan kontrolleras, i det stora hela överensstämmer med kända fakta.

³² *Flora oeconomica* hade ursprungligen utgivits 1748 som en akademisk avhandling på latin av Elias Aspelin och ventilerats under Linnés presidium.

³³ Linné–Aspelin, *Flora oeconomica* ... (1749, facs. tr. 1971), s. 4f.

även om han uttryckligen hänvisade till den blott en enda gång. Slaviskt var han inte beroende av den. Inte heller *Materia medica* återopade han, enligt de bevarade anteckningarna, mer än en enda gång; här var dock fråga om ett botaniskt standardverk, internationellt till sin uppläggning, som kan förmodas ha varit känt för Kalm s åhörare 1770 utan att därtill upprepat behövde hänvisas.³⁴

I inledningen till sina föreläsningar 1770 tangerade Kalm också frågor med anknytning till växternas insamlande, torkande och förvarande. Han kom så över till själva växtbeskrivningarna. I princip gick han förbi av Linné nämnda växter, som ej påträffats vilda i Finland, men i övrigt följde han, som sagt, ordningen i dennes *Flora*. Anteckningar om 145 arter finns bevarade. Om i föreläsningarna de facto behandlades ett större antal än så är mig inte bekant. För att ge en allmän uppfattning om deras karaktär skall jag, med smärre uteslutningar, återge två av dem, på måfå valda bland de medellånga.

Anchusa officinalis. Oxetunga. Är mycket almän i Sverige, men hos oss mera sälsynt, råkas dock här och där i våra åkrar. Namnet skall efter någras föregifvande deriveras af [grekiskans] sminka sig. Denna tjänar at göda svin med. Utomlands är den på åkrarna et elakt ogräs. Har vackra blommor, och bör fördenskull hafvas i en blomstergård. Utlänningar bruka den til grönkål. Blommorna äro förträfflige til Thé. De brukas ock att färga rödt med. [---] Man kan ock giöra af dem vackert grönt bläck [...]. Då boskapen såges vara förtrollad blandas denna jämte hypericum ibland fodret. Å apoth[even] heter den Buglossum, och brukas förnämligast emot Melancholie. Schomell [=Chomel] rec[ommenderar] den emot dysenterie, neml[igen] blad och blommor uti miölk kokade. Mot torr eller så kallad bockhosta, brukas den på samma sätt, allenast man lägger til litet vallmosaft. Boerha[a]ve mott håll och sting. Rajus emot fallande sot, druckit ibland vin. Haartman 343 mot sömnlöshet. Tissot nämner i sin läkarebok [---] en dryck, af korn, saften af denna, af Taraxacum, och Tussilago, som är god mot inflammation i bröstet, torsken hos barn, andetäppa [m.m.]. Bien älska den mycket, och hålla till på den 8 dagar.

Campanula rotundifolia. Svecis Klocka, Fennis Källo kukanen 1: Kissan Källo. Kallas af Tillands *Campanula minor*. Namnet campanula är icke af något latinskt ty dett kommer af campana klocka, som fådt sitt namn af Campanien. Denna ört är ganska allmän och växer nästan öfver hela verlden. Ätes af alla Creatur utom svin, enligt Pan svecicus. Är en prydnad uti trädgårdar. Den nyttjas af utlänningar til Sallat och grönkål, såsom uti England, Frankrike, Tyskland, Italien etc. Af corolla ensam giöres blått bleck, sålunda at den stötes uti en glas mortare och saften utkramas, och til grönt med en liten tilsats utaf alun. Om man vill at dett skall glänsa, sättes litet gummi arabicum eller socker uti. Fåren äta denna ört ganska gärna, emedan den växer på torra backor. Den växer och på flygsand. Des medicinska nytta hafva vi oss intet bekant.

³⁴ Jfr Otto E. A. Hjelt, *Carl von Linné såsom läkare och medicinsk författare* (1907), s. 96 ff.

Av de 145 växter som nämns i föreläsningsanteckningarna 1770 hade ett drygt 40-tal omtalats av Kalm redan i hans *Wästgötha och Bahusländska resa* 1746. Emellanåt var det samma eller liknande fakta som aktualiserades i anslutning till dem i de båda sammanhangen. Drygt 50 av de 145 hade anförts i Linnés-Aspelins *Flora oeconomica* 1749; Kalm var i regeln utförligare, inte sällan anmälde han åsikter som avvek från föregångarnas, utan att dock polemisera mot dem. Av växter, omtalade i *Materia medica*, ingår knappt 30 i materialet från 1770; den användning Linné för sin del hade talat om överensstämmer inte alltid med den av Kalm rekommenderade. Av de bevarade anteckningarna att döma behandlade Kalm inte fler än knappt 30 växter i föreläsningar såväl 1753 som 1770. Någon gång påträffar man nära nog identiska formuleringar; skiljaktigheterna är emellertid, åtminstone ställvis, påfallande stora, vittnande om att Kalm någorlunda grundligt hade penetrerat materialet under de mellanliggande åren.

Linné var och förblev Kalms lärofader framom andra. Men om något okomplicerat lärjungeförhållande kan man inte tala. En viss spänning i relationerna dem emellan hade väl uppstått redan under Kalms Amerikaresa; den skärptes uppenbarligen i någon mån på 1750-talet i samband med diskussionerna om andra upplagan av *Flora svecica*. I föreläsningarna 1770 talar ibland den beundrande eleven, ibland den neutralt konstaterande iakttagaren. Men det finns också exempel på kritik av Linné. Om *Pan suecicus*, vari redogjordes för vilka kreatur som åt olika växter, anmärkte Kalm att den inte alltid var att lita på. En viss skepsis mot Linnés växtnamn kan någon gång spåras hos Kalm. Mot att Linné »förskräckeligen» hade berömt *Poa aquatica*, jättegröe, opponerade han sig. Han förenade sig inte alltid helhjärtat med Linné, då han anförde uppgifter ur dennes resebeskrivningar.³⁵

Vid sidan av Linné hänvisade Kalm sporadiskt till en mängd av den internationella botanikens ledande författare, både äldre och yngre, till Theophrastos, Dioscorides och Plinius, men också till Boerhaave, Caspar och Johannes Bauhinus, Tragus, Simon Paulli och många, många andra. I vilken utsträckning han själv hade stiftat bekantskap med dessa auktorers arbeten är i regeln omöjligt att med säkerhet fastställa; deras arbeten citerades relativt flitigt i den botaniska litteraturen i Norden i mitten av 1700-talet.³⁶ Linnés för kännedom om denna litteratur viktiga *Bibliotheca botanica* hade kommit ut 1736. Floristiska arbeten, utgivna i Sverige och Finland, hade

³⁵ Jfr Hulth (utg.), a. a. s. 107. – Att Kalm intog en ibland kritisk ståndpunkt till Linné har tidigare understrukits av bl. a. Hintikka, a. a. s. 88 ff. och passim. Jfr Gunnar Eriksson, a. a. s. 318 f.

³⁶ Om Kalms beläsenhet se bl. a. Hulth (utg.),

a. a. s. 100; Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning*, s. 43, jfr s. 80. Jfr även källförteckningarna till Linnés större arbeten, alla säkerligen välkända för Kalm.

Kalm däremot med säkerhet tagit del av i original. Näst Linné var Tillandz den botaniker han oftast hänvisade till, naturligt nog då ingen äldre auktor hade behandlat just den finländska floran med så stor noggrannhet som han. Kalm åberopade såväl *Catalogus plantarum* ... (1673, andra uppl. 1683) som *Icones novae* ... (1683), ofta utan korrigeringar, ibland med rättelser och tillägg.³⁷ Olaus Rudbeck d.ä. nämndes ofta, särskilt hans tolkningar av växtnamn, mot vilka Kalm s. g. s. genomgående var kritisk. Då det gällde att förklara ursprunget till namnet Valeriana hade Rudbeck hänvisat till det svenska ordet falla, emedan växten brukades mot fallandesot; att Kalm tog avstånd härifrån förefaller tämligen uppenbart. På liknande sätt förhåller det sig med Rudbecks hänvisning till det svenska ordet yra apropå Aira, tåtel. Rakt på sak uttalade sig Kalm i anslutning till Lysimachia: »Rudbeck vill väl derivera dens namn af gamla Svenska ordet *lius* och tyska ordet *machen*, men man ser tydeligen at han vil ludere verbis.» Ungefär på samma sätt hette det i anslutning till Verbascum: »Rudbeck säger at det kommer af Tyska ordet Feijer, eld och busch, buska, emedan des blommor äro gula, sed hoc est ludere verbis!» – Kritiken hörde inte alltid till Kalms starkaste sidor, men då det gällde rudbeckianska teorier satte han in den utan att tveka.

En jämförelse av den av enbart växtnamn bestående dissertationen *Flora fennica* av 1765 med Kalms föreläsningar fem år senare erbjuder sitt särskilda intresse. Nära till hands skulle ligga att de, vad de anförda växtnamnen beträffar, vore identiska. Så förhåller det sig emellertid inte. Sammanlagt tio växter blev 1770 föremål för behandling, vilka inte hade nämnts i förteckningen fem år tidigare. Endast två av dem växte vilda i Finland. Att Kalm behandlade de övriga var i någon mån inkonsekvent av honom, då han ju i sina föreläsningar skulle tala om växter i Finland. Han gav emellertid i varje enskilt fall en motivering för sitt förfaringssätt. Om *Ligustrum vulgare* hette det sålunda, att den visserligen växte vild endast i Sverige, men hade kultiverats i våra trädgårdar. Med *Poa aquatica* förhöll det sig på liknande sätt: genom frö från Sverige hade den kultiverats med »så stor förmån» i Finland att den ej kunde gås förbi. Om *Symphytum officinale* hette det, att den »växer väl ej hos oss, men låter dock lätt propagera sig». *Datura Stramonium* sades »intet [vara] af våra nordiska växter», men påkallade det oaktat, av olika orsaker, intresse. Några i *Flora fennica* upptagna växter, *Veronica arvensis* och några *Potamogeton*-arter, blev av okänd anledning

³⁷ Om Tillandz jfr utom i not 1 ovan anförda arbeten K. Wein, Elias Tillandz's »Catalogus plantarum» (1683) im Lichte seiner Zeit erklärt und gewürdigt, *Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen*

seuran Vanamon julkaisuja, 11 (1930), s. 189–411; Lilli Skepparnabb, *Elias Tillandz' växtbilder och växt-namn* (1961).

förbigångna 1770, detta såvitt man kan döma av nu tillgängliga föreläsningsanteckningar.

Kalm visade, i Linnés efterföljd, ett livligt intresse för de rent floristiska uppgifterna. Utan att hans ämne egentligen skulle ha krävt det, anförde han i flertalet fall uppgifter om de latinska växtnamnens innebörd och ursprung, ibland utförligt diskuterande olika tänkbara alternativ till namnens uppkomst. I fråga härom hade han ingen ledning av *Flora svecica*, utan hade fått leta fram sina uppgifter från andra håll. Ett arv från bl. a. äldre tiders örteböcker kan här spåras. Då han angav svenska namn, följde han däremot i allmänhet Linné. Avvek hans svenska namn från dennes, förefaller det motiverat att anta att han höll sig till vad han hade sig bekant om i Finland nyttjade namn. Finska växtnamn meddelades av honom i ett trettiofall. Dem hade han tidigare uppmärksammat i »Plantae fennicae», den förteckning han på 1750-talet sände till Linné. De finska växtnamnen där har noggrant diskuterats av Hintikka, varför jag här kan förbigå dem.³⁸ För växtplatserna visade Kalm stort intresse, i regeln följande Linné i spåren, men kompletterande dennes anteckningar med iakttagelser, som uppenbarligen delvis var egna, gjorda i Finland.

Fyndorter i Finland hade inte anförts i *Flora svecica* annat än i enstaka undantagsfall, Kalms rekommendationer 1753 till trots. Vad dem beträffar delgav han 1770 sina åhörare inte få kompletteringar, baserade på egna eller andras observationer rörande företrädesvis sällsynta arter och arter med begränsad utbredning. Om *Salicornia*, nämnd av Linné i hans skånska och i hans gotländska resa, meddelade Kalm att den fanns på några ställen i Finland, såsom i Töfsala, på Åland och uppe i Österbotten vid saltsjöstränderna. *Veronica maritima*, av Linné lokaliserad till Västerbotten, Roslagen och Skåne, växte ymnigt i den finländska skärgården och även i Tavastland. *Utricularia vulgaris* konstaterades i likhet med en del andra i Sverige väl kända växter vara mycket rar hos oss. Om *Nardus stricta*, enligt Linné vanlig inom vissa provinser i Sverige, sades att den »växer äfven på Cuppis backen» i Åbo. Om *Alopecurus pratensis* finns – överraskande nog – antecknat: »Professor Kalm har ej råkat den annorstädes uti Finland än på Stenskår uti Nagu Sochn, men uti Sverige växer den almänt, och uti Ängland utgör den det mästa gräs på deras ängar.» Om *Milium effusum* läser vi (såsom vore den rätt sällsynt i Finland): »Växer uti skogar uti skuggiga ställen ofta till en famns längd. ½ mil ifrån staden åt Wanhalinna, när man vi[d] fierdings stolpen tar utaf och följer längs med ån finner man häraf nog uti skogen.»

³⁸ Hintikka, a. a. s. 48 ff.

Aira aquatica sades vara bland de rarare såväl i Sverige som här; »skall dock växa uti grafven vid Scansen [utanför Åbo], där den kan finnas». *Melica ciliata* – av Linné lokaliserad till Gotland, Öland och Skåne – var enligt Kalm mycket rar både i Sverige och i Finland, hade dock återfunnits på Runsala och några andra ställen. Om *Cynosurus paniceus* konstaterades att den växte »endast här uti Åbo-trägårdar, och torde hafva följt hit med något frö». Om *Festuca ovina* sades å ena sidan att den var allmän på mycket torra ställen, å den andra att den nog fanns på Nummisbacken. *Avena elatior* var en av de lätt räknade växter, om vilka Linné anfört uppgifter från Finland: »Habitat *ad Ino Aboae & Simpenäs Alandiae* . . .»; Kalm yttrade för sin del: »Är mycket raar hos oss. Fants först af vice Presid. Bielke. NB växer doch nog uti Nagu.» *Elymus arenarius* fanns enligt Linné på ett fåtal ställen, enligt Kalm växte den på havsstränder i sand i södra delen av Finland, »som [i] Nagu äfven på Kyrkiogården». *Montia fontana* fanns »vid staketet, där Kuppis brunns vatn rinner in til staden, samt vid Kuppis brunn». *Asperula odorata*, av Kalm på svenska kallad Hiertans fröjd och glädje, ett för Linné okänt namn, var mycket rar i Finland; dock fanns den på Runsala.³⁹ Sällsynt var också *Myosotis Lappula*, påträffad i trädgårdar i Åbo. Den nordligaste lokalen för *Primula veris* var enligt Kalm Ilmola i Österbotten. Några stånd av *Primula farinosa* hade påträffats i Katrinedal utanför Åbo. *Hottonia palustris* var rar i norra Finland, men fanns i synnerhet i närheten av Helsingfors, *Convolvulus sepium* rar i Finland, men fanns i Nagu och Korpo. Om *Polemonium cæruleum* hade Linné i sin *Flora* infört anteckningar, som något avvek från Kalms uppgifter. Almen kunde enligt Linné knappast påträffas i Finland; enligt Kalm fanns den på några ställen i skärgården, Tavastland och Nyland. *Gentiana amarella* – för att slutligen nämna den – hörde till de raraste växterna hos oss, men kunde påträffas i Åbotrakten.

Flertalet av de växter Kalm behandlade, från nummer till nummer framskridande enligt Linnés *Flora suecica*, här och där med en anekdot eller en kuriositet eller en perifer notis inströdd, påvisades kunna vara till nytta i ett eller annat avseende. Men det fanns också sådana som inte var nyttiga. Om dem hette det i allmänhet att nyttan inte ännu var upptäckt eller att den var okänd; den uppfattning Kalm och hans samtida utgick ifrån var att intet helt onyttigt ingick i skapelseverket. Också denna uppfattning kan ledas tillbaka till örteböckernas tid. Med eftertryck hade den understrukits av Linné. Allt

³⁹ I *Flora suecica* (1755) hade Linné om *Asperula odorata* antecknat: »*Suecis* Myske-Madra. *Helsingis* Moesia. *Smolandis* Myska. *W-gothis* Moska. *Scanis* Mysica». I hans *Öländska och Gothländska resa* (1745)

finns, s. 321, noterat att »Hiertansfröjd kallades här [i Växjö] en Menta, som allment fins [i] trädgårdarna . . .».

skulle i ett eller annat avseende kunna vara till gagn, i första hand för människorna, direkt eller – i andra fall – indirekt.⁴⁰

Nyttorna var av mångahanda slag. Vad de vilda växterna kunde bjuda på kom i första hand boskapen, kreaturen till godo. Av de 145 växter som finns antecknade i mitt material var drygt $\frac{2}{3}$ sådana som kunde begagnas till foder. Här gällde det emellertid att, av olika praktiska skäl, skilja på vad som passade för kor, hästar, får, svin eller getter. »Kor och hästar äta mästadeles samma växter, men häremot har geten fått den besynnerligaste smak», förklarade Kalm en gång, »flere växter, som de öfriga kreaturen äta, går hon förbij, men häremot väljer med begärlighet många andra som de öfriga hafva afsky för.» Utbudet var i varje fall så mångsidigt, att det fanns att välja på för alla djur. Varför det var så viktigt att känna till vad olika kreatur åt hade berörts i disputationer under Kalm och i annan litteratur; problematiken har också antytts här ovan. Också renars behov av foder aktualiserades ibland, t. o. m. kaninernas. Om biodling meddelades sammanlagt många notiser.

Ett ofta återkommande tema för Kalm var vilka växter som förtjänade att kultiveras, för trädgårdarnas behov eller, framför allt, med tanke på ängarna. Ängsskötseln i övrigt kom han in på alltemellanåt. Bl. a. i sådana och närliggande sammanhang åberopade han svenska författare som Sten Carl Bielke, Bengt Bergius, Carl Gustaf Boije och Johan (Jan) Brauner,⁴¹ dessutom smärre uppsatser i Svenska Vetenskapsakademiens Handlingar och i almanackor. Trädgårdarna som sådana låg huvudsakligen utanför hans tema; hans skötebarn, akademiträdgården i Åbo, nämndes blott någon enstaka gång, i förbigående, Sipsalo-odlingarna på Hirvensalo utanför staden

⁴⁰ Jfr t. ex. Kalm–Isaac Algeen, *Oförgräpelig tankar om ogräsens hwarjehanda nytta* (1757), s. 1: »Det borde wäl så den stora kärlek Allmagten i alla ewighet haft til Människjo-slägtet, som ock de höga tankar wi äre skyldige at hysa om Skaparens wishet, förbinda oss at tro, det ingen Sten eller Jordart är så föragtelig, ingen Wäxt så ringa, intet Kräk så oansenligt, som icke tjenar Människjan til sin bestämda nytta [. . .]; Men mitt enfaldiga gjöromål skal endast denna gång wara, at wisa, det en hop Wäxter, som allmänt kallas Ogräs, af Skaparen kunna ju tillika wara Människjan så wäl til brynstenar, at skärpa förståndet på, som ock dem til straff, hwilka lägga å sido den agtsamhet Allmagten af oss i dy mål fordrar. . .» och Kalm–Henric Aulin, *Tankar, om sättet at rätt tractera historia naturalis* (1760), s. 1: »Alt hwad den alwise Guden, för våra ögon stält, kan ej annat, än upwäcka oss menniskjor til största förundran, då wi eftertäncke och besinne den ordning och skick, som alla skapa-

de ting sin emellan hafwa, ja så, at snart sagt ej et enda finnes, som ej skulle fordra det andras bistånd; Och som mera är, at alla dessa skapade tingen sluteligen på wist sätt syfta på menniskjornas nytta och beqwämlighet. Kaste wi våra ögon up til det stora himla hwalfwet, så måste ju vårt sinne falla i största förundran, öfwer en så stor och obeskrifwelig widd, så oändeligen många kroppar, deras natur, rörelse, och omlop, hwilket *Astronomin* utwisar, och ej annat kan än på det högsta förnöja dess idkare, då han tillika öfwerwygas om en alsäcktig Gud, såsom den endaste, mäcktig at gifwa alt detta sin warelse och widmackthållande. . . .»

⁴¹ Om dessa och deras författarskap jfr Sten Lindroth, a. a., passim (jfr personregistret) och SBL. Jfr även Kalms egen uppsats Rön om några synnerliga örter nytt till förkofring af landt-hushållningen, *Svenska Vetenskaps-Akademiens Handlingar* 1747, s. 57–68.

inte en enda. Notiserna om ogräsen och deras bekämpning blev sammanlagt ganska många. Tillandnings- och flygsandsproblemen intresserade Kalm. Han meddelade uppgifter om rena skadeväxter, om giftiga växter likaså, de må ha varit farliga för människor eller djur. Växternas blomningstid, deras färg och doft hörde till de spörsmål som han ibland tangerade. Bondesamhällets hushållning vid sidan av ängsskötseln och boskapsdriften tilldrog sig hans uppmärksamhet: möjligheterna att tillgodogöra sig de vilda växterna för olika slag av föda – sallat, grönkål m. m. – för bröd – inte minst nödbröd – för drycker – vin bl. a. och olika sorters te. En viktig kategori av växter var de som lämnade stoff till färgning; inne på det temat hänvisade Kalm upprepat till Johan Lindestolpes 1749 i sin andra upplaga utgivna *Svenska färgkonst* . . .⁴² I anslutning härtill kom medel att tillverka bläck ibland på tal. Mera sällan fick han tillfälle att orda om stoff för ljus, läder m. m. Sammanlagt blev antalet av de växter som kunde lämna materialet för hushållet, för byggnader, för taktäckning osv. ansevärt. Under naturhushållningens tid gällde det att ta tillvara allt som kunde vara till gagn, att nyttja också de växter, som kunde lämna hjälp vid försök att fördriva ormar, löss, mal, råttor och andra skadedjur.⁴³

Kalm hänvisade gärna till växters bruk i utlandet jämförande förhållandena där med dem i Finland. Oftast figurerade de engelska i hans föreläsningar, varvid han dels redovisade egna erfarenheter, dels stödde sig på litterära källor. Notiser hänförande sig till Nordamerika meddelades då och då, men kanske inte så ofta som man kunde ha väntat. Kalm berättade om växter i Ryssland och i Norge, länder som han hade besökt, men han förde sina åhörare också till andra, tydligen på basen av genom läsning inhämtade kunskaper.⁴⁴ Hans strävan att sätta in Finlands flora i ett internationellt sammanhang, där detta lät sig göra, är inte att missta sig på. I många stycken ger Kalm ett intryck av att vara fast bunden vid hemlandets torva, men vyer utöver den saknas honom inte, framför allt vunna genom den långa resan till England och Amerika.

Såsom vi sett hade Kalm i tidigare arbeten – och i sina föreläsningar 1753 – fäst ett betydande avseende vid de vilda växternas medicinska nytta, ett

⁴² Jfr Otto E. A. Hjelt, *Naturalhistorien studium* . . ., s. 231 f. – Kalm hade 1745 i *Svenska Vetenskaps-Akademiens Handlingar* publicerat en förteckning över några inhemska färggräs.

⁴³ Skrock, vidskepelse och vanföreställningar i anslutning till de vilda växterna berörde Kalm då

och då i föreläsningarna 1770 – inte okritiskt –, så som han hade gjort redan i sin reseskildring 1746.

⁴⁴ Då Kalm t. ex. anförde exempel från Palestina är det sannolikt att han huvudsakligen stödde sig på en Linné-disputation om Palestinas flora av år 1756.

faktum som föga uppmärksammats i litteraturen om Kalm, annat än i allmänna ordalag. Mycket tyder på att intresset också för denna nytta hade sporrats av Linné.⁴⁵ Denne hade gett ut flera viktiga arbeten, berörande medicinens och botanikens gränsmarker; själv var han ju medicine professor. Botanikens traditioner som en medicinsk hjälpvetenskap var gamla i Norden. Kalms principiella uppfattning om de officinella växterna framgår tydligt av ett uttalande 1753, i föreläsningsanteckningar återgivet både på latin och – utförligare – på svenska: »af gemena Bönder, har man fått veta den största nyttan af örter i medicin, besynnerligen af de vilda Barbariska Americaner, sedan man kommit i Commerce med dem, och ej af de lärda Chemici, hvilka en stor idoghet dervid använt men dock likväl ej särdeles framsteg därutinnan giordt. I synnerhet har Vetenskaps Academien i Paris varit sysselsatt at genom Chemien få veta örternas nytta i medicin, men förgäfves.» Vad som gällde för humanmedicinen, hade enligt Kalm sin tillämpning också på veterinärmedicinen: bönderna var det som bäst kände till vad kreaturen behövde, som friska och som sjuka.

Något uttalande av Kalm, påminnande om detta, har jag inte återfunnit i de bevarade anteckningarna från 1770. Till synes kan det förhålla sig så, att han i någon mån hade modifierat sin uppfattning under de mellanliggande åren. Ty 1770 hänvisade han i betydligt större utsträckning än 1753 och i äldre dissertationer till utbildade medicinares tryckta, för det mesta kort förut utgivna arbeten. Granskar man emellertid hans hänvisningar närmare, visar det sig att de auktoriteter som han nu stödde sig på – vid sidan av de talrika uppgifter, för vilka ingen källa finns angiven – till stor del i sin tur hade hämtat sina terapeutiska insikter från andra håll än den pågående forskningens. Ofta stödde sig också de på äldre och inom folkmedicinen gängse uppfattningar och föreställningar. Allt detta accepterades och citerades av Kalm utan att han annat än i undantagsfall skulle ha visat tvivel på de uppgifter, som fanns att hämta ur för en större allmänhet avsedda läkarböcker, tryckta sockenapotek och samlingar av huskurer. Han ådagalade t.o.m. ett starkt intresse för att samla in mängder av sådana notiser, redovisande dem i anslutning till den ena växten efter den andra.

Den författare som Kalm i särskilt stor utsträckning stödde sig på, då det gällde att påvisa de inhemska växternas medicinska nytta, var Johan Haart-

⁴⁵ Jfr Hjelt, a. a. s. 229 ff.; Skottsberg, senast a. a., passim. År 1741 hade Linné i *Svenska Vetenskaps-Akademiens Handlingar* publicerat en uppsats om in-

hemska medicinalväxter, som fanns att tillgå på apoteken.

man.⁴⁶ År 1759 hade dennes av samtiden högt prisade, tidigare nämnda läkarbok utkommit i sin första upplaga, följd 1765 av en andra. Sammanlagt hänvisade Kalm i föreläsningarna 1770, sådana de är oss bekanta, ett drygt tjugotal gånger till detta arbete. Bl. a. härigenom skapades något av en ny anknytning mellan botaniken och medicinen vid Åbo akademi. Också andra medicinska auktorer än Haartman återopades emellertid av Kalm, svenskar som Nils Rosén von Rosenstein och Johan Anders Darelius (af Darelli), en schweizare som Simon André Tissot.⁴⁷ Alla dessa hade väl en viss betydelse då det gällde att öka den medicinska folkbildningen, men alla utgick de från i huvudsak samma, av ålderdomliga drag präglade medicinska uppfattning som Haartman. Till den kritiska prövning av den svenska farmakopén, som trevande inleddes i mitten av 1700-talet, kan Kalm inte sägas ha lämnat några bidrag av betydelse.⁴⁸ Genom att bereda de medicinska tillämpningarna stort utrymme i sina föreläsningar kan han däremot förmodas ha bidragit till utbredandet av intresset för de inhemska vilda växterna; att vårda och bevara sin hälsa hörde till det som man under frihetstiden lade sig vinn om, också inom befolkningsskikt som ingen kontakt hade med den akademiska medicinen.

Under professorstiden ägnade sig Pehr Kalm med iver åt de studier rörande växternas nytta, vilka han hade inlett redan därförinnan. Vid behandlingen av bl. a. medicinalväxterna, som med åren i allt högre grad tilldrog sig hans intresse, fäste han stort avseende vid iakttagelser av folkmedicinskt ursprung. Med sin föreläsningsserie 1770, i viss mening också en sammanfattning av tidigare publicerade dissertationers innehåll,⁴⁹ strävade han, vad botaniken i egentlig mening beträffar, att förverkliga idéer som han hade närt och

⁴⁶ Om Haartman se O. E. A. Hjeljt, *Medicinska förhållanden i Åbo på 1750-talet*, *Lännetär VII* (1882), s. 114–151; L. W. Fagerlund & Robert Tigerstedt, *Medicinens studium vid Åbo universitet* (1890), s. 104–136; Otto E. A. Hjelt, *Johan Haartmans verksamhet vid universitetet i Åbo under åren 1754–1787* (1911); G. J. Ljungqvist, *Om sjukdomsbot och mediciner* (1965), s. 136–140; SBL, och i dessa arbeten anförda ytterligare källor. Jfr även Arvid Hultin, *Linnés lärjungar i Finland*, *Finsk Tidskrift* 1907, t. 62, s. 368 f.

⁴⁷ Nils Rosén von Rosensteins viktigaste arbete på detta område var *Hus- och rese-apoteque ...*, varav andra upplagan utkom 1772. J. A. Darelius' *Socken-Apothek och några hus-curer ...* utkom 1760, ett år senare än första upplagan av Haartmans arbete. Av Tissots till svenska översatta böcker kan näm-

nas *Goda råd och underrättelser, angående hälsan, för dem, som bo på landet och som ej lätteligen kunna hafwa någon förfaren läkare at rådfråga* (1764) och *Underrättelse, huru landtmän böra, i brist på förfarne läkare, förhålla sig uti de mäst gängse sjukdomar*. I. 2 uppl. (1768). – I ett arbete sådant som Carl-Herman Tillhagen, *Folklig läkekonst*. 3 uppl. (1977) hänvisas, s. 15, av dessa arbeten endast till Darelius.

⁴⁸ Farmakopéer m.m., betraktade från finländsk synpunkt, har behandlats bl. a. i Kerttu Peldáns arbete *Suomen farmasian historia* (1967). Jfr Sten Lindroth, *Svensk lärdoms historia. Frihetstiden* (1978), s. 491 ff. och passim.

⁴⁹ Direkt hänvisade Kalm dock inte i sina föreläsningar till dissertationer, ventilerade under hans presidium.

utnyttja material som han hade samlat i varje fall sedan förra hälften av 1750-talet, då andra upplagan av Linnés *Flora svecica* diskuterades, tanken på en »Flora fennica» aktualiserades, »Plantae fennicae» kom till och avhandlingen *Adumbratio Floræ* ventilerades. Samtidigt ville han med sina föreläsningar visa upp resultat av de projekt som getts offentlighet 1753 genom dissertationen *Korta frågor angående nyttan af våra inländska växter*. Den kände bibliografen C. G. Warmholtz, i regeln välunderrättad, antecknade 1783, således några år efter Kalms död, i andra delen av sin *Bibliotheca historica sveo-gothica* ..., i en kommentar till Kalms *Flora fennica* 1765, att »Prof. Kalm har arbetat på en vidlyftig *Flora Fennica*; men förut ville han här meddela en Förteckning på de Växter, som han antingen sjelf, eller genom andra, hop-samlat, efter den af v. Linné vedertagne Method». ⁵⁰ Något större, sammanfattande arbete om Finlands flora eller de inhemska växternas nytta fick Kalm aldrig utgivet. Men jag tolkar hans föreläsningar 1770 – hur fragmentariska de än sannolikt blev och hur kompilatoriska de än i vissa avseenden var – som ett viktigt led i hans genom åren fortsatta strävan att få till stånd ett arbete av detta slag, i vilket sådana floristiska o. a. fakta hänförande sig till Finland skulle beaktas, som inte observerats i Linnés *Flora svecica* 1755 eller i hans egen anspråkslösa förteckning tio år senare. ⁵¹

⁵⁰ C. G. Warmholtz, *Bibliotheca historica sveo-gothica* ... II (1783), s. 33 (nr 952).

⁵¹ Kalms intresse för att på äldre dagar ge ut en flora för Finland har tidigare, i tämligen allmänna ordalag, tangerats av bl. a. Hjelt, *Naturalhistoriens studium* ..., s. 223 f., och av Hintikka, a. a. s. 86. I detta sammanhang har hänvisats till Kalm – Johan Hellenius, *Genera compendiosa nobiliss. von Linné Plantarum Fennicarum*. I (1771), innehållande utdrag ur 10 upplagan av Linnés *Systema naturæ*. Hintikka har diskuterat de svårigheter Kalm ställdes inför, då Linné innehade privilegium på florer hänförande sig till det svenska riket. Om intresset i Åbo i början av 1770-talet för den »inländska» floran talar också Carl Niclas Hellenius–Gustaf Levin, *Förteckning på finska medicinalväxter* (1773). I sitt förord uttalade Hellenius här ett tack till Kalm och

till P. A. Gadd, på vilkas uppgifter – förutom på egna iakttagelser – förteckningen över »de Medicinal växter, som finnas vildt växande i Finland», byggde. Han ville med den visa, »huru frikostig Skaparens hand äfven i denna del varit emot min Fosterjord». Fyndorter angavs i stor utsträckning – Hjelt har påpekat (senast anf. arbete, s. 354) att Hellenius här var den förste som för den finländska floras del införde specialuppgifter om dessa fyndorter; tilläggas bör att Hellenius eventuellt kan ha erhållit impulser härtill av Kalm, som ju bl. a. i sina föreläsningar intresserade sig för fyndorterna. Liksom Kalm var också Hellenius angelägen om att notera växternas finska namn, vid sidan av de latinska, de farmaceutiska och de svenska. Vad uppställningen beträffar följde också Hellenius »Linnés methode».

Utdrag ur Pehr Kalm–Carl Fridric Leopold, *Korta frågor angående nyttan af våra inländska växter* (1753), s. 5–10:

1. Huru många och hwilcka örter finnas på hwar ort?
2. Hwilcka trän och buskar på hwar ort?
3. Hwad namn anten på Finska eller Swenska inwånarena på hwar ort gifwa trän eller örter?
4. Hwilcka växter äro brukade eller kunna brukas at baka bröd af?
anm. Kunde tillika anföras, hwilcka blifwit befundne mera närande och helsosamma än andra; äfwen huru folcket befunnit och befinna sig efter hwar växt de bruka til mat, anten til bröd, eller på annat sätt.
5. Hwilcka at koka gröt eller wälling af?
6. Hwilcka at bruka som kåhl, grönkohl etc.
7. Hwilcka kunna brukas som rofwor, kålrötter, Poteter, morötter etc.?
anm. Tänck hwad förmon för den fattiga wid dyr tid, om wi hade oss noga bekant alla de inhemska örter, som på ett eller annat sätt kunna tiena til mat: wittre Män hafwa wäl redan något giordt häri; men ännu felas mycket.
8. Hwilcka örter kunna brukas som sallad, Lactuc?
9. Hwilcka til syltsaker, anten at insylta som gurckor, eller Capris; eller at eljes förwara, anten torckade, eller färska?
10. Hwilcka at göra eller koka moos af?
11. Hwilcka at göra socker eller sirap af?
anm. Huru socker kokas i Norra America af den laka eller saft, som om wåren flyter wid huggandet utur Lön, lik biörck-laka, kan ses af Kongl. Wettenskaps Acad. Handl. för år 1751, pag. 143 seqq.
12. Hwilcka at koka, prässa, eller göra oljor af til mat, lius, lampor etc.?
13. Hwilcka at göra dricka af?
14. Hwilcka at tilreda wijn af?
15. Hwilcka at bruka som krydder i maat, bränwin etc.?
16. Hwilcka at göra ätticka utaf?
anm. wi hafwa många bärs slag oss redan bekante, som äro tienlige därtill, men det lærer ännu wara en god del som man ei försökt: bären af Hafs-törne (Hippophaë) torde ei wara så oäfna.
17. Hwilcka at bränna bränwin utaf?
18. Hwilcka duga at bruka i stället för Théé eller Coffée?
anm. Jag är säker wi hafwa mer än många inhemska växter, som wore så nyttiga och så helsosamma at bruka som Théé och Coffée; men de hafwa endast den ledsamheten, at de äro inhemska och intet så dyra.
19. Hwilcka at bruka i stället för Tobak?
20. Hwilcka i stället för humbla?
21. Hwilcka Måssar växande anten på jord, berg, stenar, eller Trän, kunna tiena til mat, eller om man brukar några hafs- och siö-wäxter därtill?
anm. så hafwa Irländarena deras Dulesh, Skottarne deras Fucum latissimum, Skottska westra åboerne deras Slake och Sea-tangle, alt siö- och hafs-wäxter, som de äta; willa Americanerne i norra America hafwa deras Trippe de roche, en art stenmåssa, den de tilreda til mat, som Herr Präses mig berättat.

22. Hwilcka Swampar brukas til mat?
23. Hwilcka örter tiena för ull, hampa, Lijn, Bomull, eller Silcke, til kläder, stoppning, tråd, eller annat?
24. Hwilcka tiena at färga ylle eller linne anten rödt, eller guhlt, eller blått, eller grönt, eller brunt, eller swart, eller någon annan färg?

anm. Våra mästa fäргеgräs hafwa wi härtils tagit utifrån: således har beklageligen en otrolig penninge-summa årligen flutit ur landet til utlänningen derföre; man skulle dock tro, at en del af våra inhemska växter skulle gifwa så skön färg, som de utlänska; wi hafwa ei allenast anledning at tro det, utan wi hafwa med många det erfarit; men med de mästa är ännu oförsökt; tör hända at framtiden än kan wisa at af våra allmännaste och nu förachteligaste växter kunna fås de härligaste färgor; somlige stenmåssar (Lichenes) gifwa förträffeligen sköna färgor, i synnerhet wissa utländska; Intet Rike har mera af dessa, än Sverige, och ingenstädes är mindre undersökt, hwad de duga til. Tänck, min Läsare, om någon hos oss skulle kunna uptäcka, at af den eller den af våra allmännaste stenmåssar kunde färgas en förträffelig röd, eller annan färg, huru wälförtient den gjorde sig af Fäderneslandet, och hwad penninge-summa derigenom kunde stadna qwar inom Riket.

25. Hwilcka tiena at göra anten rödt, eller swart, eller blått, eller grönt, eller guhlt, eller något annat bläck?
26. Om på örterne, eller på deras rötter finnas insecter, eller insectbo, som gifwa röd, blå eller annan färg?
27. Hwilcka til Lius?
28. Hwilcka tiena til såpa och twål?
29. Hwilcka at barcka läder?
30. Hwilcka at göra läder smidigt och miukt?
31. Hwilcka trän bäst och tienligast til hwarjehanda slags snickare- och annat arbete?
32. Hwilcka tienlige til allehanda husgeråds saker, såsom Stolar, mattor, askar, papper, wax, fernissa, liuswekar, at mössia hus med, widjor, fnöske m. m.?
33. Hwilcka bäst at täcka tak med?
34. Hwilcka bäst at fästa mull på Torftak?
35. Hwilcka tienlige at göda åkrar?

anm. wid siökanterne af Holland, England, Irland, Franckrike, wissa delar af Sverige, samt på många andra ställen, samlas de växter, som hafwet häfwer til stränderne, och kastas i högar at rutna, hwilcka sedan blifwa en härlig gödning. De Romare fordom, och ännu andra omtäncksamma Folckslag hafwa wissa växter, dem de så på magra åkrar, hwilcka wäxa där frodigt, men då de stå i bästa wäxt, plöjjas de ned och dymedelst förträffeligen göda åkren.

36. Hwilcka tienlige til lefwande häckar och Gärdes-gårdar?

anm. I England hafwa de nästan inga andra gärdes-gårdar än de, som bestå af lefwande taggiga trän; dessa stå år från år; hela landet ser deraf ut som en kryddgård: Hagtorn och Slån utgöra de mästa af deras häckar.

37. Hwilcka aldrafordelachtigast at så och plantera på ängar, och som där gifwa den frodigaste wäxt?
38. Hwilcka skadeliga på åker eller äng?

39. Hwilcka ogräs bland säd på åkrar?
40. Hwilcka ätas hälst anten af hästar, eller af kor, eller af Får, eller af getter, eller af swijn, eller af andra tama diur?
 anm. hwart creatur har wissa växter, som det häldre äter, än andra, lika som en menniskia tycker mera om den ena rätten, än om den andra; Om man då, til exemp. födde en koo med de växter, som hon hälst utwalde, och som fölgachteligen smaka henne bäst, så skulle hon wara friskare, miölcka mera, gifwa kraftigare miölck, blifwa fetare, få wälsmakeligare kött, än en annan koo, som födes med hwad slags föda kan wara tilgång på, utan wahl: och samma med de andra creatur; mon då ei nödigt, at noga och flitigt se efter, hwilcka örter hwart slags kreatur hälst utvälja til maat?
41. Hwilcka tienlige til foder för hwarjehanda tama kreatur?
42. Hwilcka ätas af willa diur, Foglar, Fiskar etc.
43. Hwilcka örter anten hästar, eller koor, eller Får, eller Getter, eller swin, eller andre tama diur ei äta, utan lämna at stå orörde?
 anm. De gå dem af naturen förbi, emedan de äro skadelige för deras kropp; så ser man kreatur lemna de förgiftigaste örter orörde, fast de aldrig sedt dem förut; jag menar här, då de hafwa sit fria wal och ei hungren twingar dem.
44. Hwilcka göra folck rasande och galna?
45. Hwilcka taga lifwet af folck eller Creatur, samt af hwilcka slags Creatur?
 anm. Ofta ätes en ört utan fara af det ena kreaturet, men är et förgift för det andra: folck äta ock många, dem kreatur ei utan lifs-fara kunna förtära.
46. Hwilcka döda eller fördrifwa löss, loppor, mahl, rotmask, kåhlmask, andra maskar, brömsar, mygg, wäggloss, eller andra skadeliga kräk; eller bortjaga Rottor etc.
 anm. Så fördrifwer Flugswamp wäggloss; Porss lagd bland dyngan, och på åkren förd, säges bortjaga rotmasken etc.
47. Hwilcka örter kastade i watn göra fiskar yra?
48. Hwilcka tienlige at dämpa flygsand?
49. Hwilcka förorsaka elak smak på miölck, smör, ost, Kött etc.
50. Hwilcka utwisa källor, brunnar, orter underkastade frostnätter, saltkällor?
 anm. När Salicornia finnes något stycke från hafwet, ger den tekn til saltjord eller saltkällor; samma göra wissa Chenopodia och Atriplices: Tussilago hålles före utmärcka watn ådrar i jorden: Mnium utpekar kallkällor etc.
51. Hwilcka örter gifwa tekn til tilkommande wäderlek, årswäxt etc.?
52. Hwilcka utwisa hwad tid på året eller tima på dagen det är?
 anm. wissa blommor, i synnerhet af Syngenesia Linnæi, öppna sig wissa timar på dagen, och på wissa sluta sig igen, anten wäderleken är klar eller mulen; åtskilliga blommor komma fram nästan på wiss dag och Datum om sommaren.
53. Hwilcka örter brukas i Medicine, samt emot hwilcka sjukdomar, och huru?
54. Hwilcka brukas mot hwarjehanda större och mindre boskaps krämpor?
55. Om man funnit några willa eller tama diur bruka några örter, som en Medicin, mot någon deras sjukdom?
 anm. Medici påstå, at Menniskan lärdt många Läkemedel af willa diur; Man kan läsa hwad Boccone och andre specielt härom skrifwit.
56. Hwad widskeppelser wid åtskillige slags växter?

anm. Så hänga somlige wissa örter i tak, at förhindra trålldom; andra bära på halsen, lägga under tröskelen, sätta öfwer Fähusdören etc. wissa växter, i mening at hafwa bättre lycka.

57. Hwartil hwart slags Träd och buskar nyttias, samt huru mångfallig nytta kan göras af hwardera?

58. Hwad nytta eljes, utom hwad nu korteligen anfördt är, kan göras af allehanda slags växter.

Härwid märckes, at wid alt detta ei är nog, at upteckna hwilcka växter bruckas til et eller annat; utan tillika bör noga och omständeligen utföras sjelfwa sättet, huru de brukas; ty minsta omständighet förglömd, kan ofta göra at hela bruket mislyckas?

59. Räkna saf-ringar på allehanda slags trän och buskar, at därigenom finna huru gamla de äro?

60. Om mycket sol-winda trän, hwad orsaken därtill?

61. Hwilka trän warachtigast? och hwad jordmon gör derwid?

62. Hwilcka trän befinnas af starka wintrar gå ut?

63. Om jordmon, tiden när de huggas etc. bidraga til, at trän blifwa mer maskätna än eljes?

64. Hwilcka trifwas och wäxa bäst uti någon wiss jordmån, ställe etc. som: hwilcka wäxa frodigast och hälst i swartmylla; i lera, i sand, i mo, i gåsjord, i krita, på stenar, uti sten-rösjor; på andra trän eller växter, på fjäll, på högre eller lägre berg, wid hafssidan, på hafsst[r]änder eller i negden af hafwet; uti dalar, uti skogar både i tätare och glesare, löfskogar, buskager, på ängar, på slätter, i stark blåst, i lugn, uti buskar; uti salt watn, uti siöar, Floder, åar, bäckar, uti kärr, uti källor och källrännilar, uti starckt solbadd; uti beständig skugga, eller på norra sidan af berg och backar, på de magraste och odugeligaste ställen etc.?

anm. Detta är af en otrolig nytta i hushållningen, ehuru det för en mindre eftertäncksam wid första påseendet skulle synas mera curieust än nödigt; men nyttan deraf är stor: När man får tilräckeliga och riktiga rön härutinnan, är en förständig hushållare i stånd, at göra hwar jordlapp han äger sig til marfallig båtnad; örterne trifwas aldrahälst, och utan mennisko omwårdnad uti deras naturlige ställen, där de af sig sjelfwa willt wäxa; när man då, til exempel, wet, hwilcka växter aldrahälst wäxa på torra och magra ställen, samt hwilcka af de samma hafwa största nyttan, så behöfwer en hushållare ei mera, än skaffa af sådane växter frön, och så dem på dylika ställen, de skola då af sig sjelfwa wäxa där frodigare och bättre utan vidare ans, än dem man med mycket beswär sköter i Kryddgårdar, och så med de öfrige.

Summary:

PEHR KALM ON THE USE OF NATIVE PLANTS

By

OLOF MUSTELIN

Pehr Kalm, traveller in North America and professor of natural history at Åbo, was extremely interested in the practical side of his science. His *Short queries on the utility of indigenous plants* (1753) and *The use and necessity of knowing our indigenous plants* (1760) is typical for this interest. In them he stresses the medical use of plants as well as the importance of knowing them to give the right food to cattle. Also in his lectures of 1770 (preserved in University Library of Helsinki) he gives abundant information about dying, gardening, pasturing – incorporating folklore with natural history. Dealing with matters of this sort he is very much within Linnean science as shown in Linnaeus' dissertations *Flora oeconomica* and *Pan suecicus*. But his scope is also directed towards Finland, giving localities and local names of the plants mentioned. It is thus possible to interpret Kalm's lectures of 1770 as a preliminary to a *Flora fennica*, which he however never wrote. – An extract is given from Kalm's dissertation of 1753, containing 64 questions related to the topic of this essay.

Författarens adress: FD, Head Librarian Olof Mustelin
Vårdbergsgatan 8C, SF-20700 Åbo 70

SVEN G. SJÖBERG

Jacob Wallenberg i Sydafrika – ett sanningsvittne?

Till vår litterära klassiska litteratur hör den ostindiska resa, som skeppsprästen Jacob Wallenberg skildrat i *Min son på galejan* (MSG)¹ 1781, ytterst en parodi på samtidens resebeskrivningar med deras ofta stereotypa redovisning av iakttagelser och fakta, »det enda skönlitterära prosaverk från vårt 1700-tal som alltså är levande och ges ut i nya upplagor» (Afzelius² 1970, s. 603).

Wallenbergs humoristiska resejournal beskriver icke någon fingerad seglats utan en verklig sådan. Vad han skildrar, elegant och träffande, respektlöst men aldrig plumpt, är upplevelserna i land och ombord på ostindiefararen »Finland», på den långa resan från Göteborg till Kanton, 1769–1771.

Det jag skrifer är värkeliga händelser: ty huru vågar jag liuga, när 150 ögon-vittnen dageligen kunna stå opp at beslå mig?

(199)

Ögonvittnen fanns förvisso. Samma resa har skildrats, sakligt och objektivt av kapten Carl Gustav Ekeberg, befälhavare under den av kaplanen skildrade äventyrliga färden. Även senare resenärer som linnélärjungarna Anders Sparrman och Carl Peter Thunberg bekräftar i många stycken Wallenbergs utsagor.

I sin viktiga studie »Min son på galejan och den komiska resebeskrivningen» har Afzelius hävdad, att MSG inte enbart kan uppfattas som »voyage comique (...); dess författare visar ett så sällsynt verklighetssinne och ett så kritiskt omdöme, hans faktiska uppgifter om främmande länder och folk och om livet ombord äro så tillförlitliga och intressanta, att hans verk är fullt värdigt att räknas med i den stolta Linnétraditionen» (Afzelius 1924, s. 227).

Verklighetsaspekten i Jacob Wallenbergs författarskap har blivit styvmoderligt behandlad. Endast ett fåtal forskare har ägnat densamma uppmärk-

¹ Här citerad efter Nils Afzelius kritiska utgåva av
Samlade skrifter, Stockholm 1928–1941.

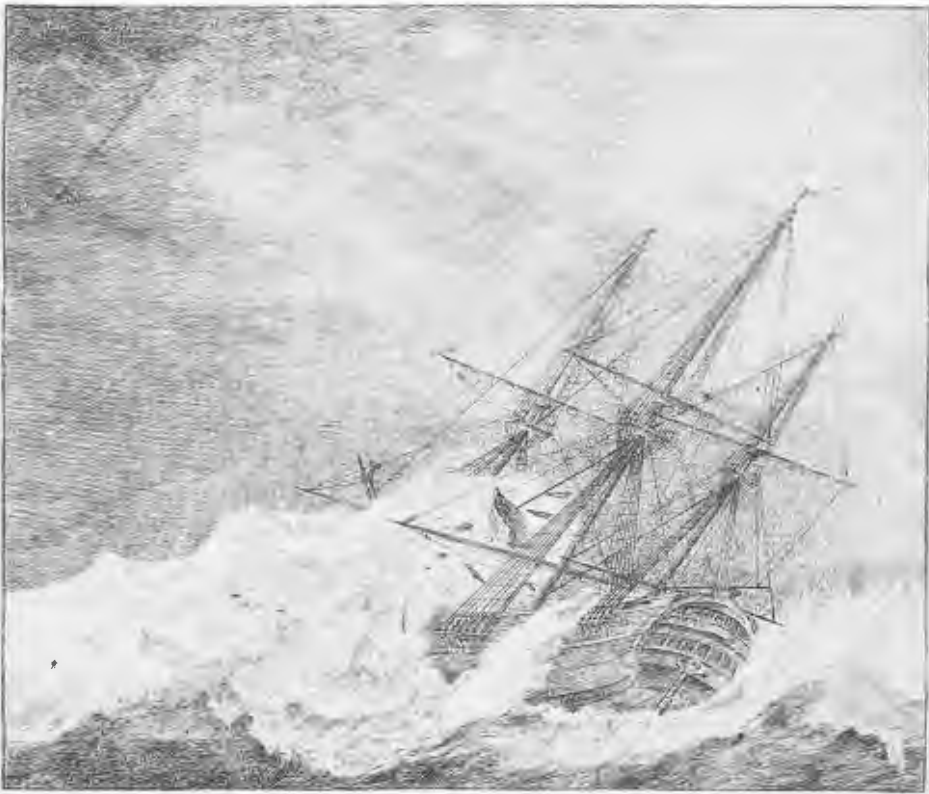
samhet. Ett av de intressantare bidragen har lämnats av Sven Rydberg, författaren till den klassiska undersökningen av »Svenska studieresor till England under frihetstiden» (Rydberg 1951). Denne har i en föregående uppsats, »Jacob Wallenberg i England» (Rydberg 1944, s. 145–157) granskat skildringarna från skaldens Englandsresa sommaren 1769. Wallenbergs trovärdighet har också bekräftats av professor T. J. Arne i dennes inlysande studie »Min son på galejan och korpralen i Angri – kring en utlandssvensk under frihetstiden» (Arne 1953: 12, s. 14–16). Det skulle därför säkert löna sig att fortsätta på den av Rydberg och Arne inslagna vägen och t. ex. undersöka Wallenbergs skildringar från vistelsen på Kap.

Att skaldens skildringar i gästlandet blivit föremål för en vetenskapligt kommenterad delöversättning under den något förbryllande titeln *The travels of a Busybody at the Cape* (Quarterly Bulletin of the South African Library, 2 (1947), s. 36–49; 2 (1948), s. 69–75) förtjänar uppmärksamhet. »Min son på galejan», heter det i förordet, »has an interest for South African readers as being probably the first deliberately humorous book about life at the Cape» (s. 36).

Denna översättning, som utförts av den kände historikern och Sverigeforskaren professor Michael Roberts, på sin tid verksam vid Rhodes University College i Grahamstown i Sydafrika, har – fastän försedd med både inledning och kommentar – aldrig förtecknats i Svensk litteraturhistorisk bibliografi och torde därför vara tämligen okänd i vårt land. Den har märkligt nog ej heller redovisats av Nils Afzelius, vår främste Wallenbergkännare, vare sig i Illustrerad svensk litteraturhistoria (²1967) eller i Wallenbergartikeln i Svenskt litteraturllexikon (²1970), fastän Kungliga Biblioteket i Stockholm, som var hans arbetsplats, bevisligen varit involverat: i förordet riktas nämligen ett särskilt tack till Riksbibliotekarien, Dr O. Wieselgren, »who first drew our attention to Wallenberg's narrative» (Busybody, s. 36, anm. 1).

På ett seriöst intresse för Wallenberg i Sydafrika tyder även den omständigheten, att Kapskildringarna i Michael Roberts version förtecknats i *South African history and historians, a bibliography*, Pretoria 1979. Den har också citerats av Vernon S. Forbes i dennes *Pioneer travellers in South Africa*, Cape Town & Amsterdam 1965.

Att denna undanskymda översättning på sistone uppmärksammats här hemma är svenskättlingen Alan H. Winquists förtjänst, som i sin 1978 utkomna avhandling, *Scandinavians and South Africa*, ägnat både kapten Carl Gustav Ekeberg och hans skeppspräst uppmärksamhet och därvid meddelat smakprov på Wallenbergs framställningskonst, anförda efter Michael Roberts översättning (Winquist 1978, s. 39–40).

Fartyget Finland i storm. Ur Carl Gustaf Ekeberg, *Resa* (1771).

Innan vi övergår till Wallenbergs skildringar från Kap, är en kort historisk återblick befogad.

Bakom de stora geografiska upptäcktsresorna vid medeltidens slut låg som bekant kommersiella intressen. Det hägrande målet hade varit att finna sjövägen till Indien och dess rikedomar.

Under en sådan expedition hade Bartholomeu Diaz upptäckt Afrikas sydspets, som han kallade Cabo Tormentoso efter de farliga stormar, som där rasade. Konung Johan II av Portugal ändrade senare namnet till Cabo da boa Esperanza – Godahoppsudden – »emedan man nu säkert kunde hoppas att stå vid porten till Indien» (Nyström 1899, s. 136). En ny portugisisk expedition utrustades först tio år senare. Den drabbades av storm utanför Kap år 1500, varvid flera av flottans skepp förliste, bl. a. det som fördes av Bartholomeu Diaz, som således skulle omkomma utanför den udde han några år tidigare upptäckt.

Det karga Kaplandet lockade inte till omedelbar bosättning. Attraktivare anhalter för ostindiefarare erbjöd St. Helena, Mozambique och Azorerna. Den hotande överexploateringen av dessa områden föranledde holländarna att intressera sig för det geografiskt gynnsamt belägna Kap, där det Nederländska Ostindiska Kompaniet år 1652 byggde ett fort och anlade en provianteringshamn för sina fartyg. I hägnet av fortet vid Taffelbergets fot växte Kapstaden fram; så småningom grundades nya samhällen i landets inre delar. Därmed var den europeiska koloniseringen av Sydafrika inledd.

Till detta pionjärland anlände Jacob Wallenberg med den svenska ostindiefararen Finland kring månadsskiftet maj–juni 1770.

Finland hade lämnat Göteborg annandag jul 1769 med destination Kanton. Efter en strapatsrik resa, varvid fartyget så när gått i kvav under en våldsam storm på Nordsjön och skörbjugg och febrar plågat besättningen, närmade man sig mot slutet av maj Sydafrikas kust, förebådad av »de så kallade Capska dufvor» (234), ett släkte tillhörande ordningen stormfåglar.

Hemma förkunnade svalorna sommarens ankomst, men på dessa breddgrader hade vintermånaderna börjat. Farliga stormar hotade. Särskilt utsatt var Taffelbukten; att gå in i denna så här års var inte rådligt. »Okunnigheten därom», erinrar Wallenberg, »kostade Portugiserna snart sagt en hel flotta 1500» (234).

Kapten Ekeberg valde att runda Godahoppsudden för att därefter lova upp i den mera skyddade Bay Falso på östsidan, »uti hvilken tilföre intet Svenskt skepp varit» (Ekeberg, s. 33 f.), vilket inspirerade Wallenberg till en fosterländsk sång. Emellertid skall svenska flaggan ha setts i Bay Falso första gången 1759 (Theal 3, s. 102; Busybody, s. 37, anm. 4).

Inseglingen i Bay Falso var inte heller den riskfri. Ogynnsamma vindar och dåliga sjökort äventyrade navigationen, vilket krävde extra försiktighet så mycket mera angelägen, framhåller Wallenberg,

som vi på en obekant plats, utan Lotsar, måste vägleda oss mellan klipporna efter oriktiga Holländska kort, hvilka liksom Allmogens lyktgubbar i land, synas visa rätte stråten, men föra i sielfva väcket på willostigar

(235)

Situationen bekräftas av Ekeberg, som klagar över »de Engelske, Holländske och Franske Chartorne» och »deras vrånga anvisning» (Ekeberg, s. 42). Allt förlöpte dock väl, och efter elva veckors seglats »frå Norge til Hottentotternas land» (236) kunde man så äntligen låta »ankaret dundra i botten» (235) på det rätta ankarstället i Simons Bay, vilket enligt Ekebergs dagbok skedde den sista maj 1770 »efter 86 dagars resa ifrån Norrige» (Ekeberg, s. 34). Den

medtagna, av skörbjugg anstuckna besättningen kunde äntligen pusta ut efter resans strapatser.

Anblicken av de »skyhöge bärgsryggar, som omfamna Bay Falso rundt-omkring» (236) hade väckt Wallenbergs förundran. Den första hänförelsen skulle dock snart vändas i besvikelse: den som väntat sig ett »Canaan», kunde tro, »at han här hamnat i Steniga Arabien» (238), utbrister skalden med en lätt travestering av antikens Arabia felix. Landets »höga, hotande och skoglösa klippor, liungbeväxta och til hälften öfverpudrade med torr sand», erbjöd en monoton anblick för ett öga, som »älskar ombyten» (238). Och skalden försjunker i lyriska drömmar om fosterlandets företräden och avslutar sina i Linnés anda hållna betraktelser med de nära nog bevingade orden:

Sverge, säger jag til slut,
Är det bästa Gud har skapat:
Jag ej andra land begapat,
Om jag vetat det förut.

(239)

Här ges svaret på den fråga, som anas bakom reseskildringens parodiskt-nostalgiska titel: vad hade han på galejan att göra, eller – som Wallenberg själv uttryckt det – »Hvad skulle min son på galejan» (227) – en fråga som här lätt varieras: »Hvad skulle jag på Cap?» (240).

Wallenbergs känsloladdade skildring av mötet med Kap motsäges ingalunda av den mera nyktra hos Ekeberg. Även han beskriver de på avstånd »ohyggeliga» bara bergen av »rödaktig mojord, blandad med skal, grus, sand, klapper, större och mindre kullerstenar»; han nämner också de »vidlyftiga liunghederne, hvaraf denna delen af landet består» (Ekeberg, s. 44 f.). Sparrman slutligen ger en plausibel förklaring till de med sand överpudrade klipporna: den kraftiga sydostvinden har överdragit dem med »ett tjockt lager af tillpackad sand, ända ned ifrån stranden upp till det öfversta af Bärgs-ryggen. Denne Sand-ås synes långt ut i inloppet och tjenar till märke för Skeppen» (Sparrman 1783, s. 25).

I anslutning till den skyddade vinterhamnen i Simons Bay hade verkstäder byggts och även ett sjukhus uppförts till de gästande fartygens gagn. I Simonstown fanns, förutom hantverkare och andra, holländska Kompaniets »Posthouder» eller kommandant jämte en mindre vaktstyrka (Ekeberg, s. 46). Kompaniets officiella representant vid Finlands besök i Simons Bay var Johan Frederik Kirsten (d. 1783), vilken å tjänstens vägnar som den förste steg ombord på den svenska ostindiefararen. Enligt Afzelius härstammade

han från Eibelstadt i Franken, men senare forskning bekräftar Wallenbergs uppgift, att han vore »född saxare» (Afzelius 2, s. 639; MSG 237). Enligt E. Moritz, *Die Deutschen am Kap*, Weimar 1938, var Kirsten bördig från Eberstedt i det dåtida Sachsen-Weimar (Moritz, s. 255). Denne var uppenbarligen en gästfri man. Han inbjöd »Herrarne til middag» (237), och av Sparrman, som 1772 någon tid varit informator i det Kirstenska hemmet, erfar vi, att förnäma officerare och passagerare från gästande skepp »merändels» logerade hos Residenten (Sparrman, s. 28). Det var också i detta hem besättningen från Finland firade avskedet från Kap före avresan till Java (271 ff.).

Två dagar efter ankomsten till Simons Bay – »den 2 Junii eller Pingest-afton» (Ekeberg, s. 57) – måste Ekeberg och hans närmaste medarbetare jämte Wallenberg bege sig till Kap, holländska Kompaniets administrativa huvudort.

Lika livfull som dramatisk är Wallenbergs skildring av vedermödorna under denna resa. Man färdades först utmed buktens västra strand till Muizenburg och därifrån vidare över Kapnäset till Kap, en väg vars sträckning Ekeberg inlagt på sin »Charta öfver Cap Godt Hopp» (Ekeberg, s. 36) och som Sparrman i sin dagbok betecknat som »ganska besvärlig och äfven stundom farlig» (Sparrman, s. 27).

I höghjulig, femspannig oxvagn, pådriven av kuskar »frå Blåkulla», nämligen »tvänne slafvar frå Madagascar» (249), gick den halsbrytande färden »stundom ned i bränningarna rundtomkring hafsvikarna, stundom på sluttningen af skyhöga bärghällar» (249) utefter den svårforcerade kustvägen. Den unge kaplanen befarade det värsta:

Jag misstänkte, Herrarne ville resa til Valhall i stället för Cap: fan(n) således mycke skäl däruti, at de tagit Präst med sig. Ty i händelse af en kullbytta frå dessa branter, hade det aldrig kunnat bli fråga om förbinda, utan om begrafva

(249)

I Muizenburg mötte en ny representant för Kompaniet, kommissionären La Fevre (250), en man av hugenottiskt ursprung, troligen identisk med en viss J. A. Le Febre, senare anklagad för oegentligheter (Busybody, s. 41, anm. 8). Han åtföljde sällskapet till Kap; hos honom bodde man under vistelsen i provinshuvudstaden (252).

Efter måltidspaus och skjutsbyte i Muizenburg fortsattes resan med hästspann över det flacka sandiga kapnäset, även detta en strapatsrik färd, sedan ihållande regn och stark uppsjö satt stora ytor under vatten.

Wallenbergs dramatiska skildring av Kapresan är knappast överdriven;

Karta över Goda Hoppsudden ur Ekeberg 1771.

vägens besvärlighet har framhållits av såväl Ekeberg som Sparrman. Till följd av stark »oppsjö», förklarar den senare, tvingas man på kuststräckan köra i vattenbrynet, stundom avsiktligt »nedom hafskanten, emedan sanden där är tillpackad och jämn, men ofvanföre lös, djup och tungkörd». Även de besvärliga slätterna i norr hade Sparrman upplevt (Sparrman, s. 27).

Dagen var redan långt framskriden, när resans mål siktades, en pastoral idyll av Wallenbergs poetiska beskrivning att döma:

Kl. 5 om aftonen ankommo vi til staden Cap, hvars hvita hus och svarta tak presenterade sig på långt håll såsom en kringspridd stor fārahjord, betande vid foten af Taffelbärget

(252)

Vistelsen i Kap varade en dryg vecka. Viktiga ärenden måste uträttas, förhandlingar föras med höga tjänstemän. Ett av besöken gällde landets högste styresman, guvernören baron Ryk van Tulbagh, till vilken Ekeberg med all sannolikhet hade hälsningar att framföra från Carl von Linné.

»Gouverneuren Baron Tullbagh, en stor älskare af vetenskaper» (Ekeberg, s. 61), var född i Utrecht 1699. Han trädde redan 1716 i Kompaniets tjänst, blev viceregent 1739 och var från 1751 till sin död 1771 Kapprovinsens guvernör (Theal 3, s. 23 ff.; Afzelius 2, s. 344, 639; Busybody, s. 44, anm. 11). Med honom stod Linné brevledes i kontakt. Blommor, frön och lökar byttes dem emellan, och Linné har efter honom uppkallat ett sydafrikanskt liljesläkte. Om denne märklige man berättar Wallenberg initierat följande:

Regenten, Friherre Tulbagh, hvars långa förtienster vunnit en värdig belöning, i det han stigit frå ringa Soldat til landets ypperste man, är en bedagad och vördad Herre. Hans namn bör icke vara kärt hos Holländare allena: ty utom den höflighet han visat Svänskar i allmänhet, har han gordt vår Linnæus viktiga tienster i sin Wettenskap, hvarföre man ock i dennes papper räknar en hop örter under et tacksamt namn af Tulbaghia

(257)

Namnet Tulbaghia publicerades i tryck först 1771, samma år som guvernören dog. Om Wallenberg således inte i förväg känt till Linnés avsikt att på detta sätt hedra sin vän (Afzelius 2, s. 344), så måste Tulbaghia-notisen vara ett senare redigeringstillägg.

Andra myndighetspersoner, vilka Wallenberg därnäst omnämner som »vår nations besynnerlige vänner» var

Fiscalen, H. Baron von Plettenberg, Secreteraren van der Berg, nedstamrad av en Svänsk farfar, och Opppercoopman H. Hemmy, alla tre ledamöter i Regeringen, samt Majorn H. Duprene

(257)

Joachim Ammema baron van Plettenberg (1739–1793), fiskal sedan 1767, blev viceguvernör 1770 i samband med företrädaren Cloppenburgs död, vars begravning Wallenberg upplevt och beskrivit. Han tillförordnades som guvernör efter Tulbagh 1771 och blev 1774 formellt dennes efterträdare på guvernörsposten, vilken han lämnade 1785 (Theal 3, s. 95 ff.).

Olof Martin Bergh (1722–1785) var sonson till svensken Olof Bergh (1646–1723). Denne senare var född i Göteborg, trädde tidigt i holländska Kompaniets tjänst och var större delen av sitt liv verksam i Afrika. Olof Bergh och hans kapholländska maka Anne de Koning »founded one of South Africa's more prominent Afrikaner families» (Winquist 1978, s. 15). Sonsonen Olof Martin Bergh blev 1760 »Secretary to the Council of Policy», en befattning, som han innehade till sin död (Afzelius 2, s. 345; Busybody, s. 44 anm. 13 & s. 48 f.).

Olof Martin Bergh var en man med konstnärliga och vetenskapliga intressen. Han korresponderade med åskilliga lärde i Holland, England och Frankrike, hans samling av böcker och konst var icke obetydlig (Winquist 1978, s. 16).

Otto Luder Hemmy (1710–1777) var född i Bremen men hade gått i holländsk tjänst. Fiskal 1767 efterträdde han Plettenberg som viceregent 1774 (Busybody, s. 45, anm. 14).

Hendrik Prehn föddes i Kapstaden 1733 som äldste son till en från Hamburg bördig tjänsteman. Efter militär karriär i Europa, där han bl. a. deltog i Sjuårskriget på tysk sida, återvände (van) Prehn 1768 som major till Kap och blev överbefälhavare för Kompaniets milis. Han var sedan 1770 gift med Katharina Maria Kirsten, en dotter till den av Wallenberg skildrade residenten i Simonstown. 1779 befordrad till överstelöjtnant återvände han året därpå till Holland. Han dog 1785 på resa i Tyskland (Moritz 1938, s. 252 f.; jfr Afzelius 2, s. 639).

Efter Wallenbergs »ögnamått» var Kap en stad av ungefärligen Göteborgs storlek, »men varken så tätbyggd eller folkrik», på sin höjd 6 000 invånare enligt vad som meddelats honom. Från en detaljerad beskrivning avstår Wallenberg: den lärda beskrivningen är inte hans syfte, den överlåter han gärna åt andra, t. ex. Sparrman:

Staden är liten, vid pass 2 000 steg lång och bred, dess träd och kryddgårdar inberäknade; den sluttar åt en sida; gatorna äro breda men ej stenlagde; en stor del af dem äro planterade med Ekar; Husen vackra, högst 2 våningar höga, de fläste hvitlimmande, men några grönmålade, ty denna på våra hus aldeles osedda färg, är en af de Hollenskas favorit-färger på Kläder, Båtar och Skepp. En stor del af husen

så väl som Kyrkan äro ganske nätt täckte med en sort svartagtig säf (*Restio tectorum*), som växer på torra och sandiga ställen.

(Sparrman, s. 15)

Till stadens sevärdheter hörde den s. k. Capska trädgården, ursprungligen en kålgård från tiden för holländarnas landnahme 1652. Efter hand utvidgad och förskönad hade den så småningom blivit till något av en större botanisk trädgård med tillhörande djurpark och kunde länge tävla med motsvarande europeiska anläggningar i ryktbarhet (Theal 3, s. 446).

Wallenberg besökte den och imponerades:

Capska trädgården förtienar en ört-älskares upmärksamhet, så väl som en hushållares. Det är et nöje til at se, hur artig det trefne Holländaren vetat förena det nyttiga med det angenäma. Å ena sidan förser han Compagniets ankommande skepp, tillika med en stor del af staden, med tilräckeliga grönsaker af alla slag: å andra öppnar han för wettgirige Naturforskare et rikt förrådshus af rara växter frå världens fyra hörn (...) Diurgården, som hänger tilhopa med honom, skaffar åskådaren en angenäm diversion i sina betraktelser, förmedelst en underlig hop lefvande sällsamheter. Strutsarna, samt en fogel, kallad Secretarius, roade mig mäst ibland dessa.

(260)

Både Ekeberg och Sparrman ägnar åtskilligt utrymme åt denna trädgårds beskrivning.

Är Wallenberg positiv till detta utmärkta Kapska »spatserställe», så är därmed stadens företräden för honom uttömda:

Men så äger ock Cap, utom detta spatserstället, inga offentliga lustbarheter. Bollhus, Opera, maskerad, äro här icke ens kända til namnet, och det som bör synas än mer obegripligt, ingen källare, intet caffèhus, ingen billard, ingen nyhets-klubb, finnes heller: jag undantar några krogästen för Matroser. Detta ger orten et utseende af ödemark, när man kommer från et folkmyrlande glättigt Europa.

(260 f.)

För den som har andra intressen än bara äta och dricka, menar Wallenberg, blir Kap i längden långtråkigt: man känner sig »tom och ledsnar» (261):

Magra umgänges-ämnena, stälda i en utnött hvardags-ton, eller inskränkta inom en plågsam sqvallerkrets, sätta en främmande utur stånd at börja en gallant och artig conversation. Holländarens språklåda är altför fattig.

(261)

Bilden av andlig ökenvandring bekräftas helt och fullt i moderna vetenskapliga framställningar:

Intellectually, the Cape remained a backwater (...) no literature, no painting, no music (...) there was nothing approaching an intellectual circle (...) There were no journals or newspapers, no theatre, and the only recreations beside hunting were eating, drinking, dancing, music, cardplaying and gossip. Educated visitors (...) were sometimes chocked by their insularity.

(Oxford history of SA, vol. 1, 1969, s. 230.)

Till dessa »educated visitors», som chockerats av kolonins insulära efterblivenhet, får man nog räkna Jacob Wallenberg, som är ganska kritisk i sin syn på kapholländaren, vilket framgår av olika uttalanden.

Uti seder, tänkesätt och penninge-girighet liknar han sin Europeiska stam: är likväl mera gästfri än denna

(240)

Gästfriheten är stor och kapborna hövliga – särskilt mot svenskar, om man får ta den fosterländske resenären på allvar. Förstår man så språket och kan tala med dem, är man välkommen överallt. Ute på lantställena »slipper Ni dem aldrig, utan at ha genomvandrat deras winkällare tunna frå tunna och druckit et glas af hvar sort» (256 f.).

»Utan at vara belevvad är Holländarn ganska kruserlig» (261), sammanfattar Wallenberg sin parodiskt mästerliga karaktäristik av densamme:

Vid bordet (...) beledsagar han hvar matbit med en höflighet, och intet glas tömmes utan en flod välmenta sundhets-önskningar. Aldrig ser Ni honom spotta på golfvet, aldrig stiger han til måltiden, aldrig därifrån utan at tvätta sig. Däremot får Ni ej förtryta, om han kastar et par sielfsvåldiga ben på en stol eller rapar Er några gånger i synen. Hvilka kruserlige bönder!

(262)

Gentemot kvinnfolket är Wallenberg, liksom f.ö. även Sparrman, oväntat negativ: »fruarna voro det odrägligaste jag såg på Cap» (261), heter det. I avsaknad av europeisk uppfostran är till och med de unga flickorna »föga annat än snutfagra lant-dåckor (...). Updragna til at göra ingenting (...) bli de släta matmödrar, och döttrarna efter dem likaså» (263).

Lika dråplig som träffsäker är Wallenbergs beskrivning av den indolenta kapholländska matronan:

Dristar jag mig fram til *Mefrowe*, en förlamad stolprydnad, som med händerna i kryss, hvilat et par obrukade ben öfver et fyrfat – ty lättian är alltid frusen – så gnäller hon et evinnerligt *koppie the, Myn Heer!*

(261)

en beskrivning, som nästan i detalj överensstämmer med Theal's i dennes *History and ethnography of South Africa*:

The women were less active. The mistress of a household issued her instructions to coloured domestics (...) and distributed the food, but did not do much else except needlework. If the weather was chilly or damp she rested her feet on a little perforated box containing a pan filled with live coals, while beside her stood a coffee kettle never empty ...

(Theal 3, s. 300)

Wallenberg höll sig enligt egen utsago helst i »mans-vrån», där han kunde dölja sitt »missnögda ansikte uti en molnstod af dammande knaster-rök» (261).

Holländskan var helt naturligt det dominerande språket, Kompaniets och förvaltningens officiella språk.

Tyska talades av många. Tyskarna »utgöra hälften af folknumern i Cap», berättar Wallenberg, »och äro Lutheraner» (259). Som icke-calvinistiska bekännare tolererades de visserligen men tilläts ej bygga egen kyrka eller kalla präst. »Obegripelig Politik i en Handelsregering!» utbrister kaplanen, som under sitt besök i staden anmodades »skrifta och predika för dem på deras språk», för vilket han bekom »50 Riksdalers offer» (259). Ett samtida vittne, dåvarande assistenten sedermera superkargen Alnoor, avslöjade efter Wallenbergs död, att honoraret nog blivit större, om inte skeppsprästen överraskats med kortspel efter slutad gudstjänst (Afzelius 2, s. 347).

Dissidenternas situation omvittnas även av Carl Peter Thunberg vid dennes besök 1772: fastän talrika, förfogade de ej över egen kyrka utan hade för gudstjänstståndamål inrett en vind.

Gudstjänst hade de likväl ej tillfälle at oftare hålla, än då något Svenskt Skepp hit ankom, hvars Präst förstod och kunde tala högtyskan; sådan Gudstjänst blef tvänne gånger hållen af Kyrkoherden, då varande Skeps-Predikanten Magister *Wallenberg*. Communion skedde vid sådana tillfällen, och det, som föll i håfven, blef Lärarens belöning.

(Thunberg 1778, I: 266; Afzelius 2, s. 347)

Den reformerta kyrkan skulle förbli allenarådande fram till 1780, då lutheranerna officiellt erkändes och kunde bilda egen kyrkoförsamling (Theal 3, s. 165 f.). Den församlingsmedlem, som kanske ivrigast kämpat för sin kyrka, var den ovan nämnde svenskättlingen Martin Olof Bergh (Winquist 1978, s. 16).

Att Wallenberg väl kände till de lutherska brödernas situation har redan antytts. Att han även i övrigt underrättat sig om det kyrkliga läget i landet är naturligt. Härom berättar han följande:

I staden (Kap) är endast en kyrka, på landet ha de fyra. Vid den förra lönar Compagniet tre pastorer, och de senare ha hvar sin ...

(259)

De av Wallenberg meddelade uppgifterna är korrekta. Förutom huvudkyrkan i Kap fanns församlingskyrkor i Stellenbosch (sedan 1687), Drakenstein (1691), Roodezand, numera Tulbagh (1743) samt Zwartland, numera Malmesbury (1745). – (Oxford History of SA, Bd 1, 1969, s. 230).

En förflyttningstvist hade 1760 resulterat i tre mot tidigare två tjänster vid huvudförsamlingen i Kap. Präster vid tiden för Wallenbergs besök var följande: Hendrik Kronenburg (1752–1778), Frederik Bode (1758–1784) samt Johannes Petrus Serrurier (1761–1804; d. 1819), bördig från det som hugenottisk tillflyktsort kända Hanau i Hessen-Nassau (Theal 3, s. 162 f.; Moritz 1938, s. 125).

Redan under den första Europaresan genom Tyskland, Holland och Frankrike sommaren 1769 hade Wallenberg konfronterats med såväl katolskt som reformert gudstjänstbruk och därvid funnit, att den evangeliska kyrkan – »vår Evangeliska», som han kallar den – »valt en lycklig medelväg mellan altförmycke och altförlite ceremonier» (SR, s. 112).¹ Denna uppfattning skulle under Kapbesöket ytterligare befastas genom den – som han upplevde det – chockerande rituella torftigheten vid en ståndspersons, viceregenten Jan Willem Cloppenburgs begravning, detta trots all officiell pompa med sorgemusik, fällda pikar, vapendragare, prestaver och stort följe, »hvarvid», enligt Ekeberg, »hela garnizonen, som bestod af 500 man paraderade och vid grafven gofvo salvor» (Ekeberg, s. 60).

Cloppenburg, som kommit till Kap 1762, blev 1766 viceregent och dog den 30 maj 1770. Enligt samstämmiga uppgifter hos både Wallenberg och Ekeberg ägde begravningen rum samma eftermiddag som sällskapet från Finland anlände till huvudstaden, dvs. pingstaftonen den 2 juni. I en fotnot till den sydafrikanska MSG-översättningen förlägges jordfästningen dock till tisdagen den 5 juni (Busybody, s. 43, anm. 10).

Medan Ekeberg uppehåller sig vid den yttre ramen kring begravningen, tar oss Wallenberg med till den öppna griften på den 1755 nyanlagda smittkoppskyrkogården (Theal 3, s. 39) och låter oss få del av sina innersta känslor:

Kyrkogården ligger et stycke utanför staden. Jag följde hopen dit: men blef icke lite bestört, när jag såg en sådan folkmängd gå til grafven och strax vända om igen, utan at läsa et enda ord, skiljande sig åt liksom på en börs. Ingen Präst kastade mull på den döde, oaktat där voro tre närvarande, utan man lät några slafvar pota grafven igen och därmed var det alt. Det rörde mig at se en Öfverhetsperson begrafvas som

¹ Jacob Wallenberg, *Sanfärdig Resebeskrifning*, citerad efter *Samlade skrifter*, utg. av Nils Afzelius, Stockholm 1928–1941.

en häst, och jag kunde ej annat än stärkas i min Lutherdom, hvilken jag vördade såsom en vis medelväg mellan Catholikernas altförmycket och de Reformertas altförlite.

(252 f.)

Till de reformerta trosbekännarna på Kap hörde förutom holländarna även de franska hugenotterna, vilka efter Nantesiska ediktets upphävande 1685 som flyktingar via Holland lockats utvandra till Sydafrika, ett led i Kompaniets strävan att stärka den europeiska numerären och påskynda koloniseringen. Om dessas öden är Wallenberg väl orienterad:

En del af Franska flyktingarna efter Nantiska Ediktets upphäfvande, blefvo här mottagne och bo furstligen uti dälerna inåt landet. Deras fruntimmer äro de ryktbaraste skönheter på denna sidan af Africa.

(259)

Till deras etniska egenart tog Kapregimen föga hänsyn: »the Cape government interspersed Huguenots among Dutch farmers, and made Dutch the only medium of instruction in public schools. The French language soon began to disappear» (Oxford History of SA, Bd 1, 1969, s. 196). Vid Wallenbergs besök på Kap 1770 kunde franska ännu höras:

De förnämre tala Fransyskan, någre kunna Engelska. Hollänskan och Tyskan äro hufvudspråken.

(259)

Åtskilligt i Wallenbergs skildringar från dåtidens Sydafrika: folkblandningen, det vita herrefolket, hottentotterna, slaverna, verkar inte helt obekant för den moderne läsaren.

Ni träffar här trenne slags ansikten utom de hvita: gul-brune Hottentotter, becksvarte slafvar och blackote bländingar (...) Hela svärmen är hednisk.

(257)

Bakom skaldens till synes svepande generaliseringar döljer sig ett deltagande intresse. Han är väl underrättad om de etniska förhållandena i landet, där hottentotterna enligt samtida uppfattning betraktades som »landets naturlige bebyggare» (257), som av europeerna trängts undan och »dragit sig från Uddan diupare inåt bäragsbygden, bibehållande häldre sina förfäders vilda lefnadsart» (257). Visserligen skall de enligt Wallenberg vara »oändeligen svinaktige», men de skurrila uppgifter han inhämtat i äldre tysk reselitteratur (Afzelius 1924, s. 229), att offerpräster skulle stänka sitt eget vatten på menigheten, visar sig vara uppdyktade (257).

De ljushyllta hottentotterna åtnjuter bland europeerna ett högre anseende

än övriga färgade: de betraktas som »fria bundsförvanter och kunna äfven bli Borgare i Cap, då de antaga Christendomen» (257). Denna uppgift bekräftas av Sparrman, som från ett besök på landet berättar, hur slavinnorna visserligen tillhölls sjunga kristliga sånger men undanhölls dopet, »emedan de dermed efter landets lag, skulle återvunit sin frihet, och han (husbonden) förlorat dem utur sin tjänst» (Sparrman, s. 65).

Slavarna rekryterades i stor utsträckning från Madagaskar. De är »invårnarnas dyraste husgeråd. När egendom föryttras, följa de med, såsom annan boskap» (258). Släktet är »smått och svaglemmat», enligt Wallenberg till följd av inavel:

Detta räknar jag härröra frå deras oordentliga sammangång: ty bägge könen vråkas tilhopa på en lage (lave, brits), parande sig som oskäligen kreatur, hvar de komma åt, ofta på tolvte trettonde året. Så oförsvarligen lämna Husbönderna dem uti deras hedniska uselhet: hvilka Holländska samveten!

(258)

Wallenbergs inställning till de färgade präglas knappast av nyfiken exotism, han är snarare reserverad, ambivalent. Vi erinrar oss den dramatiska resan till Kap:

Kuskar hade de hyrat frå Blåkulla: åtminstone såg jag aldrig svartare busar, aftagne (avbildade) på gamla Kyrkoväggar. De voro tvänne slafvar frå Madagscar.

(249)

Över en besvärlig vattensamling bars sällskapet på starka svarta skuldror. Wallenberg fann det hela visserligen mycket komiskt, men – tillägger han:

om en Svänsk Bonde råkat se detta, skulle han gordt hundrade kors för sig och med darrande knä sagt, at Hin Håle drog utaf med oss lefvande

(250)

I kapitlet om den musikaliska Mamsellen hos familjen Hemmy i Kap vet kaplanen inte riktigt på vilket ben han skall stå vid anblicken av en skönspe-
lande harpolestare, den svartaste bland svarta:

håren reste sig under min peruk, så stygg såg han ut. Det var en svart lurfvig Virtuoso frå Blåkulla, en Bataviaslaf, som icke visade mig något hvitt mer än två dussin grinande tänder

(267)

Han noterade emellertid kaptenens, Carl Gustav Ekebergs reaktion när »denna älskvärde diäfvulen braktes in at accompagnera den äldsta Mamsellen»:

Aldrig såg jag mera glädje på min Captens ansikte: han tykte mer om den svarta Musikanten, än jag om den hvita: det kan ock ingen neka, at han var en snäll (skicklig) satan. Til at å ena sidan betrakta denna busen, med tio becksvarte ramar, klämma ur strängarna de allersötaste samliud (...) och å andra, se henne flyga tangenterna kring (...): det var et uptråde som lämnade mig i ovisshet, antingen mina ögon eller mina öron åtniöto mäst.

(267)

I sin syn på de färgade är Wallenberg utan tvekan mera fördomsfri än sina landsmän i gemen:

Engelsman tar sig ibland a dear black sweetheart, och den belevade Fransosen försummar aldrig at kullbyttera aux pieds de sa belle brune; men mina enfaldige landsmän hålla detta gemenligen för tidelag ...

(258)

Oanade djup röjer den närmast bibliska fråga, som den endast 24-årige skeppsprästen i detta sammanhang ställer till läsaren:

Hvilket tycker Ni är svartast, hennes hud eller deras gärning?

(258)

Åtterresan till skeppet i Bay Falso hade bestämts till söndagen efter pingst men fick uppskjutas något, sedan superkargen häftigt insjuknat. Emellertid reste Wallenberg i förväg, i sällskap med andreassistenten. Förbi vackra lantgårdar, präglade av glada ansikten, trevnad och överflöd gick färden denna gången något sydligare, förbi vingårdarna i Constantia, där – som Wallenberg nogsamst visste –

förmodeligen prässas de liufligaste viner på världs-runden (...) Des läge vid foten af en lång bärgs-ås, som skyddar planteringen för ostliga vindar, tillika med sielfva jordmånens beskaffenhet, lär vara ordsaken, at denna vinväxten ej fortkommer på andra ställen: ty man har försökt at utvidga den annorstädes; men fruktlöst.

(270)

Wallenbergs informationer om de berömda vinodlingarna är säkert korrekta. Constantiavinet kan endast odlas i Constantia, framhåller Sparrman: samma stockar ger på annan jord »blott ett simpelt Vin» (Sparrman, s. 47).

Under resorna mellan Bay Falso och Kap hade Wallenberg tillfälle bilda sig en god uppfattning om landskapet, såväl det orörda som det mödosamt uppodlade. Sakligt sammanfattar han sina intryck; dock, mellan raderna skymtar här liksom tidigare fosterlandets företräden:

Jag har rest något litet inuti landet. Det är ful(l)t af långa kala bärgs-ryggar, ännu bebodde af tigrar (!) och lejon, ehurumycket Holländarn bemödat sig at utrota dem. Däremellan äro fuller vackra vidlöftiga slätter, hvars bärande jordmån lönar arbete-

rens nedlagda svett femtiofalt: men utom det, at större delen af dem ännu ligga oupptagne, och fölgakteligen se vilda ut, saknar man här naturens förnämsta prydnader, *skogar* och *floder* (...) Så at den Goda Hoppsudden, hvarest jag inbillade mig finna alting så utomordentligt, som Constantia vinet, äger få utvärtes behagligheter för en resandes ögon.

(240)

Vid Wallenbergs återkomst till Bay Falso firade den kvarlämnade besättningen redan uppsluppet avsked från Kap i det Kirstenska hemmet. Allt var redo för uppbrott, dock ytterligare åtta dagar fick man vänta på god vind. Den 21 juni 1770 kunde så Finland äntligen lätta ankar och med »lycka i seglen» och »Capska tröstekällor i hyttorna» fortsätta den planerade resan till Java och Kina (248).

Det har i det föregående varit vår uppgift att pröva verklighetsunderlaget i Wallenbergs skildringar från Kap. Ingalunda träder här generellt »an die Stelle von Information (...) die Unterhaltung» (Ebel 1981, s. 12), snarare ingår båda, informationen och skämtet, en lycklig förening.

Wallenbergs Min son på galejan är icke enbart en voyage comique: »dess författare visar», som Afzelius hävdar, »ett så sällsynt verklighetssinne och ett så kritiskt omdöme, hans faktiska uppgifter om främmande länder och folk och om livet ombord äro så tillförlitliga och intressanta, att hans verk är fullt värdigt att räknas med i den stolta Linnétraditionen».

Källor

- Ekeberg, Carl Gustav, Capitaine Carl Gustav Ekebergs Ostindiska Resa åren 1770 och 1771. Beskrefven uti Bref till Kongl. Svenska Vet. Academiens Sekreterare. Stockholm 1773. – Faksimileutgåva, Stockholm 1970.
- Sparman, Anders, Resa till Goda Hopps-Udden, Södra Pol-kretsen och omkring jordklotet samt till Hottentott- och Cafferlanden 1772–1776. 1. Delen. Stockholm 1783. – Faksimileutgåva, Stockholm 1968.
- Thunberg, Carl Peter, Resa uti Europa, Africa, Asia förrättad åren 1770–1779. D. 1. Uppsala 1788.
- Wallenberg, Jacob, Samlade skrifter av Jacob Wallenberg utg. av Nils Afzelius. 1–2. Stockholm 1928–1941. (Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet. 13.) – Till denna utgåva hänför sig samtliga Wallenbergcitat.
- The travels of a Busybody at the Cape. (Quarterly Bulletin of the South African Library, 2 (1947), s. 36–49; 2 (1948), s. 69–75.) – Citerad: Busybody.

Litteratur

- Afzelius, Nils, Bellman och Wallenberg. I: Illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 2: Karolinska tiden, Frihetstiden, Gustavianska tiden. 2. bearb. uppl. Stockholm 1967, s. 252–303. – S. 617: Bibliografi (Jacob Wallenberg).
- Min son på galejan och den komiska resebeskrivningen. (Samlaren 1924, s. 198–234.)
- Wallenberg, Jacob. I: Svenskt litteraturrexikon. 2. utv. uppl. Lund 1970, s. 603–604.
- Afzelius 2 = Nils Afzelius kommentar till MSG i Samlade skrifter. D. 2. Stockholm 1941.
- Arne, T. J., »Min son på galejan» och korpralen i Angri. (Allsvensk samling, 1953:12, s. 14–16.)
- Ebel, Uwe, Die Reisebeschreibung im Gewande des Scherzes – Jacob Wallenbergs »Min son på galejan». I: *Dens.*, Studien zur skandinavischen Reisebeschreibung von Linné bis Andersen. Frankfurt/Main 1981, s. 64–88.
- Forbes, Vernon S., Pioneer travellers of South Africa. A geographical commentary ... 1750–1800. Cape Town & Amsterdam 1965.
- Moritz, Edward, Die Deutschen am Kap unter der holländischen Herrschaft 1652–1806. – Weimar 1938.
- Nyström, J. F., Geografiens och de geografiska upptäckternas historia till början av 1800-talet. Stockholm 1899.
- The Oxford History of South Africa. Vol. 1. Oxford 1969.
- Rydberg, Sven, Jacob Wallenberg i England. (Ord och Bild, 1944, s. 145–157.)
- Svenska studieresor till England under frihetstiden. Stockholm 1951. (Lychnos-Bibliotek. 12.)
- South African history and historians. A bibliography. Ed. by C. F. J. Muller ... Maurice Boucher. Pretoria 1979.
- Theal, George McCall, History and ethnography of Africa south of the Zambesi ... to the conquest of the British in September 1795. 1–3. London 1909–10.
- Winqvist, Alan H., Scandinavians and South Africa. Their impact on the cultural, social and economic development of pre-1902 South Africa. Cape Town & Rotterdam 1978.

Summary:

JACOB WALLENBERG IN SOUTH AFRICA—A RELIABLE WITNESS?

By
SVEN G. SJÖBERG

Jacob Wallenberg's classical travel *Min son på Galejan* (1781) is obviously a parody on Linnean travels but could also be read as a more accurate description of real conditions. Wallenberg's account is based on his journey to Canton between 1769 and 1771 and could be checked against the report of the captain of the ship, Carl Gustaf Ekeberg, and, focusing on conditions at the Cape, against wellknown contemporary works by Carl Peter Thunberg and Anders Sparrman. Wallenberg visited Cape one week in 1770 and was not very enthusiastic about the town, which he unfavourably compares with Gothenburg. His attitude towards the natives was ambivalent: negative in hygienic matters, but compassionate pondering about their treatment. He put the question: »Which do you find darkest, her skin or their deeds?» Thus, the result of this investigation is that Wallenberg did not overrule facts for fun but successfully combines both aspects, making his book an even richer source for scholarship.

Författarens adress: FL Sven G. Sjöberg
Plommonvägen 15, S-223 55 Lund

Linnés samiska trumma

Bland de 71 äkta och mer eller mindre väl bevarade samiska trummorna torde Linnés vara en av de mest kända. En viktig anledning härtill är att den finns med på det berömda porträttet av Linné i samedräkt utfört av den holländske målaren Martin Hoffman. Trumman är f.ö. vittberest och har bl. a. tillbringat en tid på franska nationalmuseet, Palais de Trocaderó i Paris. Därifrån återbördades den till Sverige och Statens Historiska Museum i utbyte mot en samling lapponica också den innehållande en trumma. Sedan 1933 är den s. k. Linnés trumma deponerad i Linnémuseet i Uppsala.

Linné skall f.ö. ha gett trumman till en av sina lärljungar, sedermera professorn Carl Petter Thunberg. Var Linné själv fått trumman är litet svårare att lista ut. På grundval av ett par manuskript som avfattades omkring 1730 och som behandlar denna trumma har man emellertid förmodat att Linné fick den av Georg Wallin d. y. före avfärden till Holland 1735. Manuskripten fanns i Wallins ägo. Denne i sin tur kom i kontakt med samerna genom att han på sin fars, Härnösandsbiskopens, uppdrag bl. a. fick utföra en visitationsresa i Åsele lappmark år 1715. Just denna trumma har han emellertid med största sannolikhet fått av sin tidigare lärarkollega Zacharias Plantin, kyrkoherde i Umeå. Plantin har författat ett av de nämnda manuskripten innehållande en beskrivning och uttolkning av trumman. Det är daterat den 24 mars 1731. Det andra manuskriptet är anonymt och innehåller även det en uttolkning. Enligt en anmärkning hos Plantin skall det ha författats av en norsk missionär vid namn Arved Thuresson-Bistock. Denne var verksam inom Ranen och Vefsen, ett område som gränsar till Lycksele lappmark. Av intresse i sammanhanget är att många samer från denna lappmark uppehöll sig just inom Bistocks område sommartid.

Enligt Plantin skall denna trumma ha hört hemma just i Lycksele lappmark. En gammal notering ovanpå på själva membranet avslöjar t. o. m. ägaren: »Anders Nilsson i Graan.» Denne hade också det samiska tillnamnet Pont (jfr det ännu förekommande Bonta). Vid en visitation 1722 av prosten Nils Grubb i Umeå nämndes han bland dem som inte lämnat ifrån sig trumman. Det heter: »Anders Nilson Pont i Granbyn som bor straxt wid

Linnéporträtt i olja utfört av den holländske mästaren Martin Hoffman 1737. Dräkten var förmodligen tillverkad av tunna renkalvsskinn och av modellen att döma troligen från Torne lappmark. Stövlarna förefaller vara gjorda av renbellingar. Den udda baretlik huvudbonaden är möjligen den nedliggande kvinnomössa, som vid tiden för Linnés lappländska resa skall ha förekommit inom Jokkmokk. Lägg förutom linnéan och trumman märke till bältet, som är belagt med tennplåtar. Bland de föremål som hänger från bältet märks från höger en pung (»tasko» på lulesamiska, möjligen för gevärskulor), ett par renskinnshandskar (»kistah» på lulesamiska, egentligen handskar av renbellingar med håret på), en tenntrådsbroderad pung möjligen för skeden (»pasti-tasko» på lulesamiska), troligen elddon, tobakspung även den med tenntrådsbroderier (»tupak-tasko» på lulesamiska), en runkalender med den översta skivan upplyftad samt en kniv.

Sorselet och doch kommer aldrig dit til kyrkian angafs och at hafwa trumman. Olof Pålson i Gran witnade at det war sant och at han sielf sett trumman hos honom. Men denne Anders Nilson Pont är nu inte här tilstedes.»

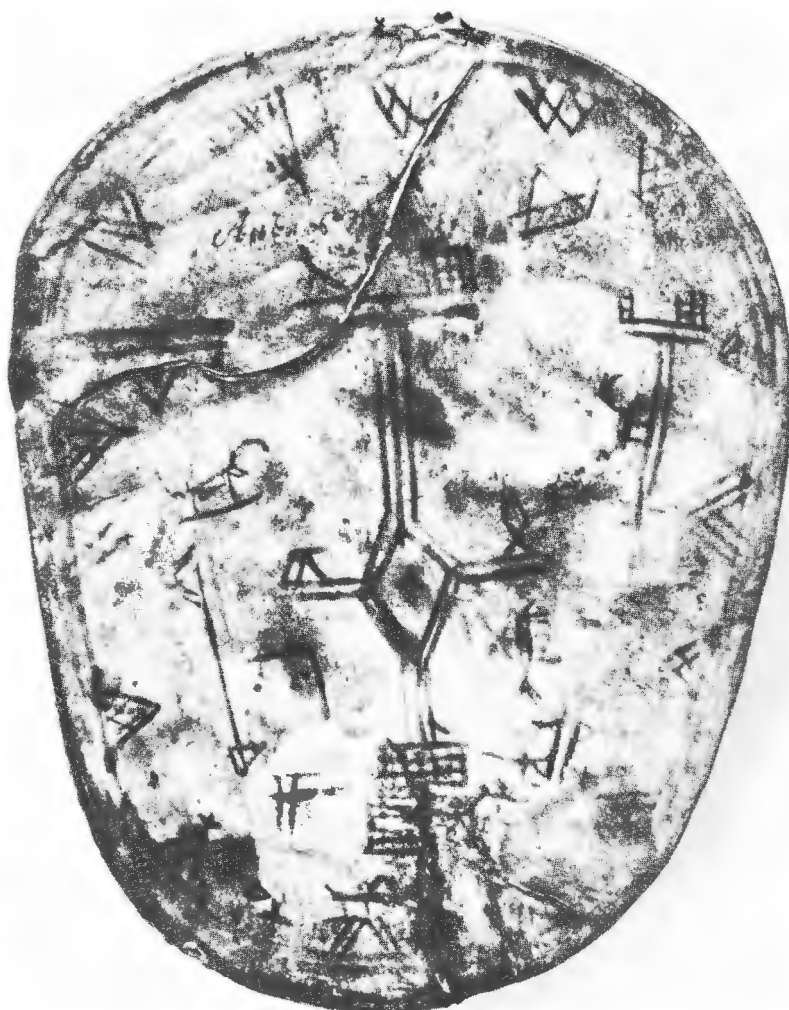
Huruwida »Anders Nilsson i Graan» överhuvud behövde lämna ifrån sig sin trumma är osäkert. Han avled nämligen 1723. I varje fall hamnade den i Lycksele-prästen Olaus Graans ägo. Denne har förmodligen senare levererat trumman till Grubb, som i sin tur skänkt den till Plantin.

Uppgiften att trummans ursprunglige ägare inte bodde långt från kyrkan i Sorsele är av intresse i sammanhanget. Det bör nämligen betyda att han var skogssame. Numera har den skogssamiska renskötseln upphört inom Sorsele, medan den alltjämt bedrivs i de angränsande socknarna Arvidsjaur och Malå.

Till sin konstruktion är detta bevarade exemplar en s. k. skåltrumma med äggliknande oval form. Den är ca 32 cm lång och 25 cm bred och tillverkad av kvistfri tall, inte granrot som Plantin hävdar. Membranet är av renhud. Plantin skriver: »Öfverdraget hwarpå Ritningen står, är såsom annat tillredt trumskin, förmodeln af Renkalf, hälst som det är ganska tunt». Färgen är gulgrå till gulbrun. Skinnet är fastsatt med tvinnade senor. Bemålningen har som sed var utförts med albarksfärg. Denna metod tycks Plantin inte ha känt till, eftersom han skriver: »Målningen är röd, twifwels utan af mennisko-el' annat diurs blod.»

Av dess olika figurer är det bara renarna som är något så när naturalistiska till karaktären. Rumsindelningen sammanfaller i stort med den som brukar utmärka trummor inom Åsele lappmark. Universum är inte som annars tredelat, medan däremot solens tecken i mitten dominerar. Det är försett med fyra strålar. Antydning till en horisontell tvådelning finns emellertid. Ovan till vänster löper nämligen ett dubbelstreck mot ett annat sådant på den uppgående solstrålen.

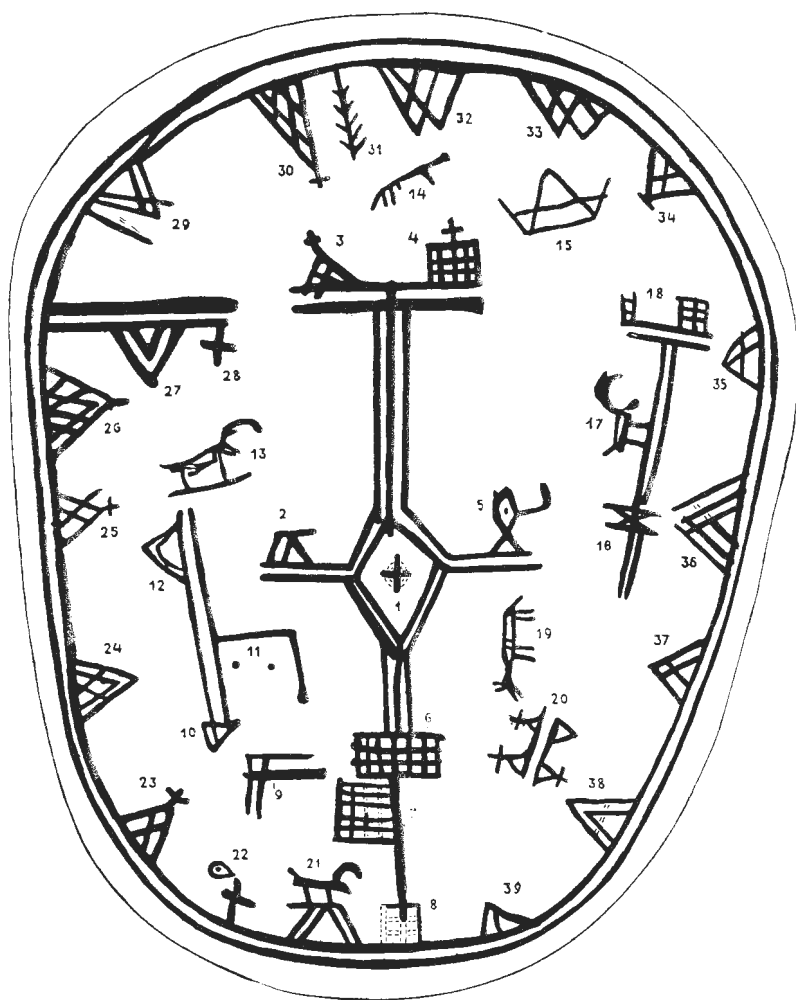
Plantin, som försett sitt manuskript med en teckning av trumman, har också ritat av hammaren och visarna. Denna hammare av renhorn har tyvärr gått förlorad. Den saknades redan när Linné företog sin Hollands-resa. Det är alltså inte Lars Nilsson Ponts hammare som nu åtföljer trumman. Detsamma gäller visarna. Om dessa skriver Plantin: »3:ne stycken Ringar. dem man lägger på Trumman när derå slås, Och som föregifwes skall Ringen omsider på den af Lappen intenderade Figuren qwarliggande blifwa, ja äfwen så hårt fastna, at han wed trummans omstielpande ey af sig sielf affaller, i följe hwaraf den spående kan sig om sitt förehaf: de försäkrad göra ... Ringarne äro af Mässing.»

Linnés trumma. Lägg märke till den ursprunglige ägarens namn på det övre vänstra fältet.

Att vår store botanist inte var särskilt väl insatt i nådens verksamhet och trummans användande visar den seans han avhöll i Hamburg 1735, där det sägs att han trummade med två käppar.

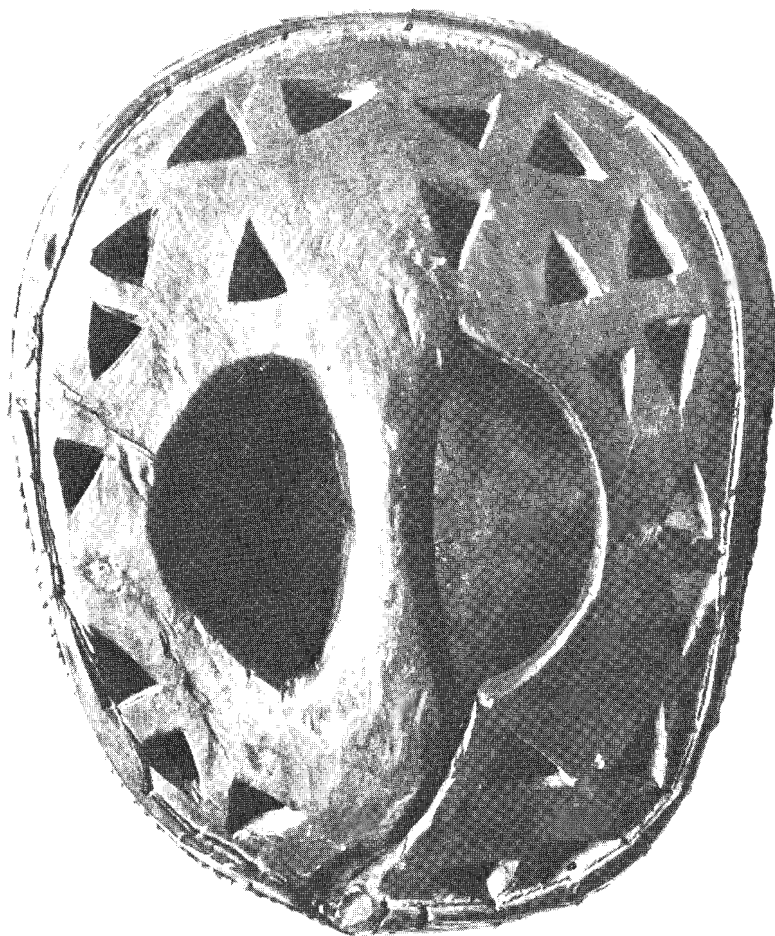
Så till tolkningen av trummans tecken. I sin inledning ger Bistock följande översikt: »De norska samerna berättar, att det finns 12 herrar på trolltrumman, 3 kvinnor, 4 djur, 2 djävlar, 1 sjukbädd, 1 ängel, 2 kyrkor, kyrkan för de döda och kyrkan för de levande eller kristna, tre världar, den första riktiga världen som är i himlen, därefter världen på jorden, den tredje världen är

Kalkering av Linnés trumma och numrering av tecknen utförd av Ernst Manker och Harald Faith-Ell.

helvetets land, som skall ligga vid den västra änden av världen, 1 stor värld, ett hjärta i världen, en villoväg, en himmel, 3 helveten, 2 djävlar, 4 vägar, vägen till himlen, vägen till helvetet, vägen till de kristna människorna, vägen mellan de dödas kyrka och den kristna kyrkan ...»

Fig. 1. PEIVE, solens tecken med rombisk kärna. Figuren i romben kan föreställa solhjulet eller solkorset. Här skulle den nordiska solsymbolen alltså ha smält samman med den typiska samiska solsymbolen. Plantin kommenterar: »Världen själv» och »Världens hjärta», uppenbarligen avhängig av

Skåltrummans baksida med handtag. Materialet är kvistfritt furuträ.

Bistock. – Till Peive offrade man bl. a. för renbetet och vid sjukdom. Om samerna vid Imandra och Norra Ishavet berättas att de brukade hälsa solen med djupa bugningar i gryningen. Peive framställs inte med några mänskliga drag på trumman, men har trots detta en dotter, PEIVE-NEITA. Till henne offrades vita kreatur bl. a. för dem som »förlorat förståndet». Precis som månen kunde också solen föräras en ring skuren i trä och ofta besmord med blod. Som en källa av ljus värme och fruktbarhet stod Peive verkligen i centrum för samernas tillbedjan. Man betraktade sig också som »solens barn». På detta tema spinner den berömda mytologiskt förankrade diktning som förknippas med sydsamen Anders Fjellner, död 1876.

VIRO NOBILISSIMO ET CONSULTISSIMO
D: GEORGIO CLIFFORTIO J. V. D.

Frontespis till *Flora lapponica*, 1737. Troligen är det Linné själv som hanterar trumman i förgrunden (jfr huvudbonaden). Lägg märke till det alplika fantasilandskapet i bakgrunden.

Fig. 2. Här har Plantin förklaringen: »Den västliga änden av världen.» Vid en jämförelse med andra trunimor förefaller det nog mest sannolikt att den svårbestämbara figuren avser åskguden TIERMES eller HORAGALLES. Möjligen håller han en hammare i handen. Denne framställs alltså oftast med antropomorfa drag och dyrkades inte sällan tillsammans med solen. De ryska samernas uppfattning om åskan skildras på följande sätt av prästen Jacob Fellman i början av 1800-talet: »Åskans dunder åhördes med undran och uppmärksamhet, och av dess ljud trodde man sig kunna sluta till om guden var milt stämd eller vredgad. I regnbågen såg man den försonande och förnöjde guden, bugade sig för den och frågade mig om en sådan gudomlighet visade sig i mitt land.» – Åskguden uppfattades än som ond p. g. a. blixtnedslag och förhärjande bränder, än som god p. g. a. livgivande regn och förjagandet av onda andar. – En vanlig benämning på åskguden var Aijeke eller Aija (»farfar» eller »morfar»). Så kallas också en berömd klippa i Enareträsk. I den börjar en håla som man trodde sträcka sig under hela sjön. Här framkallade Aija blix, dunder, blåst och regn.

Fig. 3–4. Bistock kommenterar: »Den regerande Herren eller VERALDEN ALMAI, som ville hjälpa hela världen.» – VÄRALDEN OLMAI (»Världens man») har kallats samernas högste gud. Till hans ära restes i kulten en stötta, som skulle symbolisera världspelaren, MAYLMEN STYTTO, som höll himlen uppe och hade sin ände i polstjärnan. – Möjligen möter vi denne gud på nytt som fig. 29 och här med den symboliska världsstötan. – Han kallas ibland RADIENATTJE (»det rådandes fader») och dyrkas som världsuppehållare och fruktbarhetsgud. Vid offren till denne smorde man in stötan med blod från offertjuren. Det hände också att man hängde djurets könsdelar på det träbeläte som skulle representera guden. Så ville man försäkra sig om god tillgång på renlav och att kalvningen i maj skulle ge gott resultat.

Fig. 5. BIEGG-OLMAI (»Vindmannen») eller BIEGGA-GALLES (»vindgubben»). Enligt en del traditioner hade denne främst ansvaret för sommarväderleken medan GISSEN-OLMAI rådde över vinterns väderleksförhållanden. – Vindguden framställs oftast utrustad med en skovel i högra handen. Med den öste han vindarna ut och in i sina hål. Enligt en tradition bland sydsamerna skall han ursprungligen ha haft två skovlar. Lyckligtvis gick den ena sönder. Först därefter blev Lappland beboeligt.

Fig. 6–8. Bistock uppger att det är de tre undre världarna som här framställs, nämligen »JAMEI AIMO», »SIAPPES-AIMO» och »ROTTA LAND» Det

finns också andra benämningar på dödsriket såsom MUBBEN-AIMO («det andra riket») och SAIVO. Den sista benämningen användes hos de västliga samerna företrädesvis om heliga fjäll, medan östsamerna avsåg heliga, dubbelbottnade sjöar. Om det verkligen förelegat en uppdelning av dödsriket med hänsyn till den avlidnes kvalifikationer är ytterst osäkert, även om en del källor antyder ett sådant förhållande. Här har nog istället en kristen påverkan gjort sig märkbar. Gemensam för många nordeurasiatiska folk är däremot den samiska föreställningen att den som avlidit genom olyckshändelse eller mördats kunde få en mer »himmelsk» fortvaro. Ofta igenkändes dessa avlidnas andar i form av norrskenet – GUOVSAHAS. – Den hinsides tillvaron skildras annars ofta så att de: »Jabmoaimo driva samma hanteringar som de varit vana vid, nämligen att spå, skjuta, ha umgänge med kvinnor, äta, dricka, dansa, röka tobak och göra sig lustiga med brännvin dock skulle alla ting därstädes gå långt härligare till», allt enligt JESSEN. I Saivo skulle man uppenbarligen också bo i visten och sköta renarna i sitor. (Sita = de som flyttar och sköter renarna tillsammans.) Fig. 9 skall enligt Bistock och Plantin beteckna det land, där de »ogudaktiga» vistas. Också fig. 10–12 avser de underjordiska, möjligen ett viste i Saivo. – Bistocks uppfattning att dubbelstrecket skulle beteckna »vägen mellan de levandes och de dödas kyrka» måste anses ytterligt hypotetisk. – Slutligen har fig. 16–18 också tolkats som Saivo med läger, renar och gravar. Om man antar en uppdelning av dödsriket skulle dubbellinjen kunna tolkas som vägen mellan JAB-MEAIMO («de dödas rike») och det mer paradisiska Saivo.

Fig. 13. Denna rentjur är förmodligen en s. k. NOIDE- eller SAIVOSARVA. Den framstående nåjden hade en sådan till sitt förfogande vid sidan om SAIVO GUOLLE (fisk) och SAIVOLÅDDE (fågel). Med tjurens hjälp kunde han bl. a. kämpa mot andra konkurrerande nåjder. Därvid innebär tjurens död ofta nåjdens egen bortgång.

Fig. 14. Här ger Plantin förklaringen: »Björnen eller det heliga djuret», medan Bistock benämner djuret »voie Juodos» som motsvarar det lulesamiska »vuodja-jutos» («smörjelse-djur»). Det handlar alltså istället om bävern och benämningen hos Bistock syftar givetvis på bävergällen. – Kristoffer Sjulsson som berättar om Vapstensamerna i början av 1800-talet anför följande: »Bävernens kött räknades såsom läkemedel bland lapparna, men den tillvaratogs och såldes. Utaf skinnet tillverkade man högtidsmössor åt både män och kvinnor.»

Fig. 15. Symbolen avser det samiska båtoffret. Plantin har den underliga tolkningen: »Änglarnas vagn, med vilken de färdas.» – Högström skriver i sin »Beskrifning ...» 1747 om dessa offer »at man åt den så kallade Jul-herren plägar offra små skep eller båtar, besynnerligen under något gjordt löfte, derpå har jag sedt flera prof. Desse båtar om tre quarters eller högst en alns längd hafwa warit tilhuggne med yxa af Furuträ med master uti, samt här och der korsade och med Renblod öfwerstrukne. Sådana båtar göra de gemenligen färdige til den tiden de slakta sina offer-Renar til Jul, emedan de skola under slaktandet med blod bestrykas. De jag sedt hafwa warit högt upsatte uti stora Granar, dock ej hängande, utan liggande på några af samma Granar ihopwekne qwistar, warandes äfwen sjelfwa Granarne korsade här och der, samt et godt stycke op med blod öfwerstrukne.» (s. 188.)

Fig. 19. Bistock uppger att detta djur jagar människorna till helvetet. Han kallar djuret »BAUTE IUDOS». Det djur som uppenbarligen symboliseras är vargen. – Kristoffer Sjulsson berättar: »Vargen var fruktad och hatad för den skada han gjorde, men han räknades icke såsom ett föraktligt djur. Vargens namn är seip, tjore och nålke. Jakten efter varg ansågs högeligen nyttig, men den räknades ej så ärofull, som jakten efter björn, och vargjägaren hugnades ej med några yttre utmärkelsetecken. Vargjakten kallades tjuodallet, d. ä. ränning eller skidlöpning och räknades såsom ett skarpt prof på styrka och uthållighet hos dess idkare. Endast unga, starka och viga män vågade delta i denna jakt.»

Fig. 20. Läger med människor och kåta. Möjligen är människorna utsatta för vargen intill.

Fig. 21. Ren i fjällen eller möjligen i en offerren. Märkligt nog har Bistock och Plantin tolkat denna symbol som Rota, den sjukdoms- och dödsbringande guden, oftast framställd till häst. Till följd härav har man tidigare i denne gud velat se en samisk efterbildning av Oden. Senare forskningar har snarare funnit »släktingar» till Rota i öster. – En förklaring till Bistocks och Plantins uppgift skulle kunna vara att renen ifråga uppfattats som offer åt Rota.

Fig. 22. Om korset uppfattas som människa vore det inte otänkbart att slingan intill bildas av ett lasso. Det har också föreslagits att figuren skulle föreställa en nåjd med trumman. Troligast är väl ändå att det är ett s. k. häxskott vi bevittnar. Med en liten båge av renhorn och tillhörande pilar trodde man att samnen hade möjlighet att skada andra. Ibland tillverkades en

bild av den som skulle utsättas för »skottet». Med en trubbig pil ansågs han kunna lemlästa vederbörande, medan den spetsiga pilen åstadkom en »sted-severende pine mellem hud og kjöd», som Närömanuskriptet uttrycker det.

Fig. 23. Förmodligen en människofigur.

Fig. 24. Denna figur har uppfattats som något slags demon, eller som ett heligt berg – passevare. Bistock har följande märkliga tolkning: »han kallas GIEDE HERRE, han är där för att tillfoga havande kvinnor skada.» Dennes namn kan uttydas »hand-herre.»

Fig. 25–26. Också dessa figurer har tolkats som demoner. Till den förra har Bistock förklaringen: »När samen är arg på stora herrar, kommer denne att skada dem, han heter JALS.» – Den senare har karakteriserats som en hjälpande – »VEKE-HERRE». (jfr nordsamiskans VAEK'KI, hjälp.)

Fig. 27–28. Läger med kåta och människor. Möjligen kan den senare figuren tolkas som den typiska samiska förvaringsboden på en stolpe, en s. k. njalla. Där förvarades bl. a. vårkosten (gidda-nies'ti) för att inte järven skulle komma åt den.

Fig. 29. Jfr fig. 3–4. – Reuterskiöld och Wiklund har emellertid hävdad att figuren skulle föreställa RANA-NEIDA med sländan. Om denna gudinna skriver en av missionärerna: »hon skal göra Marken grön om wåhren til Rehnars föda, hwilken offras Creatur.» Att nämnda attribut förekom vid offerandet åt henne bekräftas av Jens Kildal, som uppger att »hende til aere settes ved ofre-alteret en rok og snaelle, hvilke blive oversmurdte med den oxes blod, som bliver hende ofret, og det tegen, som hun giver til, at hun har behag til offeret, er, at hun ved slaaen paa Runebommen, lader dens ring gaae hen op under Kiorvaradiens afmaling paa den til den side af den, som vender mod den venstre haand, der er det og, som hun staar afmalet, hvilket betegner, at hun er en gudinde, som boer, saa langt neden under stiernene, at hendes bolig er neden under Kiorva-radiens bolig, og derfor er en gudinde, som er mindre, end Kiorvaradien.»

Fig. 30–31. Tolkningen av denna symbol som RADIENPARDNE (»den rådandes son») eller TJORVERADIEN (»hornradien») skulle samtidigt stödja uppfattningen att fig. 29 avser Rananeida, eftersom hon ju här befinner sig »neden under» honom. Bistock skriver också »SIORVE RADIEN,

som är ringare än RADIEN». Trädet bredvid har toppen riktad nedåt. Missionären Hens Kildal skriver: »Till KIRVARADIEN, en gud för jordens gröda ... offras också årligen var höst en renoxe eller annat få av den anledningen att han årligen skall ge skön gröda på jorden. Och ett ungt träd med löv, grenar och rot uppgrävt ur jorden placeras till hans ära vid offeraltaret på så sätt att toppen vänds mot jorden, men roten upp mot himlen. Det smörjs också med den oxes blod som offras till honom.»

Fig. 32. Här har Bistock och Plantin anført »Molnens herre». Manker tolkar figuren som RADIENATTJE. Om denne skriver Skanke: »RADIENATZJE, Höyeste Gud som volder alle, og af hvilken alle have Guddoms magt og velde.» En annan av missionärerna säger att RADIENATSIE ... skal ned-sända andan till människans aflelse i moder lifvet, och öfwerlefwererar den gudinnan Muderakka i händer ... Radien säjes ock upptaga de döda till sig, sedan de en tid lång varit i jabmi aimo, eller i dodzens land.» (Jfr f.ö. Fig. 3–4.)

Fig. 33. Bistock och Plantin har uppfattat detta tecken som avseende åskan. Manker däremot antar att figuren skall tolkas som RADIENAKKA eller RADIENATTJE. Förleden i namnen på detta gudapar skall sammanställas med det sylsamiska RADEJE, härskare. Som son till dessa makar gällde den ovan (Fig. 30–31) anförde RADIENPARDNE. Den sistnämnde kallas också RADIENKIEDDE »och härkommer utaf Radien, hwilcken bemärcker en gud ... och gedde, som betecknar en slätt plan eller fält, på hwilcken en dehl Lappar om Sommaren pläga kiöra i hop sina Renar ...» (Samilin).

Fig. 34. Möjligen symboliseras här nåjden, samernas schaman. Plantin skriver också: »Den hjälpare herren». Denne var en verklig förmedlare mellan gudar och människor. Nåjden var den gamla samiska religionens expert. Hans kollega bland de sibiriska folken var schamanen och bland eskimåerna angakoken. Gemensamt för dem var att de kunde spå om framtiden och försätta sig i extas. Härvid ansågs de kunna frigöra själen från kroppen och bege sig till andra världar, nåjden kanske för att leta rätt på en svårt sjuk människas själ i de dödas värld. Hos samerna har nåjderna uppenbarligen som regel varit män. Ett slags kvinnliga motsvarigheter omtalas emellertid i de äldre källorna under benämningen »guaps». – Nåjdens främsta redskap såväl i divinations- som exaltationssammanhang var trumman.

Fig. 35. Bistocks uppfattning att symbolen avser den gudom, som räddade ur sjönöd verkar mindre trolig med tanke på trummans harkomst. Sannolikare är tolkningen att det rör sig om TJAS-OLMAI (»vattenmannen») dvs. fiskets gud. Det vore frestande att uppfatta figuren som en fiskseite i sten, där guden på ett särskilt sätt ansågs närvarande. Det horisontella strecket skulle i så fall motsvara vattenlinjen. Vid offer åt Tjas-olmai hände det att seiten smordes in med fiskfett. Denne gud »som sänder fisken til kroken og nätet eller garnet» sägs också ha fått offer av flinta och stål vid jultiden.

Fig. 36. Såväl Plantin som Bistock tolkar denna symbol som LEIB-OLMAI (»al mannen») dvs. jaktens gud. Albarkslösningen (som har en blodröd färg) förekom i olika riter särskilt vid björnkulten. Lennart Sidenius, missionär på 1700-talet, ger följande karakteristik av Leib-olmai: »en gud för skyttare, diurs og foglars fångst, og Lapperne giver honom offer, at de må wara lychelige i deras skytteri og fuglefångeri». Denne gud sägs också ha föraktat det kvinnliga könet inkluderande de efterföljande akkorna.

Fig. 37–39. Dessa akkor är i tur och ordning SARAKKA, UKSAKKA och JUksAKKA. De tre systrarna är döttrar till MADDERAKKA (»stammo- dern»). De troddes alla spela en roll vid människans tillblivelse. Denna skildras ofta så att RADIEN-PARDNE gav barnets själ till Madderakka, som försåg den med en kropp. Därefter förde Sarakka (»skiljegumman») människoämnet in i moderlivet och såg till att det framföddes. Barnets kön avgjordes under havandeskapet av Juksakka (»båggumman»). Tillsammans med Uksakka (»dörrgumman»), som vaktade barnet, fick de dryckesoffer eller ett slags grötoffer. Den mest kända av gudinnorna är Sarakka. I hennes namn omdöptes ett sjukt barn. Före deltagandet i kyrkans nattvardsfirande var man dessutom noga med att äta Leibolmais kött och dricka Sarakkas blod.

Därmed är trummans alla symboler genomgångna. – Om man jämför trummans faktiska utseende och teckenvärld med återgivningen på Hoffmans Linné-porträtt konstateras avsevärda avvikelser. Sålunda har Hoffman för- enklat många av figurerna, ja t. o. m. avlägsnat ett par attribut. Tolkningar som utgått från målningens trumma företer därför också en hel del avvikelser från de ovan anförda.

Möjligen innehåller försättsbladet i *Flora lapponica* 1737 ytterligare en anspelning på Linnés trumminnehav. Den »same» som sitter i förgrunden av det fantasibetonade fjälllandskapet bär nämligen samma osamiska huvud-

bonad som den på Hoffmans porträtt. Däremot företer de båda trummorna i floran ingen större överensstämmelse med den som Linné förvärvade.

Om trumman var ett viktigt hjälpmedel för dess ursprunglige ägare vid utforskandet av förborgade ting, tycks den däremot inte ha spelat samma roll vid vår store botanists exkursioner i florans värld!

Litteraturförteckning

- Jacob Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken (1820–31) 1–4. Helsingfors 1906.
- Pehr Högström, Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker ... Stockholm 1747.
- Bo Lundmark, Om nåjder i allmänhet och Rika-Maja i synnerhet. (Västerbotten nr 1, 1977). Umeå 1977.
- Ernst Manker, Die lappische Zaubertrommel. Eine ethnologische Monographie, I–II. (Acta Lapponica 1, 6). Stockholm 1938/1950.
- O. P. Pettersson, Kristoffer Sjulssons minnen om Vapstenlapparna i början af 1800-talet. Red. Louise Bäckman och Rolf Kjellström (Acta Lapponica 20), Lund 1979.
- Ericus Plantinus, Responsum Dni Erii Plantini ad quæstiones, quæ sequuntur in fine, utg. K. B. Wiklund (Svenska Landsmål XVII:4). Uppsala 1905.
- Edgar Reuterskiöld, Källskrifter till lapparnas mytologi. Stockholm 1910.
- Edgar Reuterskiöld, Linnés lappska trolltrumma. En Linnérelisks öde. (Fataburen 1910, häfte 1.)
- Edgar Reuterskiöld, Bevarade lapptrummor. (Religionshistoriska studier tillägnade Edvard Lehmann den 19 aug. 1927). Lund 1927.
- Edgar Reuterskiöld och K. B. Wiklund, Linnés lappska trolltrumma 2. (Fataburen 1912, häfte 3.)
- Tycho Tullberg, Linnéporträtt vid Uppsala universitets minnesfest på tvåhundraårsdagen af Carl von Linnés födelse (s. 92 f. innehåller K. B. Wiklunds tydning av tecknen). Uppsala 1907.
- K. B. Wiklund, Linné och lapparna. (Svenska Linné-sällskapets årsbok, 1925.) Uppsala 1925.

Summary:

LINNAEUS' SAMI DRUM

By
BO LUNDMARK

Among the 71 more or less completely preserved sami drums the one which belonged to Linnaeus is especially famous. Linnaeus got it from Georg Wallin the younger, later to be superintendent of Gothland. Manuscripts which once belonged to Wallin are shown to be helpful in interpreting the figures on the drum, showing central aspects of sami religion. Linnaeus brought his drum with him on his European tour, and did even perform on it in Holland! His interest in these matters is also evident from the frontispiece of *Flora lapponica* (1737) and the wellknown portrait painted by Hoffman.

Författarens adress: TD Bo Lundmark
Skolbacken 7, S-820 95 Funäsdalen

Smärre meddelanden

Nemesis Divina violata. Några anteckningar till Linnés *Nemesis Divina*, utgiven av Elis Malmeström och Telemak Fredbärj, Stockholm 1968. Den egenartade och på sitt sätt fascinerande samling av citat, anekdoter och kortare anteckningar av varierande natur, som Linné under en stor del av sitt liv samlade såsom bevis på den gudomliga vedergällande rättvisans ingripande i människors öden, publicerades för första gången i fullständigt skick i den av Malmeström och Fredbärj ombesörjda utgåvan av år 1968. Editionen förseddes med inledning, bibliografi och kommentar, därtill rikliga förklarande noter till texten, vilka framför allt ägnas åt översättning av det i *Nemesis* ymnigt förekommande latinet. Vid första anblicken gör således utgåvan ett gediget och vederhäftigt intryck, och den fick även på sin tid utmärkta recensioner. Bara rent undantagsvis uppmärksammade emellertid recensenterna alls översättningarna av Linnés latin, som t. ex. Arne Losman (GHT 3/1 1969: Linnés öde lund): »Anteckningarna är ofta på latin och till dessa delar har fogats översättningar, som gör rättvisa åt originalets språkliga kraft.» För min del vill jag nog hävda att »originalets språkliga kraft» inte är mycket att hurra för: i dessa sina anteckningar för privat bruk har Linné ofta slarvat med latinet, och hans citat från klassiska författare och från andra håll är påfallande opålitliga. Men framför allt ser jag det nödvändigt att närmare granska översättningarna. Den framträdande roll latinet spelar i *Nemesis Divina* gör att förklaringarna av detta latin blir av stor betydelse för läsaren. Den föreliggande utgåvan uppvisar i detta avseende så märkliga brister att man gärna skulle se en helt ny edition – en förmodligen orealistisk tanke. I varje fall bör den följande översikten över utgivarnas inkonsekvens, slarv och talrika misstag ses som ett blygsamt bidrag till en sådan utgåva snarare än som en flera år post festum skriven recension av en snart femton år gammal bok – även om ett, låt vara senkommet korrektiv till recensenternas hyllningskör i och för sig kan vara på sin plats.

I allmänhet följer jag helt enkelt utgåvans uppställning och skall i möjlig mån försöka göra framställningen läsbar även för den som inte har *Nemesis Divina* till hands. S. 38 f. berättas på latin, hur gudinnan Fortuna vill visa, att Jupiter skapat de flesta människor till giriga odågor: Hon strör därför ut guld, silver, pärlor osv. inför honom och människorna, varvid det mycket riktigt uppstår ett allmänt slagsmål om dyrbarheterna. Utg. har då ställts inför ett verkligt problem s. 39 – alls inte typiskt för de enklare fall som kommer att dominera i det följande – där de knappast kan klandras för sin översättning, även om den troligen är felaktig. Texten lyder: *Alter sumit coronam imponit capite; alii eum conculcant, ipsique eripiunt. Alter sumit tiaras, alii hanc aeripiendo dilacerant.* Man översätter: »En griper en krona och sätter den på sitt huvud; andra trampar ner honom och rycker själva åt sig kronan. En annan tager ett diadem, andra sliter sönder det vid försöken att bemäktiga sig det.» Men eftersom plur. *tiaras* inte kan syftas tillbaka på med sing. *hanc* (antingen *tiamam* – *hanc* eller *tias* – *has*), måste utg. räkna med en liten lapsus av Linné vid sin översättning. Men på

grund av det föregående *alii eum conculcant* (»andra trampar ner honom») och med tanke på att *dilacerare*, »slita sönder» kanske naturligare har ett levande objekt (så ofta i antikt latin), kunde man misstänka att Linné skrev *hunc*: »En annan tar ett diadem, andra sliter honom i stycken, när de tar det ifrån honom.»

Under människornas allmänna slagsmål smyger emellertid en liten gosse försiktigt fram och plockar åt sig lite i taget av de utströdda rikedomarna. Om denne heter det nu med utgivarnas (=Linnés) interpunktion: *Dixit Fortuna: hic meus est pullus; ipsi concessi an recte tu dicas; hic modestus; illi mali. Recte, dixit Jupiter, discedite nebulones*. Orden *ipsi-dicas* översattes sålunda: »de andra har själva visat om de sagt sant». Men de betyder: »Honom har jag givit tillåtelse därtill; om med rätta, må du avgöra.» (Varpå Jupiter också avgör detta: *recte, dixit Jupiter.*)

S. 52 f. återges och översattes ett körparti ur Senecas tragedi Thyestes. Utg. säger i kommentaren mycket riktigt att Linnés text på några ställen avviker från vad man finner i moderna Senecautgåvor, men trots att man haft en sådan till hands, felöversätter man två gånger: Satsen *obscurus positus loco levi perfruar otio* (eg. skulle man läsa *obscurus* och *leni*) betyder inte »På fjärran trakt må jag njuta det stilla lugnet» utan »i obemärkthet (=fjärran från politik och fåfäng ävlan) må jag» osv. Orden *Sic cum transierint mei nullo cum strepitu dies* betyder inte »när så mina dagar runnit hän utan störande ljud» även om man kan tycka att detta är en sympatisk tanke i och för sig; meningen är: »När mina dagar runnit hän utan fåfäng (världslig) ävlan.»

Sid. 54 f. är det Vergilius, som råkar en smula illa ut. Linné har avsett att citera Aeneiden 5,710 och skriver: *Quidquid erit superanda omnis fortuna sequamur*. Detta är alldeles meningslöst, eftersom Linné, som så ofta, förvanskade citatet och råkat skriva av *sequamur* från den följande versen hos Vergilius (inom parentes sagt ett litet indicium på att Linné inte citerar ur minnet utan direkt ur en utgåva; annars skulle ett sådant fel näppeligen kunnat uppstå). I stället skall versen sluta med orden *fortuna ferendo est*, vilket borde ha påpekats i kommentaren. Flera liknande fall kommer jag att i korthet rätta till längre fram. Låt oss i stället begrunda följande Vergiliuscitat (Aen. 11,253 f.): *Quae vos fortuna quietos / sollicitat suadetque ignota lacessere bella*: »Vad olycksöde har fört dig / ut ur din lyckliga frid och till strider, länge förgätna?» (Johan Bergmans övers.). Utg.: »Vilken lycka stör ert lugn och lockar er att sätta igång ovisa krig?» Kommentarer torde inte behövas. Strax efteråt tycks man inte förstå orden *multos alterna revisens / lusit, et in solido rursus fortuna locavit*, vilket betyder: »Många människor har ödet besökt och gäckat, men så åter uppsökt dem och ställt allt på fast grund.» Utg.: »många människor har lyckan besökt i tur och ordning» osv.

Längst ned på s. 55 återfinnes några Senecacitat ur epistula 103,1–2, vilka behandlar det kända temat att människans farligaste fiende är människan själv. Satsen *Nullum enim malum frequentius, nullum pertinacius, nullum blandius* betyder: »Ty inget ont är vanligare, ihärdigare eller mer insmickrande.» Utg.: »Likväl är intet ord för vanligt, intet för fast, intet för behagligt.» Även om man välvilligt nog vill tro att »ord» är feltryckt för »ont», är ju detta ändå gallimatias. Strax efteråt har Linné något avkortat sitt Senecacitat, som i hans version lyder: *Feras ad nocendum, nisi necessitas misit*. Hos Seneca figurerar även ett *numquam* (»aldrig»), men till och med i linneansk version är satsen dock begriplig: »Bara nödvändigheten kan förmå vilda djur att skada (anfälla)». Utg.: »Ingenting skadar, om ej nödvändigheten har sänt

vilddjuren för att skada.» Strax därefter (s. 56) översättes *Quod volvunt fata, non tollunt vota* sålunda: »Vad ödet välver kan beslut ej häva.» Det är snarare böner som inte hjälper. Mitt på s. 57 missförstås Seneca, *Consolatio ad Marciam* 12,4 *Non durat, nec ad ultimum exit nisi lenta felicitas*: »Ingenting varar, ingenting når det yttersta utom den stilla lyckan.» Men *lenta* betyder inte »stilla» utan »böjlig, anpassbar, som kan foga sig».

S. 61 avhandlar Linné otrogna hustrur och citerar med en efter sammanhanget lämpad variation Ovidius, *Remedia amoris* 443f. sålunda: *Si duo habeantur amici, alterius vires subtrahit alter amor*. Detta betyder: Om en kvinna har två älskare, suger den ena kärleken musten ur den andra.» Utg.: »Om två personer kan anses vara vänner, så borttager den enes kärlek den andres krafter.» Något intrikatare är väl Linnés lakoniska *Omnes infelicitum hostes ut canes morsi* s. 62. Utgg.: »Alla bliva de olyckligas fiender, såsom bitna hundar.» Men de bitna hundarna svävar här på något sätt i luften. Troligen är *morsi* genitiv, underförstått *canis*, genitiv: »Alla blir de olyckligas fiender, liksom hundarna den bitnes (den bitne hundens)»; jfr »När hunden ligger under, så blir han bijtin aff alla» (SAOB B,2809), eller Linné själv s. 97: »Alla blifwa den olykliges fiende (vel canes).»

Språkligt parallell till föregående ställe och därför lämpad att ta upp redan här är en kort, av utg. missförstådd jämförelsesats, s. 112. Det gäller där den för sitt levnadssätt kända dottern till ärkebiskop E. Benzelius, Greta Benzelia. Såväl ärkebiskopen som hans hustru var enligt Linné (s. 111) sexuellt lösaktiga: Den förre »horade med hans (=frih. J. von Dübens) fästmö», den senare »horade med Mörner» (=landshövding A. Mörner), och Linné skildrar dotterns vidlyftighet som exempel på hur fädernas missgärningar går igen i senare led: *Bentzelia Greta, filia episcopi E. Bentzelii, qui ante foedavit jura Dyben, ut mater mariti*. Utg. anger att »meningen är oklar» och bygger sin översättning på hypotesen att ärkebiskopen var mor till sin svårson: »dotter till biskop E. Benzelius, som tidigare kränkt Dübens rätt, såsom mor till hennes äkta man.» Det hela betyder: »(Benzelius) som tidigare kränkt Dübens rätt, liksom dotterns mor (=ärkebiskopinnan) kränkt sin mans (rätt).»

S. 63 konstaterar Linné: »Den som har mycket har många omsorger, säger sig aldrig stå ut *et voto laborat suo*.» Utg.: »och arbetar vidare (eg. enligt sin egen önskan)». Betydelse: »och plågas av att ha fått det som han vill» (=att ha fått de rikedomar han önskat); jfr Seneca, *Consolatio ad Polybium* 4,2 *aliis divitias, quas optaverat, metuit et voto laborat suo*: »En annan fruktar de rikedomar han önskat och plågas av att ha fått det som han vill.»

Under rubriken *Fascinum* (trolldom) meddelar Linné s. 65: *Cum equus ex itinere sudans redit, solent rustici abstergere manu ejus sudorem et inungere suo equo, certo persuasi quod sudans equus amittat vires et rustici eas recuperabit*. Utg.: »När hästen kommit åter från en färd och är svettig, brukar bönderna torka av hans svett med handen och gnida honom därmed, fast övertygade om att den häst som är svettig förlorat krafter och att han ännu återfår dem.» Men varför i all världen skulle man torka av hästen hans svett och så återigen »gnida honom därmed?» Stället betyder: »När en häst kommer svettig hem från en färd, brukar bönderna med handen torka av hans svett och gnida sin egen häst med den, fast övertygade om att en häst som svettas avger kraft och att bondens (egen häst) nu får den.»

S. 72 skildras under rubriken *Libido* kättjans effekt på människor och djur under

våren: *aves cantillant, pulcherrimae evadunt* (det följer en skildring av hur olika fåglar förskönas under våren). Detta betyder förvisso: »Fåglarna sjunger och blir synnerligen vackra.» Utg., som inte känner till detta bruk av *evadere* (i *Nemesis* även s. 115), föreställer sig saken annorlunda: »fåglarna sjunger, de vackraste honorna går undan».

S. 74 *Clamitavit in coelos vox sanguinis, et Sodomorum vox oppressorum, merces lenta laborum*. Utg. utan någon som helst kommentar: »Blodets röst har ropat till himmelen, också rösten av det förtryckta Sodom, mödornas lön har hållits inne.» Uttrycket »det förtryckta Sodom» låter föga bekant, och i stort sett gör det hela ett nonsensartat intryck. I själva verket har Linné på sitt karakteristiskt korthuggna och abrupta sätt återgivit kärnpunkten i fyra bibelställen, som har det gemensamt att rösten (ropen) från människorna säges nå fram till Gud: Genesis 4,10 (Gud till Kain) Hör, din broders blod ropar från jorden; Genesis 18,20 Ropet från Sodom och Gomorra är stort; Syrak 35,21, vilket ställe Linné f.ö. strax innan citerar mer fullständigt på svenska: »Then eländas bön tränger sig igenom skyn och vänder ej igen, till thes hon framkomer, och wiker icke af, till thes den Högste ser där till.» Jakobs brev 5,4 »Se, den lön I haven förhållit arbetarna, som hava avbärgat edra åkrar, den ropar över eder, och skördemännens rop hava kommit fram till Herren Sebaots öron.» Allt detta borde ha utretts i kommentaren.

Lika ohjälpsamma är utg. s. 75, där man korrekt översätter några rader latin sålunda: »Fastän allt är tillåtet mot en slav, finnes dock något som allmän rätt förbjuder mot en människa. Pollio är ett exempel.» Hur många läsare vet, vem denne Pollio var eller på var sätt denne kan tjäna som exempel på den anförda satsen? Linné citerar fritt Seneca, *De clementia* I,18,2 där ett stycke i svensk översättning lyder: »Även om lagen tillåter vilken behandling som helst av en slav, finns det dock ting som allt levandes gemensamma rätt förbjuder en att göra mot en människa. Vem hatade inte Vedius Pollio till och med mer än hans egna slavar gjorde, eftersom han brukade mata sina havsålar med människokött och lät dem, som på något sätt gjort honom emot, kastas i fiskdammen?»

S. 78 härstammar sats nr 15 från Senecas *Naturales quaestiones* (vilket, som ofta, inte anges av utg.), och den är klart felöversatt: »Naturen skyndar överallt mot sitt mål; till alltings upphov brukar den krafterna, den fördelar sig i en tillväxt, som kan iakttas, och plötsligt störtar den sig själv med all kraft i undergång.» I själva verket säger Seneca: »Naturen har alltid bråttom till sin egen förintelse. Till skapandet av tingen använder den sina krafter ekonomiskt och portionerar ut sig i en omärklig tillväxtprocess. (Men) förintelse bringar den snabbt och med hela sin kraft (på en gång.»

Många latینگymnasister känner kanske igen sats nr 21 på samma sida, *Unde negat redire quemquam*, hajar kanske till inför *negat* i stället för det väntade *negant* och inför utg.:s översättning och kommentar: »Varifrån han säger att ingen återvänder. (Döden tänkes säga detta.)» Men i den kända Catullusdikten om Lesbias döda sparv betyder orden som bekant »varifrån man säger att ingen återvänder». Linné har, som så ofta skrivit fel, och utg. borde ha rättat till *negant*, lika väl som de s. 80 ändrar ett felaktigt *exspectatur* till *expectantur*.

S. 79, citat nr 36: *Nil perpetuum, pauca diurna. Senec. Consol.* (=Seneca, *Consolatio ad Polybium* I, men Seneca har *diuturna* i stället för *diurna*). Utg.: »Intet är beständigt,

det dagliga obetydligt.» Men *pauca* är subjekt och inte predikatsfyllnad och meningen (med *diuturna* i texten) är: »Intet är beständigt, få ting (ens) långvariga.» Om man – förmodligen med orätt, eftersom Linnés citatvanor är nonchalanta nog – håller fast vid *diurna*, blir meningen i den sista satsen: »få ting varar (ens) en dag».

S. 80 heter det: *Viam longiorem ad mortem male judicamus praestare*, vilket betyder: »Vi gör orätt i att anse en längre väg till döden (=ett långt liv) vara att föredra.» Utg.: »Vi anser det vara felaktigt att göra vägen längre till döden.»

S. 87 krånglar utg. till det för sig så att man sällan varit längre från »originalets språkliga kraft»: *Cave, ne fortunam tibi amicam reddas alius ruina. Te enim infelicem demittat more imperantis*, vilket betyder: »Se till att du inte skaffar dig själv god lycka genom en annans ruin. Ty ödet kan störta (även) dig i olycka (nyckfullt) som en tyrann.» Utg.: »Se till att du inte genom en annans ruin får lämna ifrån dig en alltför gunstig lycka. Ty du kan bli olycklig enligt samma lag som en härskare har blivit det.»

Något knepigare är Linnés reflexion s. 100 under rubriken *Superbia: Fortuna audaces facit, invisa superbia aliis nullis dissuadet*. I varje fall är utg.:s översättning felaktig: »Lyckan gör människor djärva, det hemliga övermodet råder dem inte till vad bättre är.» Meningen fr. o. m. *invisa* torde istället vara: »Det faktum att övermod är andra misshagligt, avskräcker ingen» (från att bli övermodig). Ett stöd för detta finner man i en sats strax efteråt, likaledes misshandlad av utg.: *Superbiorum omnes sunt osores, dum audent hostes*: »Alla hatar de övermodiga och är deras fiender när de bara vågar.» Utg.: »Alla hatar de övermodiga, men deras fiender vågar visa det.»

S. 101 ned. citerar Linné, troligen ur minnet, satirdiktaren Persius 4,53 *Tecum habita: noris, quam sit tibi curta supellex*. Denna hexameter betyder: »Bo i ditt eget hus, och du kommer att se, hur torftigt det är utrustat.» Utg., som inte lokaliserat citatet, anger att Linné citerar sålunda: *Tecum habita, videbis quod sit tibi certa supellex*. Genom att ersätta *noris quam* med *videbis quod* har Linné ruinerat versmåttet, men liknande ting möter man då och då i *Nemesis Divina*. Däremot verkar det eget att han skulle ha bytt ut *curta* mot *certa* och därigenom gjort sitt citat poängglöst, eller rättare meningslöst, och man undrar just, om inte utg. läst fel. Hur därmed än må vara, hajar man till inför den s. k. översättning som utg. erbjuder: »Låt mig bo hos dig och du kommer säkerligen att visa mig ditt sätt att leva.»

S. 163 finner vi ännu ett exempel på Linnés sorglösa sätt att citera och på utg.:s ännu sorglösare sätt att översätta. Ovidius, *Epistulae ex Ponto* 1,3,61 f. lyder i original:

I nunc et veterum nobis exempla virorum
qui forti casum mente tulere, refer.

Detta elegiska distikon betyder: »Sätt nu igång och ge oss exempel på män i gångna tider, som med tappert sinne bar sin olycka.» I Linnés version ser verserna ut så här:

I nunc et veterum nobis exempla virorum
qui qui tristem forti mente tulere casum
Refer.

Det dubbla *qui* är förstås en ren lapsus, övriga avvikelser beror väl på minnesfel och dålig hum om metrik (pentametern blir ruinerad). Utgivarna försöker sig här

som textkritiker och ändrar *Refer* till *Refertur* samt påstår att det hela betyder: »Så gäller också för oss (*I nunc et nobis?*) de gamles föredöme, vilka bar, har det sagts (*refertur?*), ett hårt öde med ståndaktighet.»

Jag föreställer mig att denna lilla exposé, där i varje fall de värsta misstagen i utgåvan sammanställts, visar att det inledningsvis avgivna negativa omdömet om editionen är berättigat. Mycket annat skulle kunna anföras: En lång rad citat borde lokaliseras, åtskilligt kommenteras utförligare. Förmodligen borde också de tillgängliga handskrifterna läsas en gång till eller i varje fall mer misstänkta ställen kontrolleras. På detta sätt får en edition med pretentioner på vetenskaplighet helt enkelt inte se ut.

Lennart Håkanson

Hur dog drabanten Strutz? Kommentarer till en berättelse i *Nemesis Divina*. Släktforskaren hämtar sina uppgifter huvudsakligen från kyrkliga och juridiska arkiv. Ibland hittar han tyvärr inte fram till de rätta arkivaliska källorna. En ren tillfällighet kan då avgöra, om det ö. h. t. skall bli möjligt att gå vidare med den aktuella släktutredningen.

Under mina forskningar kring en förfader, en kapten och livdrabant Petter Strutz, hamnade jag i en återvändsgränd. Det tycktes vara omöjligt att få reda på hans boplatz i landet och därmed också på en lång rad fakta rörande hans familj. Genealogiska föreningens expedition i Stockholm, med vilken jag tog kontakt, hade en enda uppgift om en person vid namn Strutz. Denna uppgift visade sig dock vara tillräcklig. Den ledde inte bara till de smala fakta jag sökte, utan den kom också att ge en ovanligt fin tidshistorisk inblick, en målsättning för varje genuin släktforskare.

Från Genealogiska föreningen erhöll jag en fotokopia av nedanstående berättelse i Carl von Linnés *Nemesis Divina*:

Strutz

[73]

Strutz, vice corporal wid Drabanterne, bodde på Brusarbo, Enåcker sochn i Wessmanland. Stack i hähl en tobaksspinnare gesäll på Sahlbergs marchnad, römde till Norrige, kom hem på leid, och änteligen blef frij.

Kiöpte en grå häst, som han mycket älskade och omlagade.

Han kom i stallet, hästen sliter sig lös, bär Strutzen ut, kuffade [knuffade] honom emot en timberhög, att han dog äfter ett par timmar.

Huvudpersonen i den här fantastiska lilla historien är mycket riktigt min eftersökte förfader, min farmors morfars farfar, Petter Strutz. Denne kapten och livdrabant (korprals grad vid Livdrabantkåren motsvarade majors rang) uppges vara född i Göteborg år 1696 (A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare.) Fadern, Swen Strutz, var inspektor vid Stora sjötullen. Modern, Dorothea Giörgensdotter Werner, gifte år 1708 om sig med en löjtnant Wilhelm Heine eller Heynen i Uddevalla, där hon dog 1732.

De korta data, som Lewenhaupt ger om Petter Strutz militära karriär, komplet-

teras av en egenhändigt skriven meritförteckning bilagd två brev till Konungen 1743. I dessa brev söker Strutz en ledig vicekorpralsbefattning vid Drabantkåren, som han tillhört sedan 1735. Domböckerna från Simtuna häradsrätt och Sala rådhusrätt ger ytterligare fakta om hans liv. Som ung student i Lund värvades Petter Strutz år 1715 till Karl XII:s nya stridskrafter. Han var med kungen i Norge, blev kapten vid Österbottens regemente 1720 och tog avsked 1723.

År 1719 hade han gift sig med den högadliga Margareta Elisabeth von Friesendorff, född och uppväxt på godset Norra Starfors i Västerlövsta (Heby). Hennes föräldrar var friherren Johan Fredrik von Friesendorff och Anna Christina von Fitinghoff.

Den i detta sammanhang intressanta frågeställningen är givetvis: Hur överensstämmer Linnés berättelse om Strutz med verkligheten?

Petter Strutz och hans hustru bosätter sig på rusthålllet Bruskebo i Västerlövsta. Linné uppger Brusarbo i Enåker. Enåker och Västerlövsta är grannsocknar i västra Uppland, båda tillhörande Simtuna härad. Geografiskt kommer således Linné ganska rätt. Gårdsnamnen Bruskebo och Brusarbo har också fonetiska likheter. Något Brusarbo finns dock inte. Den 8 februari 1728 pågår en marknad i Sala. På världshuset Stadskällaren råkar Petter Strutz i gräl med en tobakshandlare i staden, Petter Bergqvist. Dispyten slutar med att Strutz sticker sin värja i tobakshandlaren med påföljd att denne avlider.

Det är tyvärr inte längre möjligt att få reda på de närmare omständigheterna kring dråpet. Vid rådhusrätten i Sala nedskrevs utredningen i det »särskilda Protocollet», som inte går att spåra. Domen, som avsades den 20 april 1730, skulle sändas till »Höglofl. Kongl. Hofrätten», varför den förbigicks i renskrivningen. Vid Riksarkivet i Stockholm upplyser man om att de flesta äldre akter i Svea Hovrätts arkiv förstördes vid en brand 1802. Så har tydligen också skett med denna akt. Den kan inte återfinnas.

Det är riktigt att Petter Strutz flydde till Norge. I ett domboksprotokoll från 1748 omtalas denna »kostsamma flycht i utrijkes orter».

Det framkommer också av samma protokoll, att Petter Strutz år 1732 av hovrätten hade dömts till 100 daler silvermynt i mansbot samt till s. k. uppenbarlig kyrkoplikt. Troligen omfattade den fullständiga domen ekonomiska åtaganden utöver det nämnda.

Dråpet i Sala får ödesdigra följder för familjen Strutz, i första hand ekonomiska men säkerligen även moraliska och sociala. Ett dråp var en allvarlig sak även på 1720-talet. Strutz kommer snart på ekonomiskt obestånd. En tidig lånetransaktion finns omnämnd 1733, då han av borgmästaren i Sala lånar 1 000 daler kopparmynt mot 6 % och pantsättning av Bruskebo rusthåll. Situationen förvärras ytterligare efter hustruns tidiga frånfälle 1736. Det omvittnas, att allt fungerat någorlunda väl under »Sal. Fru Baronessans tid», men att det sedan blivit sämre. Gården sköts dåligt, byggnader förfaller, handlånen kommer allt tätare, likaså besöken på »Källaren» i Sala.

Sönerna får en högre ståndsuppfostran med informator samt skola i Uppsala. För att täcka utgifterna för deras utbildning lånar Strutz vid ett tillfälle 6 000 daler kopparmynt av sin sväger, hovjägsmästaren Anders Schönberg på Aspnäs i Österåkra. Svärmodern, Anna Christina von Fitinghoff, som levde till år 1742, fick ofta

träda in för att reda ut bekymmersamma situationer. Hon efterskänkte dessutom strax före sin död ett stort belopp, som hon lånat ut till svärsonen.

Det är en av kreditorer hårt ansatt Petter Strutz, som i breven till Konungen 1743 ödmjukt anholder om befordran. »... ty är det nu min alra underdånigaste bön thet tackes Eders Kongelige Majestä i nåder behierta mine trogne tjenester samt Ancien-nité och förhielpa mig till then ledige vice korpralsindelningsen till thess mig fram-ledes något hugneligare kunde tillfalla, på thet iag som för thetta blifwit, iag wet ej hwarföre, på förslagen förbigången och måste med nog liten lön mig så länge åtnöja, efwad swårighet esomoftast mig med mine många barn (6 stycken) kunnat öfwergå i thesse olycklige conjuncturer som thet allmenna smakat. ...»

Med »olycklige conjuncturer» åsyftas den våldsamma inflation, som blivit följden av hattarnas politik vid just den tiden. Det kan också berättas, att Petter Strutz år 1719 hade blivit presenterad för kung Fredrik I, då prinsgemål, och av honom personligen fått sin löjtnantsbeställning bekräftad.

Vi kommer nu till själva kärnpunkten i Linnés berättelse. Hur dog egentligen Petter Strutz?

Ingen förnuftig person kan väl finna Linnés fantasifulla version av dödssättet särskilt trovärdig. »Den gudomliga hämnden» slår till i formen av hans älskade häst. Hästar betar sig självklart inte på det viset. Det torde Linné också ha vetat, flitig resenär som han var och väl förtrogen med hästar.

Nu har det slumpat sig så, att eftervärlden fått en detaljerad skildring av kaptenen Strutz sista natt här i jordelivet. Efter hans död den 14 november 1746 stämde äldste sonen, Johan Fredrik, och den nyblivne mågen på gården, livdrabanten Johan Fredengren, kyrkoherden i Västerlövsta församling, Abraham Printz.

Anklagelsepunkterna var följande:

1. för det bemänte herr kyrkoherden skall otillbörligen givit uppehåll och hinder med begravningen (Strutz begrovs först den 11 dec. 1746).
2. för det herr kyrkoherden skall på herr kaptenen Strutz yttersta ha undandragit sig sitt ämbetes biträdande med tröst och Guds ord och meddelande av Herrans högvärdiga nattvard
3. för det vanrykte och hinder som blivit arvingarne tillbragte

Enligt Abraham Printz, som året innan efterträtt sin far som kyrkoherde i församlingen, hade Petter Strutz aldrig fullgjort den ådömda kyrkoplikten, varför någon s. k. avlösning offentligt inte skett. Kyrkoherden hade tydligen därför fått samvetsbetänkligheter inför hur begravningen skulle gå till. Hans uppträdande visar dock spår av vankelmod, vilket kan förklaras av att han råkat ut för en lojalitetskonflikt. Hans bror Gabriel, död 1740, hade nämligen varit gift med Petter Strutz syster Christina.

Det föreligger en diger dokumentation i form av mycket långa och detaljerade domboksprotokoll från sex ting vid Simtuna häradsrätt åren 1747–1748, inkluderande även ett senare rättsmål, där kaptenens många borgenärer lagsöker sterbhuset. I det följande vill jag endast ta upp delar av några vittnesmål, vilka klart bevisar, att Linné antingen »hört fel» eller, vilket är mera troligt, medvetet skapat ett för sina syften lämpligt, om än väl dramatiskt och fantasifullt slut på drabanten Strutz liv.

Till det första tinget i februari 1747 hade kärandesidan inkallat bondhustrun Anna Persdotter och pigan Kierstin Andersdotter, båda på Bruskebo, med begäran att de

skulle avge sina berättelser om kyrkoherdens »förhållande wid Sal. Herr Capiteinens sidsta siukdom och dödstimme».

Anna Persdotter:

»När sal. herr kaptenen om aftonen den 13 sistlidne november blev sjuk, fick jag bud att gå till kammaren, där han låg. — Herr kyrkoherden talade inte ett endaste ord med herr kaptenen. — Herr kaptenen var vid gott och sunt förnuft.»

Kierstin Andersdotter:

»Sedan sal. herr kaptenen spiset aftonmåltid, fick jag befallning att genast förfoga mig till herr kyrkoherden, det han ville komma hit. Det fullgjorde jag ock och bad honom ta med sig sockenbudstygen. —

När han kom hit, gick han och ställde sig vid sängföten hållande en psalmbok i handen. Med sal. herr kaptenen talade han icke ett enda ord vidare. Han bugade sig allenast och frågade om herr kaptenen ville intaga några droppar, som han hade med sig i en flaska. —

När herr kyrkoherden stått någon stund vid sängen, lade han sig uti en i samma kammare stående säng, därest han låg till dess salig herr kaptenen om morgonen ungefär klockan fyra avled.»

När kyrkoherden Printz senare går i svaromål, är det ett till synes väl förberett försvarstal han håller. Samtidigt blir det en målande beskrivning av händelseförloppet kring dödsbädden i kaptenens kammare på Bruskebo natten mellan den 13 och 14 november, 1746.

»När jag av pigan Kierstin Andersdotter vart sent om aftonen å förenämnda dag kallad till sal. herr kaptenen, skyndade jag så fort möjligt var tagande med mig sockenbudstygen. Då jag nu kommit till Bruskebo, gick jag in och hälsade först på fru Anna Fredengren med hennes innevarande syskon. Sedan gick jag fram till den sjuke och hälsade. Och som jag märkte intet svar, så stod jag och väntade, att han skulle hämta sina sinnen tillhoppa. Då sade hans äldsta dotter, fru Fredengren, till honom: 'Käre far! Herr Abraham är här.' Varpå han efter något uppehåll sade: 'Vilken Abraham?' Då han sedan vände ansiktet mot golvet givandes tecken att han ville vomera, fann jag det ej rådligt att honom straxt tilltala. Eftersom han immerfort gav mig hopp att han skulle bliva bättre, om han finge kasta opp eller rapa, blev jag stående kvar.

Varpå följde ett jämt arbetande av hans barn med tallrikars och servettars värmande samt kringliggande om sängen, så att jag ej kunde råkas honom. Det lät jag genom fru Anna och herr Johan Fredrik flere gånger fråga, om lägenhet vore för mig att något uträtta.

Visste ock att de droppar, som jag hade med mig, varit flere gånger åt honom med nytto brukade. Då tilböd jag honom dem, men han sade sig intet kunna mottaga.

Kom så vida att han som hastigast bad till Gud, att han ville vara hans själ nådelig och icke låta honom dö uti hans synder. Och som jag med nöje åthörde desse orden, så gick jag till sängen att honom med Guds ord trösta. Jag frågade om han vore nöjd att saligen skiljas hädan, om Gud så behagade. Om han ville begå Herrans

nattvard etc. Som jag icke något svar märkte, så teg jag på honom, varpå han sade: 'Lägg intet på mig!' Begärandes därpå en varm servett i nacken.

För att hålla honom vid gudeliga tankar tog jag nu till psalmboken. När jag då stod vid sängbordet och huvudgården och skulle leta opp någon ljuvlig psalm, ropade kaptenen hastigt: 'Nu kommer skottet igen!' Kastade sig så från mig mot väggen.

Då jag nu märkte dödsängslan, ropade jag: 'Frukta icke för döden! Jesus haver den övervunnit.' Varpå jag läste 'O, rena Guds lamm' men blev under läsandet av salig kaptenens rop överljuden. Varefter han stundelig så kämpade, att jag intet vidare kunde utträtta, fast jag väl tvenne timmar därefter var tillstädes.

När det var tämligen lidit på natten, kom fru Anna Dorothea och herr Johan Fredrik och bad mig luta mig på den i samma kammare stående sängen, vilket jag ock änteligen på deras trägna begäran gjorde, utlovande de, om någon förhoppning att göra min syssla syntes, skulle de mig tillsäga.

Och hörde jag även i sängen hans sista andedräkt.»

Ingenstans i de utförliga domboksprotokollen finns någon vådlig händelse i stallet, som skulle kunna ha varit orsak till Petter Strutz sjukdom och död, omnämnd. Inte heller församlingens dödbok anger någon dödsorsak.

I ett protokoll från 1748, som upptar en utredning av kaptenens finanser, finns en post angivande utgifter för medicin under hans sjukdomstid. Detta förstärker ytterligare bevisen för att han inte lidit någon bråd död.

Carl von Linné hade tydligen haft vissa problem med att finna ett med sin Nemesis-åskådning överensstämmande dödsätt för Petter Strutz. I kommentarerna till Malmeström-Fredbärjs utgåva av Nemesis Divina (Bonniers 1968) redovisar utgivarna en förkortad men överstruken version av berättelsen, som finns kvar bland Linnés efterlämnade manuskript. Ordalydelsen är här:

»Strutz. Drabant slår i häll en karl, römmer till Norrige, komer hem på leid.

Hans egen häst i stallet tager honom i (oläsligt), kaster (?) honom mot krubban, dödar honom.»

Denna version är något mer realistisk än den slutliga. Det har ju hänt, att nervösa hästar förorsakat olyckor i trånga stallspiltor. Man får emellertid antaga, att en van hästkarl som Petter Strutz knappast skulle låta sig skadas i en sådan situation.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas, att Linnés berättelse om Strutz i sin första del ganska väl motsvarar den historiska verkligheten. Åtskilliga år torde dock ha förflutit mellan händelsen i Sala och tidpunkten för nedtecknandet. Det är således en hörsägen, som bildar underlaget för Linnés anteckning. Vissa fakta samt själva tidsbegreppet har naturligt nog något förvrängt. Berättelsen är ju också till sin form lösliig och skissartad.

Slutdelen, hämndmomentet, måste dock betraktas som ett spekulativt tillägg återspeglande Linnés Nemesis-tänkande.

Till slut en stilla undran:

Om Carl von Linné hade haft den kännedom om Petter Strutz liv, som vi sentida efterlevande nu har, skulle han kanske inte ha behövt lägga ner så stor möda på att finna en lämplig form för den gudomliga hämndens ingripande. Den moraliska

balansen blir väl trots allt återställd. Efter det tragiska dråpet är Petter Strutz en socialt »märkt» man. Hans hustru och starka stöd lämnar honom tidigt. De ekonomiska problemen tornar upp sig allt mera och blir oöverstigliga. Det är sannolikt en mycket olycklig man, som framlever sina sista år på Bruskebo i Västerlövsta.

Eskil Tennemar

En åtte-längd av Linnéintresse. När jag höll på med mina forskningar över Linnés lärjungar, som jag berättade om vid Sällskapets höstsammankomst den 19 november 1981 och som sedan publicerats i vår årsskrift (SLÅ, årgång 1979–1981, 105–143), hände det naturligtvis, att jag då och då fick stora svårigheter, när det gällde den nödvändiga identifieringen. På listan över dem som deltog i Linnés sommarkurs över *Diaeta* 1760, påträffade jag bl. a. en västmanlänning Dan Brander, som var lätt att återfinna i Uppsala universitets matrikel, där han skrevs in den 22 februari 1760, men längre kom jag inte med hjälp av tillgängliga uppslagsböcker.

Plötsligt fick jag en dag ett telefonsamtal från fru Elisabet Norberg, som höll på med släktforskning. Det innebar en oväntad hjälp. Hennes släkt kom från Dalarna och hon hade blivit tillrättad att ta kontakt med mig med anledning av att en »släktrulle» utvisade släktskap med Sara Elisabeth Moraea. Själv var fru Norberg nära släkt med familjen Brander, som med flera medlemmar finns upptagna på »släkt-rullen».

Det gick sedan fort att konstatera, att den eftersökte Dan eller Daniel Brander (1732–1770), regementsskrivare, var son till handlanden Uno Brander i Falun (1689–1739) och hans hustru Christina Hansdotter (1702–1782) i hennes första giftermål 1725, dotter till bergsmannen Hans Israelsson (1656–1732) i Korsnäs, vilken också var rådman i Stora Kopparbergs gruv-rätt. Uno Brander skickade också sina tre andra söner, Hans, Uno och Zacharis till Uppsala universitet, där de skrevs in den 21/2 1743.

Ätte-längden, som bär namnet »Ätte-Längd öfver Den Namnkunnige Bergs-Frälse- Släkten ifrån Rottneby uti St. Kopparb. Sochn och Dalarna författad af Eric Hammarström Fahlun 1795», är nära två meter lång.

Ätte-längden börjar med riksdrotsen Nils Olsson, som hade tjänst i Danmark i början av 1300-talet. Under de oroliga tider som rådde, måste han 'skyndsamt sätta sig i säkerhet', och flydde 1322 till Norge. 'Han förde en gul stjerna i blått fältt.' Hans son Olof Nilsson Stjerna »kom till Sverige ifrån Norrige' omkring 1449 och var norsk Råds Herre då Carl Knutsson utkorades i Bohus Län till deras konung».

När kommer då Linné-intresset in i bilden? Det är rätt långt ner i ätte-längden. Den tidigare omnämnde handlanden Uno Brander i Falun och assessorn i Collegium Medicum Johan Moraeus var gifta med två systrar, den förre med Christina, den senare med Elisabeth Hansdotter som blev moder till Linnés hustru Sara Elisabeth Moraea. Hennes avkomlingar kan således härledas från Nils Olsson, riksdrotsen, som 1322 flydde från Danmark till Norge.

Denna Ätte-längd är således av ett visst intresse för alla Linné-ättlingar, som nu fått reda på en förfader från 1300-talet, vilken sedan kunnat följas hela vägen.

När det gäller Linné själv och hans förfäder, känner vi till en hel del genom

»Linnés faders forskningar, refererade och kommenterade av Assar M. Lindberg» i *Stenbrohult i forntid och nutid, bidrag till en sockenbeskrivning utgiven av Hembygdsföreningen Linné, VL 1957*. Alltifrån »urfadern Ambjörn, som synes ha varit född under förra delen av 1500-talet.»

Den här kommenterade ätte-längden synes mig komplettera släktanteckningarna av Linnés fader på ett utmärkt sätt och Linnéättlingarna kan nu följa några av sina förfäder både på fädernet och på mödernet rätt långt tillbaka i tiden.

En kopia av ätte-längden kommer nu av fru Norberg att som gåva överlämnas till Sällskapet.

Birger Strandell

Linnés mor Christina Broderzon har blivit huvudpersonen i en dokumentär roman av Ingrid Wallerström, sedan länge pensionerad folkskollärare och bosatt i Lund, mest känd som barnboks författare och populärvetenskaplig skriftställare. Hon var hedersgäst vid Svenska Linnésällskapets sammankomst i Stenbrohult den 22–23 maj 1982.

Under några år i början av sin lärargärning var Ingrid Wallerström verksam i Carl von Linnés hembygd, närmare bestämt i Älmhult som då hörde till Stenbrohults socken. Genom trägna studier och forskningar har hon – bl. a. under sin Växjö-tid – fördjupat sina kunskaper om Linnés barndoms- och skoltid. Detta dokumenterades i den kulturhistoriska skildringen »Carl von Linné. Barndom, hem, skola» (Zindermans Förlag 1974). Denna bok skulle förtjäna en vidare spridning, varför inte som pocket?

Som kvinna har Ingrid Wallerström speciella förutsättningar att förstå Carl von Linnés mor, något som hon visat i sin år 1980 utgivna *Christina. En roman om Carl von Linnés mor* (Bokförlaget Settern). I sitt samlande av material har författaren använt både gammalt och nytt, vilket framgår av källförteckningen. De där angivna källorna och skrifterna borde ha försetts med tryckort, tryckår och ev. andra uppgifter, vilket skulle ha underlättat för de läsare som vill tränga djupare i ämnet.

I Ingrid Wallerströms roman framställs hustrun och modern Christina på ett levande sätt. Genom hennes ögon får läsaren se den rikt begåvade och beläste prästen Nils Linnaeus som så småningom – efter en tid som kaplan i Råshult – fick efterträda Christinas far Broderzonius som kyrkoherde i Stenbrohult. Glädjen över sonen Carls födelse får en levande beskrivning. Talande är följande påstående: »Väl hade Christina läst 'Prästens rättigheter' men de var föga att bry sig om. Däremot var prästfruns skyldigheter något självklart, som inte gick att undkomma. Och som man inte ville undkomma» (s. 44). Faderns brinnande blomsterintresse, som smittade av sig på Carl, uppmärksammas naturligtvis.

Christina följer med engagemang sin sons utveckling. Som något helt självklart räknar hon med att den förstfödde skall bli präst som sin far. Hennes besvikelse över att Carl går en annan väg byts efterhand i ett accepterande av hans livsuppgift som forskare och vetenskapsman.

Tiden och miljön tecknas med inlevelse – Karl XII:s krigföring, pest och nöd, folketro och trolldom m. m. Fromhetslivet ägnas vederbörlig uppmärksamhet. Mästerlig i all sin enkelhet är Ingrid Wallerströms skildring av bönen »Fader vår» och

dess plats i den folkliga fromheten (s. 197). Christinas bortgång vid knappt 45 års ålder, liksom makens och sonens smärtfyllda saknad, skildras på ett gripande sätt.

Romanen får färg och must av de många direktcitaten från samtida profana och religiösa källor. Miljö och personer framträder klart och levande. Man märker att Ingrid Wallerström närmat sig sitt ämne med kärlek och förståelse. Linnévänner får här ett tillfälle att nalkas Linné på ett annorlunda sätt. Samtidigt kan boken bidra till att väcka fler människors intresse för det linnéanska arvet.

David Termén

Linné, far och son. (Svenskt Biografiskt Lexikon Band 23, Lindström-Ljungberger. Under redaktion av Birgitta Lager-Kromnow.) Att karakterisera såväl Carl von Linné som hans namne till son i ett sammanhang är en orimlig uppgift – närheten i fråga om släktskap liksom distansen när det gäller kynne och insats i livet mellan dessa båda förrycker och förvirrar perspektivet i högre grad än man kanske är benägen att tro. Det är väl också bara i ett enda slag av sammanhang som en sådan hopfösning är tänkbar eller nödvändig, och det är under omständigheter sådana som i Svenskt Biografiskt Lexikon, där far och son av lexikografiska skäl hamnar intill varandra.

Ingen enskild svensk har avbildats så ofta som Carl von Linné. Men också i ord har hans bild tecknats många gånger – många av dessa bilder har hämtat drag från varandra, och en verkligt ny bild av honom har vi bara fått några få gånger. I stora drag kan man säga att grunden till eftervärldens bild av Linné har han lagt själv, genom sättet att beskriva sin egen person. Detta monument påbyggdes och förstörades av romantiska strömmar under förra seklet. En mera sansad bild gav Th. M. Fries med sin stora biografi 1903. Senare har ett nykrare synsätt lyft ner blomsterkonungen från piedestalen, och tagit mera fasta på mänskliga drag – det är framför allt Knut Hagberg och Sten Lindroth som – oberoende av varandra – dragit upp huvudlinjerna hos denna gestalt.

I det senaste häftet av Svenskt Biografiskt Lexikon har uppgiften att teckna Linnés bild gått till Gunnar Eriksson, professor i idé- och lärdomshistoria, men också vårt lands främste botanikhistoriker, och uppgiften är inte ny för honom – i sitt arbete »Botanikens historia i Sverige» som kom ut 1969 har han gjort ett sansat men konturskarpt porträtt av vår store botanist. Här är uppgiften delvis en annan, genom att porträttet ingår i ett så officiellt sammanhang – Svenskt Biografiskt Lexikon är knappast platsen för privata utfall eller ventilerings av djärva omvärderingar.

Det krävs helt enkelt en balansgång mellan befintliga värderingar och – så långt åtkomligt – någon form av objektiv sanning. Gunnar Erikssons Linnéporträtt är stramt hållet, här finns varken överord eller sidvördnad. När han anger Linnés barndomsmiljö som både tidstypisk och unik träffar han mitt i prick, och effektivare med uttrycksmedlen kan Linnés utrikesresa inte skildras: »L lyckades omvandla denna skenbart närmast rutinmässiga studiefärd till ett sällsamt personligt erövringståg.»

Man fäster sig annars särskilt vid Erikssons karakteristik av de berömda herbarionerna, liksom också uppmärksammandet av de spekulativa inslagen i Linnés

författarskap på 1760-talet, och kanske i all synnerhet vid den betydande uppmärksamhet Eriksson ägnar åt tankegångarna i Linnés *Amoenitates academicae*, särskilt på de oftast förbisedda punkter där Linné var före sin tid – och framför allt, före sig själv.

Olle Franzén har tecknat bilden av Carl von Linné den yngre, Linnés ende son och efterträdare. Det är en alldeles speciellt grannlaga uppgift att ge sig i kast med denna gestalt, dels därför att han har blivit så uppenbart orättvist bedömd av en relativt enhällig samtid, liksom även av en senare tid, och dels därför att man omöjligt kan behandla honom fristående – Linnés den yngre främsta roll i tillvaron var som sin fars son. Franzén inleder sin biografi med att ägna hela den första spalten åt att återge allt det negativa som är obestridligt, och därför inte kan utelämnas; genom att på så sätt ha grundat med reservationer kan han i fortsättningen måla upp hans liv och verksamhet i klara men normala färger – en mera sansad levnadsbeskrivning har den arme Linné junior knappast fått. Hans liv blev kort, och hans verk försvårades av krav och förväntningar, bitterhet och avund. Franzén har gjort honom den rättvisa som eftervärlden är skyldig honom.

Hans Krook

Nyutgåva av Linnés dissertationer. I januari 1983 aviserade Akademische Verlagsgesellschaft det storstilade projektet att ge ut samtliga de 186 dissertationer som ventilerades under Linné – och som han normalt var författaren till. Utgåvan skall uppdelas i två serier, en med botaniska dissertationer och orationer och en annan med den zoologiska motsvarigheten, båda redigerade och introducerade av professor Pieter Smit i Utrecht. Det rör sig alltså inte om ett nytryck av *Amoenitates academicae* utan av de ursprungliga avhandlingarna. Omfånget beräknas till ca 5000 sidor. Om de medicinska avhandlingarna skall utgöra ytterligare en serie framgår inte av prospektet men så bör det förhålla sig. Förfrågningar om utgivnings-takt, priser m. m. skall adresseras till Margret Nerger, Akademische Verlagsgesellschaft, Postfach 1107, D-6200 Wiesbaden, FR Germany.

The Natural Sciences and the Arts. Aspects of Interaction from the Renaissance to the 20th Century. Under denna titel avhölls ett symposium 25–28 maj 1983 vid Uppsala universitet arrangerat av Konstvetenskapliga institutionen och Institutionen för idé- och lärdomshistoria. Tolv föredrag hade givits plats och dagarna innehöll också exkursioner till Linnés Hammarby och Skokloster. Medverkande var från USA James Ackerman och William Ashworth, från England David E. Allen, Paul Holton, David Knight, Michael Baxandall och Martin Kemp, från Tyskland Wolfgang Harms, medan de svenska föredragshållarna var Gunnar Broberg, Allan Ellenius och Bengt-Olof Landin. Föredragen kommer att publiceras i Konstvetenskapliga institutionens skriftserie *Figura*. I samband med symposiet öppnade Carolina rediviva en utställning »Bilden av naturen» med inriktning på botaniska och zoologiska illustrationer från renässans till nutid. Kommissarie var Thomas Anfält och i katalogen har också Gunnar Broberg och Allan Ellenius medverkat (*Uppsala Universitetsbiblioteks utställningskataloger nr 13*).

Svensk Linnéforskning på engelska. På intet sätt i förtid utkom våren 1983 en volym betitlad *Linnaeus, the Man and his Work* på University of California Press. Det är Tore Frängsmyr, som samordnat företaget med bistånd av professor James L. Larson vid Scandinavian Department i Berkeley; Larsons egen Linnéforskning renderade honom f. ö. ett hedersdoktorat vid Uppsala universitet 1983. Bidragsgivare till volymen är Sten Lindroth, vars betydelsefulla helhetsporträtt »Linné – legend och verklighet» (1965–66) nu sent omsider kom på ett främmande språk, vidare Gunnar Eriksson, som plockat kapitlet om Linné som botanist ur sin Botanikens historia i Sverige (1969), Tore Frängsmyr om geologen Linné och Gunnar Broberg om antropologen med samma namn; de båda sistnämndas kapitel är hämtade ur deras respektive avhandlingar (1969 och 1975). Översättandet har delats mellan Michael Srigley och Bernard Vowles. In summa har det blivit en behändig bok på 200 sidor, som förhoppningsvis ska fördjupa den internationella uppfattningen om svensken och världsnamnet Linné.

Nytt Linnésamfund. Det mycket glädjande har inträffat att en ny sammanslutning med syfte liknande Svenska Linnésällskapet har bildats. Det kallar sig *Linné-samfundet Polcirkeln* och har säte i Jokkmokk med kommunen som administratör. Tillkomståret var 1982 och bakom står personer med förankring i det Lappland och det Norrbotten Linné färdades genom för 250 år sedan – då en hänförande vildmark, nu också en avfolkningsbygd med behov av historiskt medvetande och evenemang att samlas kring. Det Kvikkjokk han besökte och som i sekler tjänat som själva sinnebilden för den svenska fjällvärlden är sålunda nu en krympande ort nära utslocknandet. Genom Eva Thomell på orten och med anknytning till Linnésamfundet har man förlagt årliga Linnédagar dit, vilket skedde såväl 1982 och 1983 den 5 och 6 juli, alltså de dagar då Linné vistades där. Båda tillfällena blev till framgångsrika arrangemang med deltagande av landshövding Ragnar Lassinantti, biskop Olaus Brännström, estradören Olof Buckard, nye kulturministern Bengt Göransson och många andra. Programmet upptog musik och utställningar, exkursioner och gudstjänster och meningen är att Linnédagarna skall bli en årlig begivenhet. Vi hoppas ivrigt att så blir fallet.

Linneansk hälsokälla. Midsommarafton 1732 besökte den unge studenten Carl Linnæus på resa mot Lappland en surbrunn belägen en kvarts fjärdingsväg norr om Luleå/Gammelstad. Söndagen den 4 juli 250 år senare återinvigdes på Norrbottens museums goda initiativ sagda källa. På spångad stig kan numera besökaren ta sig till källan med det lilla brunnshuset där man tillåts kurer sina Krämpor och även med myggens hjälp undergår en åderlåtning som åtminstone känns alldeles stilriklig.

Gunnar Broberg

Linnémuseet har genom makarna Fredbärjs storslagna donation till sällskapet kunnat ägnas en välbehövlig upprustning. På initiativ av prefekten och efter kontinuerliga beslut i styrelsen kan miljön nu sägas svara mot tidens krav på ett person- och vetenskapshistoriskt museum.

När arbetet påbörjades stod samlingarna i stort sett sådana de på 1930-talet hade ordnats av i första hand intendenten Sigurd Wallin. Till och med de gulnade etiketterna med maskinskrift fanns kvar, i sig ett slags musciobjekt. Den första uppgiften blev att förstärka säkerhetsanordningarna; till det tidigare installerade larmsystemet kom nu fixering av alla lösföremål, välbehövligt med tanke på de ökande muscistölderna.

Till de föremål som p. g. a. stöldriskan inte kunnat exponeras under senare år hör Linnés stora skåp för undervisning i *materia medica*. En monter av plexiglas har nu tillverkats varför skåpet åter kan visas, uppställt på bordet i föreläsningssalen. Nyfabricerade montrar har också gjort det möjligt att exponera kryddskåpet samt ett mindre medicinskåp, det senare sannolikt en gång Linnés egendom och skänkt till Uppsala universitet av fil. dr Gunnar W. Lundberg. Skåpet är för all framtid deponerat i museet och har placerats på bordet i Linnés arbetsrum. I donationen ingick också ett elegant hörnbord i rokokostil, som enligt uppgift från dr Lundberg skall ha tillhört Linné. Det ingår nu i möbleringen i fru Linnés kammare. För tillverkningen av montrarna och det tekniska arbetet i övrigt har svarat vaktmästare Gustaf Rönnbäck.

För att möta det ökande informationsbehovet i samlingarna har i dokumentkammaren utställts en omfattande samling linneansk litteratur ur Förbergs donation. Belysande texter har utarbetats av docenten Gunnar Broberg. Här liksom i fyndkammaren och i skåpet med Linnés personliga tillhörigheter avtecknar sig numera föremålen mot en enhetlig grundfärg. I föreläsningssalen har i enlighet med Linnés egen beskrivning uppsatts fotografiska reproduktioner efter bilder av dåtidens förnämsta botaniska trädgårdar, hämtade ur vetenskapliga arbeten.

I hög grad genomgripande förändringar sker f.n. i museets bottenvåning. Av museitekniska skäl byter nu porslins- och fajanskammaren plats med textilkammaren, och helt nya montrar har tillverkats för textilierna. Ritningarna är utförda av arkitekten Andreas Björklund efter samråd med förste antikvarien Inger Estham och prefekten. Delar av textilsamlingen har p. g. a. fuktangrepp måst konserveras, ett arbete som nu pågår i ateljéerna vid Statens Historiska Museum. Byggnadsstyrelsen utför sedan hösten 1982 kontinuerliga fukt- och temperaturundersökningar för att kunna sätta in lämpliga åtgärder vid den fortsatta restaureringen av byggnaden.

Den nya ekonomiska situationen har också gjort att en helt ny vägledning har kunnat utarbetas. Målsättningen har varit att i en och samma skrift behandla trädgården och museet och att dessutom ge en kortfattad introduktion till människan Linné och hans insatser. Under rubriken *Linné i Uppsala* (engelsk upplaga *Linnaeus and his garden*) föreligger skriften nu, författad av docenterna Broberg och Bengt Jonsell samt prefekten. Publikationen avviker från traditionella museiguider genom att på strategiska punkter också låta huvudpersonen komma till tals genom utdrag ur brev och relevanta skrifter. För den tekniska produktionen, däri innefattat rikligt med färgillustrationer, har svarat AB Wikströms tryckeri i Uppsala.

Allan Ellenius

Lidforss och Linné. Ett kapitel i Ragnhild Karlssons avhandling *Bengt Lidforss och botaniken* (Liber 1983) behandlar Lidforss' till synes motsägelserfulla uppfattning av

Linnégestalten. Ämnet har tidigare behandlats i en uppsats av Ernst Nilsson (Viola 24/6 1976), som författarinnan mildt polemiserar mot. Säkert är det så att Lidforss' som man då tyckte äreröriga kritik av den linneanska ensidigheten knappast står i sådan motsättning till hans senare erkännsamma ord. Kritik utesluter inte uppskattning. Kanske man rentav kan gå längre än författarinnan och från särlingen Lidforss' sida finna något av en identifikation med undantagsmänniskan Linné. I vart fall visar hans inlägg både en instinkt att finna väsentliga historiska problem och en förmåga att gripa tag i effektiva forskningspolitiska slagträn. Det var de enligt hans förmenande förstockade uppsalabotanisterna vid sekelskiftet han särskilt ville väcka, dvs. Thore Fries och andra som hyllade det linneanska minnet så eftertryckligt att de utestängde modern växtfysiologisk forskning, erkännerligen den som tagit sin utgångspunkt i Julius von Sachs' verksamhet.

Bentham och Linné. Denna ovanliga sammanställning är temat för den italienske filosofiprofessorn Silvestro Marcuccis studie *Bentham und Linné. Eine singuläre Auslegung* (övers. Helga Killer från Bentham e Linneo, Lucca 1979), Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1982. Det är en liten skrift som inte bör vara okänd för svensk publik. Inledningen linjerar upp de kunskapsteoretiska angreppen mot Linné från Buffon och Kant för att sedan visa Benthams långt positivare uppfattning. Vi kan citera den engelske moralfilosofen: »Though the Linnaeus of the Natural history has appeared in the world, and restored its chaos into order, the Linnaeus of Ethics is still to come.» Centralt i sammanhanget är frågan om naturligt eller konstlat system, varvid Bentham insåg att Linnés strävan ytterst stod till det förra, vidare om man ska arbeta utifrån en »synoptisk» eller »systematisk» indelning – efter helhetsintryck eller delkaraktärer ungefär – och det starka teleologiska inslaget i Linnés vetenskap, vad Bentham kallade »old wife's logic». Men var Bentham kritisk till somligt hos Linné var han det på ett nyanserat sätt – alldeles som bägge deras sentida uttolkare Marcucci.

Att beskriva och förklara är titeln på ett arbete av den lundensiske filosofiprofessorn Hans Regnell (Doxa 1982). Undertiteln »Vad det kan innebära inom olika forskningsområden» utsäger att ämnet inte behandlas i sin helhet, vilket är förståeligt med tanke på sina omfattande förutsättningar i vetenskapsteori och vetenskapshistoria. De områden som Regnell särskilt ägnar uppmärksamhet är matematik, historievetenskaperna och biologi. Ett särskilt kapitel ägnas teleologiska beskrivningar och förklaringar, som ju är särskilt frekventa inom biologin, och ett annat tar upp i nämnd ordning Darwin, Linné och Aristoteles. Regnell som är specialist på antikens naturfilosofi gör givetvis Aristoteles all rättvisa men också behandlingen av Linné är insiktsfull. Dessa båda kapitel borde ingå i forskarutbildningen i berörda ämnen vid våra universitet.

»**Daniel Solanders Minne.**» Efter Wheelers uppsats i denna årgång av SLÅ och recensionen av nedanstående Solandervolym behöver inte elementa om denne charmfulle Linnélärjunge upprepas. Kungl. Skytteanska Samfundet i Umeå anordnade under dagarna 27 juni till 1 juli 1983 ett internationellt symposium till Solanders minne med sikte inte bara på historia utan fastmer på nuet och framtiden.

Temat var nämligen »Naturlandskapets förändring. Nutida och framtida markanvändning». Dagarna upptogs till väsentlig del av exkursioner till skärgård och fjäll och hade lockat till deltagande från andra sidan jordklotet. Ett TV-program (20/7) berättade om begivenheterna.

Daniel Solander 1733–1782. Naturvetenskapsman och världsomseglare. Red. Christian Gisselquist och Per Tingbrand (Piteå 1983). Med denna prydliga volym inleder Piteå kommuns kulturnämnd en skriftserie. Det är en början man har heder av. Det är också utmärkt att den satsning man gjorde på Solanderjubileet (ovan) gavs mer bestående resultat; festligheter i all ära men festskrifter varar längre. Solander är för den delen förhållandevis okänd, trots sin odiskutabla betydelse som förste naturalhistoriker i Australien, ett förhållande som hänger samman med att han aldrig publicerade något eget större arbete. Huvudarbetet om honom, av Rauschenberg (1968), har få här i landet tillgång till. Bidragsgivarna till den här volymen är Alf Axelsson, Per Tingbrand, makarna Olof och Villemo Kaijser, William T. Stearn och Alwyne Wheeler. Det längsta bidraget står Tingbrand för, en livfull beskrivning av Cooks första resa med mycken segelteknisk information, något författaren tydligen ömmar för. Ambassadörsparet Kaijser berättar trevligt om delvis likartade ting med jämförelser från egna upplevelser på Nya Zeeland och Island. De har i tjänsten följt Solander i spåren och uppe på Hekla fann fru Villemo att de äntligen hunnit i kapp honom. När Solander och Banks kom hem från världsomseglingen rapporterade en tidning att de gjort »fler besynnerliga upptäckter i fråga om astronomi och naturalhistoria än som presenterats någonsin under de senaste femtio åren». Om innebörden i omdömet orienterar Stearn och Wheeler, den senare i en sakrik uppsats som kompletterar hans bidrag i denna årgång av SLÅ. Stearns och Wheelers uppsatser är översatta till svenska medan en kort, separat tryckt, Summary in English hjälpligt tillmötesgår en internationell läsekrets.

Myrpyggsvinets historia. Samtidigt som Skansen begåvats med ett litet myrpyggsvin av den australiska staten kommer i den utmärkta *Archives of Natural History* (vol. 11:1) en uppsats om hur nyheten om denna sällsamhet mottogs i zoologiska kretsar vid Cooks hemkomst och åren därefter. Samma tidskriftsnummer innehåller också ett blandat utbud artiklar om bl. a. Thomas Pennant och Philip Miller – dessa båda med linneansk anknytning – om 1700-talspaleontologen Johann Samuel Schröter och om paleontologin vid 1800-talets mitt. Världen är så stor, så stor, varav följer att naturalhistoriens historia inte töms ut i första taget.

Svenska upptäckare av Tord Wallström är en rejäl bok som förlagen – Trevi och Bra Böcker – liksom författaren har all heder av. Att förlagen skall nämnas hör samman med att man offrat möda och sekiner på illustreringen. Här finns många snygga uppslag med okonventionellt bildval att glädjas åt. En invändning som man kan lägga större eller mindre vikt vid är att gammal och ny bildvärld blandas på ett för inlevelsen störande sätt. Den goda sidan i detta dubbla tidsperspektiv är att Wallström ofta har besökt de platser som hans hjältar en gång med större möda nådde fram till. Det finns så mycket att berätta i det här ämnet, och Wallström har tagit ett brett grepp. Av linneanerna uppehåller han sig särskilt vid Forsskål,

Solander, Sparrman och Thunberg, men man läser lika gärna om Sven Waxell, Charles Andersson, A. E. Nordenskiöld och Sven Hedin. Allra helst kanske om de mindre kända, om Thorild Wulff, vildmanstrion Gunnar Andersson – S. A. Duse – Toralf Grundén, de olyckliga Evald Kallstenius och Johan Alfred Björling. De sista hör till polarforskningen och var det inte klart tidigare så har det blivit det genom Wallströms genomgång: den svenska upptäcksresans guldåldrar är två, dels den linneanska eran mellan 1740 och 1780 och dels polarexpeditionernas decennier mellan 1870 och 1915. En avslutande förteckning över svenska upptäcksresenärer upptar inte mindre än i runt tal 250 namn – vartill naturligtvis ytterligare några kunde läggas (Sparfvenfeldt, Prins Vilhelm, Arne Sucksdorff, Jan Myrdal?) och några dras ifrån allt beroende på vilken definition man vill ge »upptäckare». Inriktningen på forskningssyftet gör att Wallströms bok skiljer sig från Alf Åbergs likaså innehållsrika *När svenskarna upptäckte världen* (1980). De är båda bra att ha, nu när det är dags att summera. De stora upptäckarnas tid är förbi, säger Wallström, men som tur återstår upptäckter att göra. Sådana utför man bl. a. i historien och med hjälp av goda böcker.

Botanical Exploration of South Africa by Mary Gunn and L. E. Codd (A. A. Balkema, Rotterdam 1981, price 56 dollar). This volume is bound to be the standard work on botanical exploration of what Linnaeus (in *Flora capensis*) called a "botanical paradise". It contains 400 double-columned pages and more than 500 photos, is attractively produced and easy to use. Its comprehensiveness could be tested by checking the number of Swedish botanists included. They are: Ove Almborn (1914–), N. J. Andersson (1821–1880), P. J. Bladh (fl. 1779), R. Dahlgren (1932–), K. Å. Dahlstrand (1904–), G. De Vylder (1827–1908), G. von Düben (1822–1892), C. G. Ekeberg (1716–1784), T. Fries (1886–1931), M. Grubb (1728–1808), A. H. F. Hafström (1871–1948), C. F. Hornstedt (1758–1809), C. F. Gröndahl (1760–1860), V. E. Klingberg (1856–?), Gösta Lindeberg (1911–), B. Nordenstam (1936–), T. Norlindh (1906–), I. Örtendahl (1870–1935), P. Osbeck (1723–1805), C. G. Osbeck (1766–1841), B. Pettersson (1918–), D. C. Solander (1736–1782), A. Sparrman (1748–1820), P. A. Strid (1943–), C. P. Thunberg (1743–1828), J. F. Victorin (1831–1855), J. A. Wahlberg (1810–1856), E. T. Wall (1871–1959), J. Wallenberg (1746–1778), C. H. Vänman (1733–1797), A. H. Weimarck (1903–). South Africa is an important chapter in the history of Swedish botany, and obviously the statement could be reversed. Catalogues of this sort containing much detailed information could only be accomplished through helping hands. Swedish collaborator has been Tycho Norlind, and he has fulfilled his task most satisfactory. This book could be used to illuminate different national "trends" in exploration and it would have been useful with an index on nationalities. Browsing through the book one is struck by the number of women among all the travellers, missionaries, soldiers, professional naturalists. That this sort of botany is the most "female" of all sciences seems very clear—though there are no statistical proofs available. *Botanical Exploration of South Africa* will be useful to sociologists of science as well as for those who just need naked facts. Of course, it demands an accompanying volume dealing with zoology. For our Swedish readers it is appropriate to remind of Per Brinck's survey of that subject, *Swedish Exploration of South African animal life during 200 years* (1955).

History in the Service of Systematics. Papers from a conference to celebrate the Centenary of the British Museum (Natural History) 13–16 April 1981, edited by Alwyne Wheeler & James H. Price. This collection of papers offers a wide range of topics connected with its central theme. William T. Stearn insists in his introductory remarks on the importance of *history* in the taxonomical business and thus on the necessity of a good library, such as the one in B. M. (Nat-Hist). Yes indeed, there is the Mekka of biological taxonomy. Other contributions deal with the sumptuous ichtyological works of M. E. Bloch (by Ellen Wells), with the results of the Endeavour journey (by Carter, Diament and Wheeler), with the scientific remains of the Challenger-expedition. These last two papers are very useful, treating central issues in the history of exploration. One must regret the lack of illustrations in the paper of J. A. Meare on the 17th century entomological artist Marshall. There are papers on the growth of the botanical as well as the zoological code of nomenclature (by W. L. Tjaden and David Heppel). A. J. Cain treats in an interesting way the views of malacology of Linnaeus and Lamarck while D. J. Galloway has read the correspondence between Erik Acharius and Olof Swartz dealing with lichens. It is a strange fact that there is no Swedish study of Acharius, certainly one of the more prominent figures in our post-Linnean botany. Galloway can only give short glimpses, and that is, of course, the main problem with a volume of this sort: it never allows a full-length study. Still, it is a useful collection, proving what it intended to prove, i.e. the necessity of history. As history it sometimes suffers from a whiggish and presentist perspective: what really counts is the type specimens, not the scientist, not the ambitions of the naturalists or the interest taken by the general public in their discoveries. In its most extreme form this sort of history appears to forget man because of all the stories there is to tell about so many other organisms. But having now, perhaps in this case unnecessarily, defended a more man-centered historiography I discover my negligence forgetting L. C. Rookmaaker's precise study of pre-1800 Rhinoceros systematics. My apologies!

John L. Heller on Linnaeus. Though arrived shortly before press stop of this issue of SLÅ we must mention John L. Heller's book *Studies in Linnean Method and Nomenclature* (Marburger Schriften zur Medizingeschichte 7, Verlag Peter Lang, Bern 1983, Price 59 SFr). It is a book which should be familiar to working taxonomists as well as to friends of the history of natural history in general. Heller is a classical scholar and Linnaeus lived in a latin culture why the two match each other. Both are characterized by a passion for detail as well as order, both are very fond of facts, though Heller treats them with a somewhat old-fashioned grace. His book abounds in facts, philology and bibliography, and the full 300 pages are all the way informative. The articles have been written during more than 30 years and are thus well-known in Linnean scholarship, though it is handy to have them collected. Not many are subscribers to all the journals they have been published in: *Taxon*, *Huntia*, *Proceedings of the Linnean Society* and *Transactions of the American Philological Society*. The first study treats classical mythology in the *Systema naturae* which later on in the volume is supplemented with a study of classical poetry. Also there are chapters on the early history of binomial nomenclature and Linnean trivial names, giving a list of persons honored by having their names attached in such a way to

zoology – an enumeration related to Hylander's on botany in SLÅ 1967. The study Linnaeus on sumptuous books could be followed up by Heller's contribution to SLÅ 1978, named Bibliotheca Zoologica Linneana. That title, however, Heller tells us, is ment for a whole book on that subject which he unfortunately not yet has found a sponsor for. The pages are filled with translations and identifications and there are, as could be expected, good indices.

Gunnar Broberg

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

SÄLLSKAPETS VERKSAMHET 1982

Efter inbjudan från hembygdsföreningen Linné förlades vårsammankomsten till Stenbrohult-Råshult lördagen och söndagen 22–23 maj. Högtidsföredraget hölls av distriktschefen Stig Tornehed, Sveriges Radio/TV, Växjö med titeln »Linné i ett småländskt kalejdoskop». Biskop Sven Lindegård höll därefter ett anförande med titeln »Kring den kyrkliga situationen på Linnés tid». Linnés »födelsehus» visades och i omgivningarna besågs under ledning av hembygdsföreningen Linnés ordförande, lantbrukare Allan Eriksson, lövängar som hävdas genom föreningens försorg. Gemensam middag intogs i Stenbrohults sockenstuga. Söndagens program innefattade visning av kyrkan och omgivningen med dess Linnéminnen, högmässa samt besök på Höö naturreservat under ledning av familjen Hörberg.

Vid höstsammankomsten den 16 november på Kungl. Vetenskapsakademien omvaldes för 1983 ordföranden, prof. Magnus Fries och vice ordföranden, överbibl. Wilhelm Odelberg. Av de styrelseledamöter, som stod i tur att avgå omvaldes med. dr Albert Boerman, doc. Birger Strandell och bankdir. Sven Söderberg samt som suppleant förste antikvarie Inger Estham. Årsavgiften fastställdes till 60 kr. Prof. Sigurd Fries, Umeå, höll föredrag över ämnet »När Linné skrev på svenska».

Under året sammanträdde styrelsen två gånger, den 16 mars i Stockholm och den 25 oktober i Uppsala. Arbetet präglades av omorganisationen för skötseln av Linnéminnena i Uppsala samt restaureringsarbetena i Linnémuseet.

Linnémuseet har haft öppet tiden 23 maj till 19 september alla dagar utom måndagar. Öppettider har varit 13–16.

Roland Moberg

TVÅ VÅRDARE AV LINNÉTRÄDGÅRDEN UR TIDEN

Rickard Ekblom (1891–1982)

Efter Svenska Linné-Sällskapets instiftande 1917 satte det som en av sina främsta uppgifter att återställa Linnéträdgården i sitt ursprungliga, linneanska skick. Ovärderlig vägledning vid återställandet hade man bl. a. i den Linné-Nauclérska dissertationen *Hortus upsaliensis* 1745.

1920, i restaureringsarbetets begynnelse, kom Rickard Ekbom (fram till 1944 Carlsson), upplänning till börden, till Linnéträdgården som arbetsförman och örtagårdsmästare, som befattningen senare skulle benämnas.

Sällskapet hade gjort ett lyckligt val. Med entusiasm grep Ekbom sig an verket. Han ägde redan en gedigen trädgårdserfarenhet, satte sig snabbt in i de speciella problem, som är förknippade med denna känsliga, historiska anläggning, arbetade ivrigt dagen lång och gjorde allting prompt – för att använda Linnés uttryck om sig själv. Han var rörlig, fysiskt och psykiskt, och lyckades – nära nog ensam – på några få år genom hårt arbete förverkliga Sällskapets planer.

Ekbom gick helt upp i sitt arbete. Man såg honom ständigt verksam, sommartid i bänkgård och på areorna, vintertid i orangeriet sysslande med frösamlingen och vårdande de med linneanska namn prydligt skrivna, stilriktiga skifferetiketterna. Ekbom hade för visso nära till trädgården; i 35 år bodde han i den lilla trädgårdsmästarbostaden invid orangeriet.

Övervakandet av Sällskapets samlingar, först provisoriskt i orangeriet, sedan i det linneanska bostadshuset, åvilade också trädgårdsförmannen. Med sakkunskap och inlevelse förevisade han museets skatter för allt fler besökare.

Efter nära 37 år i Sällskapets tjänst, präglade av mycken kärleksfull möda, gick Ekbom i pension. Han tilldelades Patriotiska sällskapets guldmedalj för sina insatser för Linnéminnets vårdande.

Minnet av Rickard Ekbom lever kvar i trädgården.

Gustaf Sandberg (1908–1982)

För Linnéträdgårdens återställande och kontinuerliga vård inrättades en befattning som trädgårdsföreståndare, *curator horti*, med uppgift att vara vetenskaplig rådgivare åt arbetsförmannen och örtagårdsmästaren och kontaktman mellan denne och sällskapets styrelse.

Gustaf Sandberg hade detta uppdrag åren 1975–78. Han hade tidigt som student och ung forskare blivit införd i den linneanska kulturmiljön genom sin lärare, professorn i växtbiologi Rutger Sernander. Sandberg var under många år något av Sernanders personliga sekreterare och assistent. Detta tog visserligen åtskillig tid från egen verksamhet, men som följeslagare till Sernander förvärvade han en inblick i och kunskap om svensk natur, inte minst rörande landskapets utvecklingshistoria, som skulle bli till ovärderlig nytta i hans kommande forskning och undervisning. Han var sålunda djupt engagerad i Sernanders arbeten om två av uppsalabotanisternas älsklingsmarker, Fiby urskog (1936) och Uppsala Kungsäng (1948).

Också beträffande naturvården – eller naturskyddet som det då hette – mottog Sandberg rika impulser från Rutger Sernander, Einar Du Rietz och andra vänner på Växtbiologiska institutionen i Uppsala. Med entusiasm omsatte Sandberg sina erfarenheter i dessa stycken i praktiskt handlande. Han lyckades t. ex. få två naturreservat i Gällivaretrakten avsatta – mycket annat att förtiga.

Åt fjällvärlden och Linnés lapska resa ägnade Sandberg stort intresse. Med vaket öga vandrade han – tillsammans med Arvid Uggle – fjällvant i Linnés fotspår. Sandberg blev också formellt bunden vid fjällvärlden. Han var i flera år professor

och föreståndare för Vetenskapsakademiens naturvetenskapliga station i Abisko. Här meddelade han, gediget och trevligt, undervisning i form av kurser i fjällvärdens vegetation och flora, som rönt stor uppskattning. Så sent som 1982 utgav han (tills. med Edvin Nilsson) »Det blommande fjället. Fjällväxter berättar.»

Sandbergs omfattande kunskaper om nordisk växtvärld kom väl till pass inför överinseendet av Linnéträdgården, till tiden sammanfallande med förberedelserna för trädgårdens överförande i universitetets vård (1978). Sandbergs Linnéhistoriska intresse tog sig också uttryck i hans engagemang för de linneanska *herbationes upsalienses*, framför allt vid utgivandet av innehållsrika, populära folders om dessa »Linnéstigar». Med Gunnar Peterson, Rickard Ekboms efterträdare som örtagårdsmästare, upprätthöll Sandberg livlig kontakt även efter 1978. Sålunda följde han med intresse dennes restaurering av trädgårdsanläggningarna vid Linnés födelseplats, Råshults kommunboställe i Småland. Här fann han också intressegemenskap med hembygdsföreningen Linné och dess entusiastiska verksamhet för Linnéminnenas vårdande i hembygden.

Gustaf Sandbergs namn är inskrivet i Linnéminnesvårdens historia.

Magnus Fries

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS MEDLEMMAR

BESKYDDARE

HANS MAJ:ET KONUNGEN

HEDERSLEDAMÖTER

GOERKE, HEINZ, Professor, München. STRANDELL, BIRGER, Docent, Stock-
STEARN, WILLIAM T., Professor, London. holm.

STIFTARE AV LINNÉMUSEET

Aktiebolaget P. A. Norstedt & Söner, Upsala Ångqvarns Aktiebolag,
Stockholm. Uppsala.

ÖVRIGA LEDAMÖTER

Abrahamsson, Håkan, Uppsala.	Bellinder, Sven, Godsägare, Strömby
Akselson, Lennart, Fil. kand., Jön-	säteri, Moholm.
köping.	Bengtsson, Solveig, Adjunkt, Uppsala.
Alfort, Sven, Ryttmästare, Stockholm.	Bengtsson, Stellan, Universitetslektor,
Almborn, Ove, Docent, Lund.	Uppsala.
Alsén, Stina, Civilingenjör, Göteborg.	Benson, Bengt, Fil. mag., Uppsala.
Anbratt, Margareta, Lidingö.	Berg, Ann-Marie, Postmästare, Svalöv.
Ander, Kjell, Docent, Linköping.	Berg, Gösta, Professor, Stockholm.
Andersson, Åke, Bokhandlare, Stock-	Bergenholt, Per, Uppsala.
holm.	Berggren, Eva, Psykolog, Uppsala.
*Anér, Josef, Med. dr, Direktör,	Bergman, Claes, Förlagsredaktör,
Bromma.	Enskede.
Anger, Filip, l:e Aktuarie, Stockholm.	Bergmark, Märta, Fru, Uppsala.
Anzén, Georg, Leg. läkare, Stockholm.	Bergquist, Margareta, Fotograf, Stock-
Arvidsson, Lars, Fil. kand., Göteborg.	holm.
Aschan-Åberg, Karin, Docent, Uppsala.	Bergström, Anders, Civilingenjör,
Ask-Upmark, Erik, Professor, Uppsala.	Bromma.
Bagger-Dahlström, Marianne, Över-	Bergvall, Stig, Informationschef,
läkare, Uppsala.	Lidingö.
Beckman, Tord, Laborator, Stockholm.	
Behrens, Ulla, Fröken, Solna.	

Ständig ledamot utmärkes med asterisk.

- Bernström, Gustaf, Göteborg.
 Bernström, Peter, Direktör, Landskrona.
 Beskow, Einar, Hovrättsråd, Hägersten.
 Bexell, Erik, Leg. läkare, Kristianstad.
 Bexell, Oloph, Teol. kand., Uppsala.
 Birkeland, Aina, Professorska, Uppsala.
 Biörck, Gunnar, Professor, Saltsjö-Boo.
 Bjerlöv, Märta, Fru, Stockholm.
 Björk, Eva, Sundbyberg.
 Björk, Åke, Sundbyberg.
 Björklund, Lars, Revisor, Älvsjö.
 Björngård, Karl H., Direktör, Täby.
 Björnstedt-Irdén, Ingrid, Huddinge.
 Blom, Holger, f. d. Stadsträdgårdsdirektör, Stockholm.
 Blom, K. Arne, Författare, Lund.
 Bodin, Nils, Uppsala.
 Boerman, Albert, Med. dr, Katrineholm.
 *Bolling, Sven, Docent, Bandhagen.
 Borgman, Sven, Boktryckeritjänsteman, Uppsala.
 Boström, Harry, Professor, Uppsala.
 Bouvin, Kerstin, Östhammar.
 Bremer, Kåre, Docent, Lidingö.
 Bridson, Gavin D. R., London.
 Broberg, Gunnar, Docent, Uppsala.
 Broman, Malin, Fru, Brottby.
 Brun, Lars, Lektor, Uppsala.
 Brusewitz, Charlotte, Västerås.
 Brusewitz, Gunnar, Konstnär, Lisinge, Rimbo.
 Bucht, Härje, Professor, Göteborg.
 Buchwald, N. F., Professor, Köpenhamn.
 Bäckström, Ingrid, Djursholm.
 Callmer, Christian, Fil. dr, Lund.
 Cantell, C. A., Lektor, Visby.
 Cedergren-Gelting, Kerstin, Fil. mag., Uppsala.
 Cederström, B.-G., l:e Bibliotekarie, Kolhammar, Knivsta.
 Clemedson, Carl-Johan, Professor, Stocksund.
 Clemedson, Cecilia, Stocksund.
 Cleve, Jan, Täby.
 Cronqvist, Theodor, Läroverksadjunkt, Växjö.
 Dackerman, Sten, Kamrer, Spånga.
 Dahl, Christine, Professor, Uppsala.
 Dahl, Sune, Uppsala.
 Dal, Björn, Fjälkinge.
 Damm, Svenerik, Brottby.
 Danielsson, Gösta, Kapten, Stockholm.
 Degelius, Gunnar, Professor, Askim.
 *Diös, Anders, Direktör, Uppsala.
 Du Rietz, Rolf, Skriftställare, Uppsala.
 Ehn, Andreas, Docent, Uppsala.
 Ehrenborg, Ebba, Stockholm.
 Ek, Bengt, Tandvårdschef, Örebro.
 Ekblom, Lars, Överläkare, Katrineholm.
 Eklund, Thorild, Uppsala.
 Ekström, Karin, Uppsala.
 Ekström, Stig, Uppsala.
 Ekström, Stig, Apotekare, Västerås.
 Elgenberg, Gun, Fröken, Mora.
 Ellenius, Allan, Professor, Uppsala.
 Elvius, Per, Apotekare, Stockholm.
 *Enequist, Gerd, Professor, Uppsala.
 von Engeström, Anna, Fru, Kiplingeborg, Bälinge.
 *Engkvist, Signhild, Fru, Stockholm.
 Eriksson, Allan, Lantbrukare, Älmhult.
 Eriksson, Bo, Skultuna.
 Eriksson, Gunnar, Professor, Uppsala.
 Eriksson, Jan H., Leg. läkare, Uppsala.
 Eriksson, Märta, Fru, Huddinge.
 Erlandsson, Stellan, Fil. dr, Stockholm.
 Estham, Inger, l:e Antikvarie, Uppsala.
 Fagerström, Ingrid, Harpist, Lidingö.
 Felton, Fredrik E., Åkersberga.
 Felton, Jane, Fru, Åkersberga.
 Fjellner, Bo, Leg. läkare, Stockholm.
 Flensburg, Tom, Fil. dr, Borås.

Folkesson, Elis, f. d. Länsläkare, Östersund.
Forslid, Lona, Fastighetsmäklare, Stockholm.

*Fransén, Britta, Fröken, Kalmar.
Franzén, Rigmor, Agronom, Urshult.
Fredbärj, Liana, Fru, Stockholm.
Fredga, Arne, Professor, Uppsala.
Fridén, Erik, 1:e Reporter, Lidingö.
Fridén, Lennart, Prost, Trollhättan.
Fridstrand, Sigge, Leg. läkare, Stockholm.

*Fries, Magnus, Professor, Djursholm.
Fries, Nils, Professor, Uppsala.
*Fries, Sigurd, Professor, Umeå.
Frängsmyr, Tore, Professor, Uppsala.
Fröman, Ingmar, Fil. mag., Nacka.
Fröström, Nils, Fil. kand., Uppsala.
Fälth, Ivar, Vällingby.

*Gahn, Peter, Direktör, Stockholm.
de Geer, Louis, Friherre, Sunnanå säteri, Brunna.
Gerentz, Sven, Direktör, Stockholm.
Giertta, Arne, Friherre, Stockholm.
*Gjethwoldsén, Erik, Faktor, Stockholm.
*Graaf Schotel, N., Fru, Amsterdam.
Grahm, Gustaf, Direktör, Stockholm.
Granhall, Ingvar, Berghälla, Gränna.
Granit, Ragnar, Professor, Stockholm.
Granqvist, Stig, Adjunkt, Sundsvall.
Gull, B. O., Ingenjör, Västerås.
Gullander, Bertil, Konstnär, Johanneshov.
Gunnerbeck, Erik, Fil. lic., Uppsala.
Gustafsson, Magnus, Uppsala.

Hæggström, Carl-Adam, Fil. dr, Esbo, Finland.
Hæggström, Göran Z., Direktör, Uppsala.
Hafström, Torsten, Överläkare, Stockholm.
Hagberg, Erik, Professor, Stockholm.

Hagelin, Ove, Stockholm.
Haglund, Margareta, Fru, Johanneshov.
Hallberg, Dag, Professor, Lidingö.
Hallencrutz, Katharina, Uppsala.
Hambræus, Leif, Professor, Uppsala.
Hamilton, Harry, Forstmästare, Linnéstugan, Korsberga.
Hammar, Fahle, Kyrkoherde em., Västerås.
*Hammargren, Henning, Kommendör, Stockholm.
Hansson, Henry, Trädgårdsmästare, Nyhamnsläge.
Hansson, Tore, Konservator, Örebro.
Hansson, Ulla, Bollebygd.
Haraldson, Kerstin, Fil. dr, Uppsala.
Hedberg, Olov, Professor, Uppsala.
Hedenberg, Assar, Järfälla.
Hedenblad, Ylva, Uppsala.
Hedmark, Anne, Fröken, Millesgården, Lidingö.
Hedqvist, Karl Johan, 1:e Intendent, Vallentuna.
Hedvall, Gunnel, Leg. läkare, Göteborg.
Heldt, Carl, Norrtälje.
Henrysson, Harald, Arkivarie, Handen.
Hjelm, Olle, Pastor, Stockholm.
Hjelmqvist, Hakon, Professor, Lund.
Hjort, Bengt, Ålsta gård, Kungsängen.
Hjort, Christian, Höör.
von Hofsten, Bengt, Professor, Uppsala.
von Hofsten, Björn, Fil. kand., Rimforsa.
Hogdal, Nilla, Uppsala.
Hogdal, Stig, Uppsala.
Holm, Kari, Fil. lic., Uppsala.
*Holm, Lennart, Docent, Dalby, Uppsala.
Holm, Åke, 1:e Museiintendent, Uppsala.
Holmberg, Bengt H., Leg. läkare, Härnösand.
Holmberg, Rune, Elverkschef, Tranemo.
Holmberg, Uno, Fil. lic., Kristianstad.
Holmqvist, Arne H., Fil. kand., Umeå.
Holmåsen, Ingmar, Naturfotograf, Bjurudden, Malmköping.

Holthuis, L. B., Docent, Leiden.
 Hult, Hans, Med. dr, Lidingö.
 Hultgren, Gun, Adjunkt, Uppsala.
 Hultgren, Skördåkers Britta, Fil. mag.,
 Uppsala.
 Hultkrantz, Geraldine, Fru, Lidingö.
 Hummel, David, f. d. Provinsialläkare,
 Lidingö.
 Hübenette, Anders, Busschaufför, Norr-
 tälje.
 Hübenette, Annalena, Norrtälje.
 Hübenette, Stefan, Täby.
 Hylander, Tore, Fil. kand., Kalix.
 Höglind, Sven, Grafiker, Danderyd.
 Höglund, Lars, Docent, Uppsala.
 Hörstadius, Sven, Professor,
 Uppsala.
 Höök, Olle, Professor, Göteborg.

Idefelt, Stefan, Rådman, Hallsberg.
 Ihre, Bengt, Professor, Stockholm.
 Ihrfors, Birgit, Assistent, Stockholm.
 Ingelög, Torleif, Fil. lic., Sigtuna.
 Isacson, Hannele, Fru, Upplands
 Väsby.
 Isacson, Håkan, Avdelningsdirektör,
 Upplands Väsby.
 Iwarsson, Mattias, Fil. mag., Uppsala.

Jacobson, Carl-Olof, Professor,
 Uppsala.
 Jennische, Bengt, f. d. Överläkare,
 Vänersborg.
 Johansson, Anders, Redaktör, Nygran-
 torp, Trekanten.
 Johansson, Arne, Kinna.
 Johansson, Iris, Bandhagen.
 Johnson, Nels J., Evanston, USA.
 Jonsell, Bengt, Professor, Uppsala.
 Jonsson, Lars, Fil. mag., Knivsta.
 Juhlin, Svea, Chefkurator, Uppsala.
 Julin, Erik, Fil. dr, Nyköping.
 Jungward, Astrid, Ingolfsbacken, Nors-
 borg.
 Jägerskiöld, Stig, Professor, Djursholm.

Kers, Lars Erik, Docent, Stockholm.
 Kiellander, Carl Ludvig, Professor,
 Djursholm.
 Kihlberg, Gudrun, Fil. lic., Strängnäs.
 Kilander, Sven, Lektor, Skara.
 Kjellberg, Marie-Louise, Uppsala.
 Kleberg, Valgerda, Fru, Uppsala.
 Klein, Lore, Leg. barnmorska, Norr-
 tälje.
 Kling, Sixten, Stockholm.
 Klinga, Ulla, Västerås.
 Knutsson, Helene, Fru, Sveden, Falun.
 Kock, Wolfram, Professor, Stockholm.
 *Koritz, Gösta, Jur. kand., Caslano,
 Schweiz.
 Kronning, Eric, Överläkare, Simris-
 hamn.
 Krook, Hans, Lektor, Sigtuna.
 Krook, Rut, Fru, Stockholm.
 von Krusenstjerna, Edvard, f. d. Lektor,
 Täby.
 Kuylenstierna, Carl, f. d. Regeringsråd,
 Bromma.
 Kvarnemo, Lars, Skara.
 Källstad, Birgitta, Fru, Råshult, Diö.
 Källsten, Leif, Fil. kand., Uppsala.
 Kärnefelt, Ingvar, Docent, Lund.

Lahrman, Eva, Fru, Stockholm.
 Landell, Nils-Erik, Leg. läkare, Stock-
 holm.
 Larsen, Tore, Fabrikör, Uppsala.
 Larson, Barbro, Gymnastikdirektör,
 Uppsala.
 Laufors, Eric, Stadsträdgårdsmästare,
 Uppsala.
 Laurell, Sigrid, Professor, Uppsala.
 Lejfelt, Klas-Ebbe, Kamrer, Uppsala.
 Lenskog, Torbjörn, Art director, Stock-
 holm.
 Lewenhaupt, Gösta, Greve, Överste-
 löjtnant, Båstad.
 Liljenzin, Bengt, Fil. mag., Falun.
 Lind, Eric, Jönköping.
 Lindberg, John M., Direktör, Stock-
 holm.

- Lindblad, Sven, Bankdirektör, Lidingö.
Lindblom, Carl-Axel, Direktör, Stockholm.
Lindeberg, Gösta, Professor, Uppsala.
Lindell, Torbjörn, Fil. kand., Uppsala.
Linder, Edvard, Godsägare, Åsbergsby, Knivsta.
Linder, Elisabeth, Fru, Djursholm.
Linder, Hans Göran, Civilingenjör, Djursholm.
Lindgren, Lars, Överläkare, Stockholm.
Lindgren, Uno, Avdelningsdirektör, Älvsjö.
Lindman, Evy, Stockholm.
Lindman, Rosa, Stockholm.
Linné, Eric, Konstnär, Stockholm.
Ljungdell, Jan, Lund.
Ljunggren, Hans, Professor, Uppsala.
Lohm, Ulrik, Professor, Linköping.
Lundahl, Gun, Fru, Farsta.
*Lundblad, Britta, Professor, Stockholm.
Lundell, Valter, Lund.
Lundén, Ingemar, Jur. kand., Gävle.
Lundgren, Bengt, Överläkare, Kalmar.
Lundh, Lars, Avdelningsdirektör, Uppsala.
Lundholm, Bengt, Fil. dr, Bromma.
Lundholm, Kjell, Antikvarie, Gammelstad.
Lundin, Roger, Fil. kand., Stockholm.
Lundquist, Stig, Professor, Torsborg, Knivsta.
Löf, Tua, Fil. kand., Stockholm.
Löfberg, Jan, Docent, Uppsala.
*Lönnstedt, Bo, Civilingenjör, Stockholm.

van der Maarel, Eddy, Professor, Uppsala.
*Magnus, Irene, Fru, Göteborg.
Malmeström, Arne, Redaktör, Hägersten.
*Malmsten, Erik, Grosshandlare, Göteborg.
Malmström, Åke, Professor, Uppsala.

Marken, Ulf, Assistent, Växjö.
Mebius, Hans, Rektor, Birka folkhögskola, Ås.
Mehre, Birgitta, Fru, Oslo.
Miljand, Mari, Johanneshov.
Mjönes, Henry, Överläkare, Djursholm.
Moberg, Roland, Docent, Uppsala.
Modig, Lars, Avdelningsdirektör, Sollentuna.
Modig, Margareta, Apotekare, Veberöd.
Moræus, Björn, Leg. läkare, Uppsala.
Moring, Ingrid, Docent, Uppsala.
Murray, Robert, Domprost, Stockholm.
Myhr, Agneta, Marknadschef, Stockholm.
Myhr, Thomas, Täby.
Müllern-Aspegren, Johan, Överläkare, Saltsjöbaden.
Myrdal, Robert, Fil. dr, Uppsala.

Nannfeldt, John Axel, Professor, Uppsala.
Netzelius, Eva, Uppsala.
Neumüller, Harry, Överläkare, Stockholm.
Nevalainen, Kalervo, Nyköping.
Nielzen, Sören, Med. lic., Lund.
Nilsson, Anders, Fil. dr, Uppsala.
Nilsson, Arvid, f. d. Försöksledare, Landskrona.
Nilsson, Börje, Agronom, Solna.
Nilsson, Erik, Nol.
Nilsson, Ernest, Fil. dr, Malmö.
Nilsson, Ingrid, Huddinge.
Nilsson, Siwert, Docent, Sollentuna.
Nilsson, Sven, Docent, Uppsala.
Nilsson, Örjan, Docent, Uppsala.
Norberg, Elisabet, Stockholm.
Nordenfalk, Johan, Ambassadör, Stockholm.
Nordenstam, Bertil, Professor, Sollentuna.
Nordin, Ingvar, Fil. dr, Göteborg.
Nordlind, Ulf, Mynthandlare, Stockholm.

Nordlund, Lisbeth, Bollebygd.

Norén, Helge, Örebro.

Norlind, Tychon, Professor, Danderyd.

Norrby-Järphagen, Inga-Greta, Fru, Uppsala.

Nygren, Runa, Fru, Kristinehamn.

Nygren, Sture, Civilingenjör, Älvsjö.

Nygren, Åke, Ingenjör, Kristinehamn.

Nygren-Eriksson, Margareta, Fru, Lidköping.

Nyholm, Karl-Georg, Professor, Göteborg.

Nylén, Sören, Stockholm.

Odelberg, Wilhelm, Överbibliotekarie, Stockholm.

Ohlmarks, Åke, Professor, Saltsjö-Boo.

Ollman, Bengt, Överläkare, Visby.

*Olsen, Tove, Fru, Vanløse, Danmark.

Olsson, Dagny, Fröken, Stockholm.

Olsson, Sven, Stadsarkivarie, Västerås.

Oyler, Soldanella, Konstnär, Järle, Nora.

Paulsson, Elly, Leg. läkare, Stockholm.

Pedaja, Antis, Påryd.

Pehrson, Matts, Överläkare, Gävle.

Pehrsson, Anna-Lena, Fil. lic., Stockholm.

Pekkari, Svante, Fil. lic., Sollentuna.

Petersen, Björn, Lektor, Malmö.

af Petersens, Magnus, Överstelöjtnant, Erstavik, Saltsjöbaden.

Peterson, Bo H., 1:e Museiintendent, Göteborg.

Peterson, Gunnar, Örtagårdsmästare, Länholm.

Peterson, Kjell, Lidingö.

Petrusson, Lars-Erik, Lund.

Pettersson, Torsten, Redaktionschef, Borlänge.

Philipson, Torsten, f. d. Byråchef, Stockholm.

Quennerstedt, Nils, Docent, Uppsala.

Rabo, Helene, Fil. stud., Stockholm.

Raiend, Ülo, Universitetsadjunkt, Uppsala.

Ramholm, Louise, Fil. lic., Uppsala.

Richard, Klas, Byrådirektör, Stockholm.

*Riessen, Elsbeth, Gymnastikdirektör, Bromma.

Rocén, Ruth, Fru, Stockholm.

Rodenborg, Lars, Försäkringsrättsassessor, Stockholm.

Rodhe, Wilhelm, Professor, Uppsala.

Rosén, Bengt, Fil. lic., Visby.

von Rosen, Metta, Grevinna, Örbyhus.

Rosenberg, Ruth, Fru, Enskede.

Rosswall, Thomas, Docent, Uppsala.

Rudberg, Gösta, Stockholm.

Rudeskog, Birgitta, Fil. mag., Hägersten.

Rydbeck, Brita, Fröken, Stockholm.

Rydman, Tore, Överläkare, Örebro.

Ryman, Sven Gunnar, Fil. kand., Uppsala.

Rörs, Ingvar, Direktör, Bromma.

Salberger, Evert, Lektor, Göteborg.

Sampe, Astrid, Designer, Stockholm.

Samuelsson, Olof, Tandläkare, Smedjebacken.

Sandberg, Dagmar, Fru, Kalix.

Sandermann Olsen, Sven-Erik,

Apoteker, Holte, Danmark.

Sandström, Arne, Teletekniker, Hudiksvall.

Santesson, Rolf, Professor, Uppsala.

Saxlind, Egon, Bankdirektör, Bältinge.

Selander, Einar, Fil. dr, Mölndal.

*Selling, Olof H., Professor, Danderyd.

Simonsson, Sten, Disponent, Lidingö.

Sjöberg, Sten, Direktör, Sigtuna.

Sjögren, Hans, Jägmästare, Uppsala.

Sjögren, Irene, Docent, Uppsala.

Sjökvisst, Kurt, Civilingenjör, Bandhagen.

Skarpe, Christina, Fil. kand., Uppsala.

Skog, Ruth, Finspång.

Skuja, Vera, Fru, Uppsala.
 Skärblom, Folke, Direktör, Malmö.
 Skärblom, Henrik, Instrumentmakare,
 Uppveda, Norrtälje.
 Skärblom, Josepha, Fröken, Norrtälje.
 Sourander, Patrick, Professor, Göteborg.
 Stam, Ann-Charlotte, Uppsala.
 Stam, Gunnar, Uppsala.
 Steiner, Mariette, Uppsala.
 Stenström, Ingrid, Adjunkt, Uppsala.
 Stiernstedt, Lennart, Friherre, Lands-
 tingsråd, Vallentuna.
 Stigsjö, Hjärdi, Kurator, Alingsås.
 Strandell, Ann Margret, Fru, Stock-
 holm.
 Strandell, Olle, Major, Örebro.
 Strandell, Tore, Överläkare, Stockholm.
 Strid, Åke, l:e Intendent, Åkersberga.
 Stridh, Bengt, Civilingenjör, Uppsala.
 Styring, Sten, Länsåklagare, Väners-
 borg.
 Ståhl, Eric, Konstnär, Knivsta.
 Ståhlberg, Stig, Saltsjöbaden.
 Suber, Nils, Agronom, Stockholm.
 *Sundberg, Olof, Hovrättsråd, Stock-
 holm.
 Sundberger, Lars E., Civilingenjör,
 Nyköping.
 Sundqvist, Björn, Uppsala.
 Sundström, Olof, Överstelöjtnant, Hud-
 dinge.
 Svanfeldt, Göran, Fil. mag., Uppsala.
 Swarén, Ulla, Kanslichef, Stockholm.
 Svensson, Anna-Greta, Fru, Hakunge
 säteri, Brottbys.
 Svensson, Göran, Örebro.
 Svensson, John-Egon, Hakunge säteri,
 Brottbys.
 Svensson, Karin, Hakunge säteri,
 Brottbys.
 Svensson, Kristina, Hakunge säteri,
 Brottbys.
 Svensson, Sven Allan, Statsagronom,
 Uppsala.
 Svensson, Ulrika, Hakunge säteri,
 Brottbys.

Svensson, Wivi, Fru, Lund.
 Swindells, Philip, Garden Superinten-
 dent, Harrogate, England.
 *von Sydow, Carl-Otto, l:e Biblio-
 tekarié, Kvallsta, Knivsta.
 Syrén, Carl-Gustaf, Disponent, Solna.
 Syrén, Tage, Uppsala.
 Söderberg, Sven, Bankdirektör, Maric-
 lund, Uppsala.
 *Söderman, Jan-Henrik, Godsägare,
 Henriksberg, Rasbo.
 Söderström, Tore, Advokat, Stockholm.
 Sörbom, Per, Docent, Sala.
 Tainsh, Alasdair Ramsay, Industri-
 konsult, Stockholm.
 Tainsh, Karin, Bibliotekarié, Stock-
 holm.
 Tainsh, Margaret, Bibliotekarié, Stock-
 holm.
 Takman, John, Med. dr, Stockholm.
 Taube, Edvard, Länsombudsman,
 Ljungskile.
 Tegnäs, Sven, Konsul, Halmstad.
 Termén, David, Fil. mag., Mora.
 Thordeman, Bengt, f. d. Riksantikvarie,
 Stockholm.
 Thorsberg, Birgitta, Docent,
 Stockholm.
 Thorsell, Walborg, Fil. dr,
 Johanneshov.
 Thulin, Mats, Docent, Uppsala.
 Tibell, Leif, Docent, Alunda.
 Tjernberg, Bengt, Docent, Bromma.
 Tobé, Margareta, Fru, Uppsala.
 Torgny, Ove, Ängelholm.
 Tornehed, Stig, Distriktschef, Växjö.
 Tottie, Thomas, Överbibliotekarié,
 Uppsala.
 Trolleberg, Rune, Boktryckeritjänste-
 man, Uppsala.
 Tullberg, Johan, Leg. läkare, Bromma.
 Tullberg, Lars, Överingenjör, Stock-
 holm.
 Tullberg, Tomas, Bromma.
 Törnell, Kerstin, Stockholm.

Uddén, Per, Civilekonom, Stockholm.
 Uddén, Åke, Professor, Stockholm.
 Ugander, Peter, Ljusdal.
 Ugander-Nyberg, Elisabet, Ljusdal.

*von Wachenfelt, Miles, Lantbruksråd,
 Stockholm.
 Wachtmeister, Carl-Fredrik, Trädgårds-
 arkitekt, Stockholm.
 Wachtmeister, Hans, Greve, Johannis-
 hus.
 Wærn-Bugge, Ingeborg, Arkitekt SAR,
 Saltsjö-Duvnäs.
 Wahlberg, Anette, Fröken, Drottning-
 holm.
 Wahlberg, Sven, Generalsekreterare,
 Fituna, Sorunda.
 Wahlsteen, Maj, Lidingö.
 Waldenström, Erland, Tekn. dr, Stock-
 holm.
 Waldenström, Jan, Professor, Malmö.
 Valfridsson, Evert, Redaktör, Flen.
 Wallerström, Ingrid, Författare, Lund.
 Wallin, Birgitta, Österskär.
 Wallin, Lars, Docent, Uppsala.
 Wallner, Eva, Uppsala.
 Wallquist, Einar, f. d. Provinsialläkare,
 Arjeplog.
 Wanderoy, Helmuth, Akademitråd-
 gårdsmästare, Uppsala.
 Vandrare, Jöns, Malmö.
 Wedell, Rut, Jönköping.
 Weibull, Jens, Agronom, Uppsala.
 Weibull, Peder, Civilekonom, Lands-
 krona.
 Weimarck, Gunnar, Professor, Göte-
 borg.
 Welin, Greta, Fru, Sjöbacken, Välling-
 by.
 Wennberg, Milda, Uppsala.
 Werner, Lennart, Ingenjör, Täby.
 *Versteegh, Gerard, f. d. Disponent,
 Stockholm.
 Westerberg, Tord, Akademiränt-
 mästare, Stockholm.

Westermark, Sven-Erik, f. d. Över-
 läkare, Kungsör.
 Westin, Lilly, Fru, Sveden, Falun.
 Wetterlind, Åke, Djursholm.
 Wickström, Eric, Redaktör, Helsingfors.
 Wijkman, Hans, Kapten, Uppsala.
 Wilin, Inger, Fil. kand., Älvsjö.
 Willén, Torbjörn, Docent, Uppsala.
 Winberg, Håkan, Fil. lic., Kungsängen.
 Wintzell, Birger, Rådman, Vänersborg.
 Wintzell, Lisa, Fru, Göteborg.
 Wold, Anna-Lisa, Fil. dr, Uppsala.
 Wolrath, Ragnhild, Fru, Uppsala.
 Wranne, Gerd, Civilingenjör, Djurs-
 holm.
 Wranne, Nils-Erik, Generalkonsul,
 Djursholm.
 Wählin, Birgit, Jur. kand., Uppsala.
 Värmon, Inga-Britt, Kurator,
 Johanneshov.

*Young, M. E., Miss, London.

Zeitler, Rudolf, Professor, Uppsala.

Åberg, Eric, Ingenjör, Uppsala.
 Åberg, Gunnar, Apotekare, Klagstorp.
 Ågerup, Hjalmar, Överläkare, Stränge,
 Dals-Rostock.
 Åkerblom, Dan, f. d. Läroverksadjunkt,
 Hudiksvall.
 *Åkerman, Petter, Fil. mag., Bromma.
 Åkesson, Per Elof, Lund.
 Åman, Bertil, Apotekare, Uppsala.
 Åsberg, Marie, Docent, Stockholm.
 Åsjö, Ingemar, Vällingby.
 Åstrand, Irma, Professor, Täby.

Öberg, Gösta, f. d. Överläkare, Uppsala.
 Öberg, Lars, Med. dr, Göteborg.
 Örth, Ing-Britt, Bandhagen.

Allergon, Aktiebolag, Ängelholm.
 Bergianska stiftelsen, Stockholm.
 Bonniers förlag, Stockholm.
 Dalarnas museum, Falun.

Falu gymnasium, Falun.
Fässbergs skolbibliotek, Mölndal.
Föreningen för Smålands fornminnen
och kulturhistoria, Växjö.
Himmelstalundsskolan, Norrköping.
Institutionen för idé- och lärdoms-
historia, Göteborg.
Institutionen för idé- och lärdoms-
historia, Uppsala.
*Linnés Hammarby, Uppsala.
Lions Club Uppsala-Sävja, Uppsala.
Lärarhögskolan, Stockholm.
Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.
Religionshistoriska institutionen, Lund.
Sanda gymnasieskola, Huskvarna.
Sigtunastiftelsens bibliotek, Sigtuna.
Stadsbiblioteket, Borås.
Stadsbiblioteket, Gävle.
Stadsbiblioteket, Kalmar.

Stadsbiblioteket, Karlskoga.
Stadsbiblioteket, Malmö.
Stadsbiblioteket, Skövde.
Stadsbiblioteket, Uppsala.
Stadsbiblioteket, Århus.
Stadsbiblioteket, Örebro.
Stiftelsen Upplandsmuseet, Uppsala.
Stifts- och landsbiblioteket, Linköping.
Stifts- och landsbiblioteket, Växjö.
Svenska läkaresällskapet, Stockholm.
Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm.
Säbylunds fideikommissbibliotek,
Kumla.
Sällskapet, Stockholm.
Universitetsbiblioteket, Lund.
Universitetsbiblioteket, Stockholm.
Västerviks gymnasium, Västervik.
Zoologiska institutionen, Lund.
Zoologiska institutionen, Uppsala.

Summa 542 medlemmar, därav 29 ständiga. Föregående fullständiga medlemsför-
teckning är införd i årg. 1967. Rättelser till ovanstående förteckning mottages av
Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, 751 81 Uppsala.

Nya medlemmar kan anmäla sig till sekreteraren eller någon annan av styrelsens medlemmar.

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

1982–1983

ALWYNE WHEELER, Daniel Solander-zoologist	7–30
OLOF MUSTELIN, Pehr Kalm om våra inhemska växters nytt. (<i>Summary</i> : Pehr Kalm on the use of native plants.)	31–56
SVEN G. SJÖBERG, Jacob Wallenberg i Sydafrika – ett sanningsvittne? (<i>Summary</i> : Jacob Wallenberg in South Africa—a reliable witness?)	57–75
BO LUNDMARK, Linnés samiska trumma. (<i>Summary</i> : Lin- naeus' sami drum.)	77–91
Smärre meddelanden	93–113
Linnésällskapets egna angelägenheter	115–117
Linnésällskapets medlemmar	119–127